

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS TARİHİNDEKİ YERİ BAĞLAMINDA
KĀDÎ 'İYÂZ'IN HADİS USÛLÜ ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Zülal KILIÇ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Salih KESGİN

Samsun, 2017

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS TARİHİNDEKİ YERİ BAĞLAMINDA
KĀDĪ 'İYĀZ'IN HADİS USŪLÜ ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Zülal KILIÇ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Salih KESGİN

Samsun, 2017

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

... / ... / 20...

Zülal KILIÇ

TEZ KABUL VE ONAYI

Zülal KILIÇ tarafından hazırlanan “Hadis Tarihindeki Yeri Bağlamında Kādî ‘İyâz’ın Hadîs Usûlü Anlayışı” başlıklı bu çalışma, .../...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____

_____

Üye : _____

_____

Üye : _____

_____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

_____/_____/_____

Enstitü Müdürü (*İmza ve Mühür*)

ÖZET

HADİS TARİHİNDEKİ YERİ BAĞLAMINDA

KÂDÎ İYÂZ'IN HADİS USÛLÜ ANLAYIŞI

Zülal KILIÇ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos/2017

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salih KESGİN

Bu çalışma hadis ilmi sahasında önemli eserler te'lif etmiş Mağrib'li âlim Kâdî İyâz'ın hadis usûlü ile ilgili görüşlerini topladığı *el-İlmâ* isimli eseri üzerine odaklanır. Mağrib'de te'lif edilen ilk usûl eseri olma unvanını taşıyan *el-İlmâ*, hadis usûlü tarihini dönemlendirme faaliyetleri kapsamında ismi öne çıkmış bir eserdir. Söz konusu faaliyetler kapsamında hadis usûl tarihi mütekaddimûn ve müteahhirûn şeklinde bir tasnife tâbi tutulmuştur. Bu tasnif içerisinde *el-İlmâ* eserine başat bir rol verilmekte ve âdeta ayırım noktasının orijinine yerleştirilmektedir. Bu çalışma kapsamında Kâdî İyâz'ın hadis usûl tarihindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu meyanda mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi usûl eserleri *el-İlmâ* ile mukâyese edilmiştir. Buradan hareketle mütekaddimûn-müteahhirûn şeklindeki dönemlendirme ameliyesi ve onun mümkün olup olmadığı tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kâdî İyâz, el-İlmâ, Hadis Usûlü, Mütekaddimûn, Müteahhirûn.

ABSTRACT

QADI IYAD'S UNDERSTANDING OF HADITH METHODOLOGY IN THE CONTEX OF HIS POSITION IN THE HISTORY OF HADITH

Zülal KILIÇ

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences,

Basic Islamic Sciences, Master, August/2017

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Salih KESGİN

This study focus on Moroccan scholar Qadi Iyad's work called *al-Ilma*. Qadi Iyaz who wrote important works in the field of hadith, expressed his opinion about methodology of hadith in this book. *Al-Ilma* is the first work written in methodology of hadith in Morocca. It is distinguished work within the periodization of history of methodology of hadith. History of methodology of hadith has been classified as *mutaqaddimin* and *muta'ahhirin* within this periodization. In this classification, *el-Ilmâ* has been featured and placed in orijin of the separation point. In this study, we attempt to determine the position of Qadi Iyad in the history of methodology of hadith. In this sense, we compared *al-Ilma* with literature of period of *mutaqaddimin* and *muta'ahhirin*. Based on this, We argued periodical procedure made as *mutaqaddimin-muta'ahhirin* and whether this classification is possible or not.

Key Words: Qadi Iyad, *al-Ilma*, Methodology of Hadith, *Mutaqaddimin*, *Muta'ahhirin*.

ÖNSÖZ

Endülüs ve Mağrib beldelerinde döneminin yaygın ilimlerini tahsîl eden Kâdî İyâz, hadîs, ulûmu'l-hadîs, fıkıh, ahkâm, tarih gibi muhtelif alanlarda çok sayıda te'lîfâtı bulunan bir âlimdir. Farklı ilimlerle meşgûliyetine ve birçok alanda eser kaleme almasına rağmen o, hadîsçiliğiyle ön plâna çıkmıştır. Bâhusûs kaleme aldığı *eş-Şifâ* isimli eseri, yazıldığı andan itibâren farklı mahfillerde etki uyandırmış üzerine şerh, ihtisâr, tercüme ve akademik anlamda birçok çalışma yapılmıştır. Kâdî İyâz'ın en meşhûr eseri şeklinde anılan *eş-Şifâ*'ya bu şekilde ilgi duyulmasında, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve onun sevgisini konu alan bir eser olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte tarihsel süreçte *eş-Şifâ*'ya nispetle daha az tanınan *el-İlmâ*' eseri ise, hadîs usûlü alanında te'lîf ettiği tek çalışmasıdır. Kâdî İyâz'ın hadîs usûlü anlayışını yansıtan bu eser, hadîs usûlü tarihi açısından ise dönemlendirme faaliyetlerine kaynaklık etmiştir. Ancak eserin sahip olduğu bu niteliklere rağmen onu konu edinen yeterince akademik çalışmaya tesâdüf etmedik. Bu durum, bizi hadîs usûlüyle ilgili literatüre katkı sağlaması amacıyla bu eseri incelemeye sevk etmiştir.

Bir giriş ve iki ana bölümden müteşekkil çalışmamızın ilk kısmında, genel bir bağlam bilgisi kapsamında Kâdî İyâz'ın yaşadığı V. ve VI. yüzyıllarda Endülüs ve Mağrib coğrafyalarının siyâsî özelliklerinden ve o dönemdeki hadîs mesâilinden bahsedeceğiz. Ardından onun ilmî faaliyetlerini merkeze alarak ilim talebi gâyesiyle gerçekleştirdiği rihleleri, istifâde ettiği hocaları ve tahsîl ettiği ilimleri konu edineceğiz. Daha sonra, ilmî şahsiyetinin son merhalesini teşkîl eden te'lîf faaliyetlerini inceleyerek başta hadîs ilmi olmak üzere te'lîf ettiği eserleri ele alarak eserlerin kronolojik sıralamasını tespît etmeye çalışacağız.

Çalışmamızın esâsını teşkîl eden ikinci bölümünde, *el-İlmâ*'nın şekilsel özelliklerine değinip akabinde eserin muhtevâsı ve tertîbindeki metodunu izâh edeceğiz. *El-İlmâ*'dan önce ve sonra kaleme alınan hadîs usûlü eserlerini tetkîk ederek eserler arasında mukâyese yapmaya gayret edeceğiz. Bu mukâyese neticesinde, hadîs usûlü konu ve kavramlarında tarihsel süreçte meydana gelen değişme ve gelişmelerin izini süreceğiz. Ayrıca mevcûd olan değişikliklerden

hareketle hadîs usûlü tarihinde mütekaddimûn-müteahhirûn şeklinde bir tasnîfin yapılıp yapılamayacağını tartışarak *el-İlmâ*'nın bu dönemlendirmedeki yerini değerlendirmeye çalışacağız.

İleride yapılacak geniş kapsamlı araştırmalar için bir basamak olmasını temennî ettiğim bu çalışmanın mevcûd hâlini almasında bir çok kişinin yardımı bulunmaktadır. Bu minvalde, tezimin plânlanmasında ve yürütülmesinde yardım ve katkılarından dolayı danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Salih Kesgin'e teşekkür ederim. Tez jürimde bulunan hocalarım Prof. Dr. Yavuz Ünal, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öztoprak ve Doç. Dr. Hüseyin Akgün'e değerli katkılarından dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim. İlmî anlamda yetişmeme ve hadîs alanına yönelmeme vesîle olan ve kendisinden bir çok konuda istifâde ettiğim hocam Prof. Dr. İbrahim Hatiboğlu'na müteşekkirim. Tez çalışma süresince her türlü ilmî imkân ve kaynakları bizlere sunan İSAM'a ve yüksek lisans dönemi boyunca bursiyeri olduğum TÜBİTAK'a desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan başta annem ve babam olmak üzere ailemin her ferdine medyûn-ı şükranım. Bu vakte kadar benden hiç bir zaman maddî ve manevî desteğini esirgemeyen ve farklı vesilelerle istifâde etme imkânı bulduğum herkese teşekkür etmek isterim. Son olarak ve husûsiyetle çalışmamın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan eşim Ali İhsan Kılıç'a ve her daim yorgunluğumu unutturan, neşe kaynağım kızım Reyyan Betül Kılıç'a teşekkür etmek benim için mutluluk vesilesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂDÎ İYÂZ, MUHÎTİ VE İLMÎ HAYATI

1.1. Kâdî İyâz Dönemi Mağrib Ve Endülüs	7
1.1.1. Sosyal ve Siyâsî Yapısı	7
1.1.2. Hadîs Mesâili.....	16
1.2. Kâdî İyâz'ın İlmî Hayatı	22
1.2.1. Sebte'deki İlmî Faaliyetleri	22
1.2.2. Endülüs'e Rihlesi.....	24
1.2.3. Kâdî İyâz'ın İrtibatlı Olduğu Ders Halkaları	25
1.2.3.1. Sebte'de İlim Tahsîl Ettiği Hocaları.....	26
1.2.3.2. Endülüs'te İlim Tahsîl Ettiği Hocaları.....	28
1.2.3.3. İcâzet Usûlü İle İlim Tahsîl Ettiği Hocaları	33
1.3. Kâdî İyâz'ın Te'lif Faaliyetleri.....	33
1.3.1. Hadîs ve Hadîs Usûlüyle İlgili Eserleri.....	34
1.3.2. Diğer Eserleri.....	39
1.3.3. Eserlerinin Kronolojik Sıralaması	40

İKİNCİ BÖLÜM

KÂDÎ İYÂZ'IN HADİS USÛLÜ ANLAYIŞI

2.1.	el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye Ve Takyîdi's-Semâ'	42
2.1.1.	<i>El-İlmâ'</i> nın Genel Özellikleri.....	42
2.1.1.1.	Eserin İsmi ve Yazılış Gâyesi	42
2.1.1.2.	Eserin Nüsha Özellikleri.....	43
2.1.1.3.	Eserin Kaynakları	45
2.1.1.4.	Eserin Te'lîf Metodu ve Muhtevâsı.....	46
2.1.2.	<i>El-İlmâ'</i> nın Literatürdeki Yeri ve Önemi.....	57
2.2.	<i>el-İlmâ'</i> nın Mütেকaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserleri İle Mukâyesesi.....	63
2.2.1.	Te'lîf Amaçları Bakımından.....	63
2.2.2.	Şekilleri Bakımından.....	67
2.2.3.	Muhtevâları Bakımından.....	69
2.2.4.	<i>El-İlmâ'</i> nın Mütেকaddimûn Dönemi Usûl Eserlerinden Farklılaştığı Husûslar	74
2.3.	<i>el-İlmâ'</i> nın Mütעהhirûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserleri İle Mukâyesesi.....	77
2.3.1.	Mütেকaddimûndan Mütעהhirûna Hadîs Usûlü Konu ve Kavramlarının Gelişim Süreci.....	78
2.3.2.	<i>El-İlmâ'</i> nın Mütעהhirûn Dönemi Usûl Eserlerine Etkisi	87
	SONUÇ	94
	KAYNAKÇA	96
	ÖZGEÇMİŞ.....	102

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
- b. :bin, ibn
- Bkz. :Bakınız
- c. :Cilt
- çev. :Çeviren
- DİA :Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- ed. :Editör
- h. :Hicrî
- haz. :Hazırlayan
- Hz. :Hazreti
- İA :İslâm Ansiklopedisi
- s. :Sayfa
- ss. :Sayfadan sayfaya
- s.a.v. :Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
- v. :Vefât tarihi
- thk. :Tahkik eden
- ty. :Tarih yok
- terc. :Tercüme eden

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Hadîsleri kabul ve red yönlerinden inceleyen ve hadîslerin sonraki nesillere aslına uygun olarak nakledilmesi husûsunda gerekli görülen kâidelerden bahseden Hadîs usûlü ilmi alanında, hicri ilk iki asırda bazı kavram ve kurallar tanzîm edilip kullanılmaya başlanmış fakat teşekkül eden bu ıstılâh ve kâidelerin yazılı hâle getirilmesi h. III. asırdan itibaren olmuştur.¹ Bu dönemde muhtelif hadîs ilimlerine dair belirli çalışmalar yapılmasına karşın hadîs usûlü sahasında müstakil eserler te'lîf edilmemiş ancak daha önce tespit edilen kuralların bir kısmı bazı eserler içerisinde yazılı olarak yerini almıştır.² Mu'tezile ve ehl-i rey taraftarlarının ehl-i hadîse yönelik eleştirilerinin artmaya başladığı h. IV. asırdan itibaren, ehli hadîs'i bu eleştiriler karşısında savunarak karşı taraftakileri tenkît amacıyla müstakil olarak ilk hadîs usûlü eserleri kaleme alınmaya başlamıştır.³ Ve ilerleyen süreçte hadîs usûlünün muhtelif konularını farklı şekillerde ele alan pek çok te'lîf ortaya konulmuştur.

Hadîs usûl tarihi, uzun bir süreci kapsadığından dolayı muhtelif ölçütler nazar-ı i'tibâra alınarak çeşitli dönemlere ayrılmak sûretiyle incelenmiştir. Müttekaddimûn-müteahhirûn şeklinde tâbi tutulan ayırım da bunlardan biridir. Fakat, bu gibi bir ayırım, "Hadîs usûlü tarihini müttekaddimûn-müteahhirûn şeklinde dönemlendirmek mümkün müdür?", "Şayet böyle bir dönemlendirme söz konusu ise bu dönemleri birbirinden ayıran kırılmalar nelerdir?", "Her bir dönemin bidâyeti belirlenebilir mi?" gibi soruların tevellüt etmesine yol açmaktadır. Hadîs usûlü için bu ayırımı kabul edenlere göre, ilk dört asrı kapsayan "müttekaddimûn", hadîsle ilgili konuların senetli bilgilerle nakledildiği; "müteahhirûn" ise hadîse dair bilgilerin

¹ Hadîs ilminin teşekkül süreci hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, III. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 51; Talat Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, VII. bsk., İstanbul: Diyânet Vakfı Yayınları, 2011, s. 113-214.

² Müstakil hadîs usûlü eserleri kaleme alınmadan önce bazı hadîs usûlü konularını ihtivâ eden te'lîfler için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri*, XVI. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 215-217.

³ Ekoller arasında meydana gelen tartışmalar ve tartışma konuları için bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, VII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 72-79.

isnâd terkedilmek sûretiyle aktarıldığı dönemdir.⁴ Buradan hareketle, meseleri ele alırken senetlere yer vermeleri hasebiyle, Râmhürmüzî'nin (ö.360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö.405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* isimli eserleri mütekaddimûn döneminin en önemli te'lifleri kabul edilmiştir.⁵ Hadîs usûlü alanında rivâyet yöntemini terk ederek, bilgileri senetsiz olarak aktaran ilk âlim ise Kâdî İyâz'dır (ö.544/1149). O, hadîs usûlüne dair kaleme aldığı *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema'* isimli eserinde delil olarak getirmiş olduğu hadîsler dışında eserinde yer verdiği ma'lûmatı senetsiz olarak ibrâz etmiştir.⁶ Fakat nâdiren de olsa isnâdla aktardığı bazı husûslar bulunmaktadır. Bu durum, *el-İlma'*'nın hangi dönem içerisine dâhil edilmesi gerektiği noktasında bir sorun teşkil etmektedir. Zirâ, eserin muhtevâsının mütekaddimûn usûl eserlerine benzerliği söz konusu olsa da, eserde bilgilerin senetsiz aktarılmasının daha hâkim olması onu müteahhirûna yaklaştırmaktadır. Bundan dolayı Kâdî İyâz için, hadîs usûl edebiyatında mütekaddimûn döneminden müteahhirûn dönemine geçişin ilk örneğini teşkil eden bir muhaddis olduğunu söylemek daha uygun görünmektedir. Bu özelliği sebebiyle ve Mağrib'te yazılan ilk hadîs usûlü eseri müellifi olması hasebiyle önemli bir yeri hâiz olan Kâdî İyâz ve onun hadîs usûlüne dair görüş ve değerlendirmeleri hadîs ilmi açısından üzerinde durulup incelenmesi gereken bir mevzû olarak dikkatleri celbetmektedir. Bundan dolayı Kâdî İyâz'ın hadîs usûlü tarihindeki yeri, önemi, hadîs usûlünün teşekkül ve tekâmülündeki etkisi çalışmamızın mihverini teşkil etmektedir. Kâdî İyâz'ın, hadîs usûlü konularının belli bir bölümünü incelediği *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema'* isimli eseri çerçevesinde ele aldığı usûl konuları, kendinden önceki ve sonraki te'liflerde yer alan konu ve kavramlardan farklı olarak ele aldığı ya da etki ettiği meseleler ve değerlendirmeleri çalışmamızda temel olarak üzerinde durulacak mevzûlardır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bir ilmin tarihi, o ilmin başlangıçtan itibaren geçirdiği aşamaları, gelişim sürecini ele almakta iken; usûlü, o ilmin temel prensiplerini, kâidelerini ve o ilim için

⁴ Hadîs ilminde mütekaddimûn-müteahhirûn ayrımı ile ilgili yaklaşımları incelemek için bkz. Hamza b. Abdullah el-Melîbârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar* (çev. Ayhan Ak & Muhittin Düzenli), I. bsk, İstanbul: İnsan Yayınları, 2013, s. 27-34; Murteza Bedîr, "Mütekaddimûn ve Müteahhirûn", *DİA*, XXXII, s. 186-187; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, sf. 59.

⁵ İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri*, s. 217-220.

⁶ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 129.

öğrenilmesi gereken bilgileri ihtivâ etmektedir. Hadîs usûl tarihi ise, hadîs usûlü ilminin teşekkülünden itibaren geçirdiği süreci, konu ve kavramlar bakımından uğradığı değişimi, bu noktada te'sîri olan muhaddisleri ve te'lif edilen eserleri incelemek için kullanılan bir terkip olarak ifade edilebilir. Mağrib ve Endülüs'te neş'et edip bu beldelerde ilmî tekâmülünü tamamlayan Kâdî İyâz, hadis usûl tarihi içerisinde önemli bir yeri hâiz olan ve kendinden sonra gelen usûlcülerin mürâcaat edip etkilendikleri bir âlimdir.

Hadîs usûl tarihinde dönemlendirme probleminin ve mütekaddimûn-müteahhirûn ayrımının değerlendirilerek bu bağlamda, mütekaddimûn döneminden müteahhirûna geçişin ilk usûl eseri müellifi hüviyetine sahip olan Kâdî İyâz ve onun hadîs usûlü ekseninde üzerinde durduğu konular dikkate alınarak hadis usûlü tarihindeki öneminin izhâr edilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Kâdî İyâz'ın, hadîs usûlü alanında kaleme aldığı tek eseri olan *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema'* özelinde hadîs usûlüne dair ele aldığı konular ve meselelere yaklaşım metodu tespît edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca onun kendisinden önce te'lif edilen hadîs usûl eserlerinden farklı olarak işlediği konular ile kendisinden sonra gelen hadisçilerin ondan etkilendiği husûslar ve hadîs usûlü ilminin tekâmülü adına sağladığı katkıları ortaya koymak hedeflenmektedir.

Hadîs usûlü tarihi açısından Kâdî İyâz'ın yeri ve önemini ortaya koyma gayesine ma'tûf olarak hazırlanan bu çalışma, hadîs usûlünde ele alınan mevzûların ve muhtevâların zamanla uğradığı değişim ve kavramsal farklılaşmanın tespit edilmesi; mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi şeklinde tâbi tutulan ayırmadan hareketle hadîs usûlü edebiyatında meydana gelen dönüşümün ortaya konulmasını hedeflemesi açısından önemlidir. Ayrıca Kâdî İyâz ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde muhtelif çalışmalara rastlanmakla birlikte, onun usûlcülüğünü ön plâna çıkararak hadîs usûlü ilmindeki önemini ele alan akademik seviyede müstakil herhangi bir araştırmaya tesâdüf edilmemesi sebebiyle yapılan çalışmanın bu minvalde literatürdeki bir boşluğu tamamlaması noktasında katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmamız, hadîs usûlü tarihinde dönemlendirme yapılmasının mümkün olup olmadığını, mütekaddimûn-müteahhirûn şeklinde yapılan ayrımın mâhiyeti ve

keyfiyetini; Kâdî İyâz'ın bu dönemlendirmede nerede durduğunu ve hadîs usûl tarihindeki etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın seyrinde ilk olarak Kâdî İyâz'ın yaşadığı dönemin siyâsî ve sosyal yapısı ile o dönemdeki hadîs mesâili ele alınıp akabinde Kâdî İyâz'ın yetiştiği ilmî muhit, irtibatlı olduğu ders halkaları, hocaları gibi husûslara yer verilmiştir. Daha sonra Kâdî İyâz'ın hadîsle alâkalı te'lifâtı başta olmak üzere kaleme aldığı eserler ve mevzûlarından bahsedilmiştir. Kâdî İyâz'ı daha iyi tanıma gâyesiyle yaşadığı muhit ve ilmî hayatı hakkında verilen ön bilgilerin peşinden, Kâdî İyâz'ın hadîs usûlüne dair te'lif ettiği *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema'* isimli eseri özelinde ele aldığı usûl konuları değerlendirilerek kullandığı yöntemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, “Hadîs usûl tarihinde dönemlendirme yapılabilir mi?”, “Yapılacaksa dikkate alınması gereken husûslar nelerdir?”, “Mütেকaddimûn-müteahhirûn şeklinde yapılan ayırım doğru mudur?”, “Bu ayırımıda mevcûd bir kırılmadan söz edilebilir mi?”, “Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'*ını bu dönemlendirmede yeri nerededir?” gibi husûslar değerlendirilerek karşımıza çıkabilecek bu türden sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Nihâyetinde ise, mütেকaddimûn-müteahhirûn şeklindeki sınıflandırmanın hadîs usûlü eserlerinde izhâr ettiği farklılıklardan hareketle Kâdî İyâz'dan önce ve sonra te'lif edilen önemli birkaç usûl eseri ile Kâdî İyâz'ın üzerinde durduğu konular mukâyeseli olarak incelenerek usûl meseleleri ve kavramlarında vukû bulan değişim ortaya konulup Kâdî İyâz'ın mütেকaddimûn âlimlerinden ayırdığı yönler ile mütעהahirûn âlimlerine sağladığı katkılar tespit edilmiştir.

Çalışmanın kapsamının belirli olması ve Kâdî İyâz ile ilgili yapılan çalışmaların içerisinde yer alması sebebiyle Kâdî İyâz'ın şahsiyetine, nesebine; yetiştiği muhîtin coğrafî, dînî ve fikrî özelliklerine husûsî bir bölüm tahsîs edilmeyip, ihtiyaç duyulması hâlinde yer yer atıfta bulunulmuştur. Ayrıca Kâdî İyâz'ın *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema'* eseri özelinde hadîs usûlüne dair düşünce ve değerlendirmeleri diğer usûl eserleriyle mukâyeseli olarak incelenirken çok sayıda usûl eserinin taranması ve kıyaslamada kullanılması çalışmanın seyrini zorlaştıracığı için mümkün gözükmemektedir. Bundan dolayı farklılıklar ve benzer yaklaşımların tespit edilmesi amacıyla yapılan kıyaslamada mütেকaddimûn döneminden, Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* isimli eserleri incelenmiştir. Mütעהahirûn döneminde ise, İbnu's-Salâh'ın

(643/1245) *Ulûmu'l-hadîs*'inden sonra kaleme alınan çalışmaların onun ekseninde etrafında gerçekleşmesi hasebiyle, daha çok İbnü's-Salâh üzerinden Kâdî İyâz'ın kendinden sonrakileri etkilediği ya da tenkît edildiği noktalar belirlenmeye çaba sarf edilmiştir. Bazı meselelerde *Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılan diğer usûl eserlerinden de istifâde edilmiştir. Fakat bunun dışına çıkılarak her konunun müteahhirûn dönemine ait tüm usûl eserleri dikkate alınarak açıklanması, bütün müteahhirûn dönemi usûl müktesebâtının incelenmesini gerekli kılacaktı. Ancak bu durum çalışmanın kapsamı açısından mümkün değildir. Buna ilâveten her bir eser ayrı bir çalışma konusu teşkil edeceği için, daha kapsamlı şekilde incelenmelerinin ve müstakil çalışmalarda değerlendirmeye tâbi' tutulmalarının daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmanın vücûd bulması için, konuya doğrudan veya dolaylı olarak taalluk eden eserler, tezler, makaleler ve tebliğlerden ulaşılma imkânına sahip olunanlara mürâcaat edilerek konuyla ilgili değerlendirme ve kıyaslamaların yapılması takip edilecek temel yöntemdir. İlk olarak çalışmanın konusunu teşkil eden muhaddis Kâdî İyâz'a ait *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema'*, *İkmâlî'l-mu'lim bi fevâidi Sahihi'l-Müslim, Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik, Meşârikü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr, el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz, eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* isimli eserleri incelenerek gerekli mevzûlarda muhaddisin diğer eserlerine de başvurulacaktır. Bunlara ilâveten, Kâdî İyâz'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed b. İyâz'ın (ö.575/1179) *et-Ta'rif bi'l-Kâdî İyâz*, Makkârî'nin (ö.1041/1631) *Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri İyâz*, Hüseyin b. Muhammed eş-Şevvât'ın *el-Kâdî İyâz âlimü'l-Mağrib ve imâmü ehli'l-hadîs fî vaktihi*, el-Beşîr Ali Hamed et-Türâbî'nin *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhû fî 'ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten* eserleri başta olmak üzere Kâdî İyâz hakkında te'lif edilen arapça literatürden istifâde edilecektir. Ayrıca, 1981 yılında Merrakeş'te Devratü'l-Kâdî İyâz adıyla tertîp edilen toplantıda Kâdî İyâz'ın hayatı, eserleri, muhaddis ve fakîh kimliği ve de şahsiyeti ile ilgili sunulan tebliğlerin yayımlandığı *Nedvedü'l-İmâm Mâlik İmâmu Dâri'l-Hicre: Devratu'l-Kâdî İyâz* isimli çalışmadan da faydalanılacaktır.

Arap dünyasında Kâdî İyâz'la ilgili yapılan araştırmaların yanı sıra Türkiye'de de kaleme alınan bazı tez, makale ve ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır. Bunlardan, Murat Gökalp'in *Kâdî İyâz ve Şifâ adlı eserinde Peygamber tasavvuru* ve Ahmet Yılmaz'ın *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ adlı eseri ve*

Osmanlı'da şifâhânlık geleneği isimli doktora tezleri, Akif Köten'in *Kâdî İyâz, hayatı, eserleri ve eş-Şifâ'sının özellikleri* başlığıyla yazmış olduğu makale ve Salih Kesgin'in doğrudan konumuzla irtibatlı olması hasebiyle, *Hadîs usûl tarihindeki yeri bağlamında Kâdî İyâz'ın el-İlmâ' ila ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema' adlı eseri* ismiyle hazırladığı makale istifâde edilecek temel çalışmalar arasındadır. Burada ifâde edilen konuya doğrudan taalluk eden te'lif ve çalışmaların yanı sıra Kâdî İyâz hakkında yapılan araştırmalar incelenerek tabakât kitaplarından İyâz, onun hocaları ve talebeleri hakkında yer verilen bilgilere mürâcaat edilecektir.

*El-İlmâ'*nın diğer usûl eserleriyle karşılaştırılması ve hadîs usûl konularında zamanla meydana gelen değişimin tespît edilmesi için ondan önce ve sonra te'lif edilen usûl eserlerinden Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, İbnu's-Salâh'ın *Ulûmi'l-hadîs*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1448) *Nuhbetu'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser*, Nevevî'nin (676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr*, Suyûtî'nin (911/1505) *Tedrîbü'r-râvî* eserleri başta olmak üzere, hadîs usûlü literatürü taranmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂDÎ İYÂZ, MUHÎTİ VE İLMÎ HAYATI

1.1. Kâdî İyâz Dönemi Mağrib Ve Endülüs

1.1.1. Sosyal ve Siyâsî Yapısı

Mağrib ve Endülüs beldelerinde yetişen önemli muhaddislerden Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) yaşadığı ve eserlerini te'lîf ettiği muhîtin, sosyal, siyâsal ve kültürel anlamda özelliklerini incelemek; onun düşünce yapısının, eserlerinin ve hadîs ilmiyle olan irtibâtının anlaşılması noktasında fayda sağlayacaktır. Bundan dolayı onun yaşadığı ve eserlerini kaleme aldığı ortamın yapısına değinmek gereklilik arz etmektedir. Bu noktadan yola çıkıldığı zaman Kâdî İyâz'ın yaşadığı zaman diliminde⁷ Endülüs târihinde Murâbitlar⁸ ve Muvahhidlerin⁹ politik açıdan hâkim güç oldukları görülmektedir.¹⁰ Dolayısıyla Kâdî İyâz'ın yaşadığı dönemin tarihine ışık

⁷ Kâdî İyâz 476-544 (1083-1149) yılları arasında yaşamıştır.

⁸ Murâbitlar, 1056-1147 yılları arasında Endülüs ve Balear adalarında üküm süren Berberî hânedanı ve devletidir. Murâbitlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2016, s. 182-212; W. Montgomery Watt & Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi* (çev. Ersin Adıgüzel & Qiyas Şükürov), İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s. 101-107; İsmail Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI, s. 152-155; Şinâsi Altundağ, "Murâbitlar", *İA*, VIII, s. 580-586; Lütfi Şeyban, *Reconquista -Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri-*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s. 107-197; Hâmid Muhammed Halîfe, *Yûsuf b. Taşfîn -Mûhidü'l-Mağrib ve kâidü'l-Murâbitîn ve münkizü'l-Endelüs mine's-salîbiyyîn*, Dimaşk: Dâru'l-Kalem/ Beyrût: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1434/2003.

⁹ Muvahhidler, Kuzey Afrika ve Endülüs'te 1130-1269 yılları arasında hüküm süren Berberî hânedanıdır. Bu hareketin kurucusu olan Muhammed b. Tûmert'in temel vurgusu "tevhid" meselesi üzerine olduğu için onu destekleyenlere "tevhidi ispatlayanlar" anlamında Muvahhidler denilmiştir. Muvahhidler hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Muvahhidler", *DİA*, XXXI, s. 410-412; Şinâsi Altundağ, "Muvahhidler", *İA*, VIII, s. 765-773; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 109-118; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 213-238; Lütfi Şeyban, *Reconquista -Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri-*, s. 201-314.

¹⁰ Kâdî İyâz yaşadığı dönem itibâriyle Endülüs tarihi içinde Murâbitlar ve Muvahhidlerin yer aldığı XI ile XII zaman dilimine tekâbül etmektedir. Kâdî İyâz bu dönemlerde vukû bulan olaylardan çok

tutması için Murâbitlar'ın ve Muvahhidlerin Endülüs'e geçişlerine ve bu süreçte yaşanan gelişmelere temâs etmek yerinde olacaktır. Şöyle ki Endülüs Emevî Devleti'nde iktidârı fiilen hâkimiyetleri altında bulunduran Âmirî ailesinin 400 (1009) yılında yönetimden uzaklaştırılmaları ve bir süre sonra da Endülüs Emevî Hilâfeti'nin dağılışının akabinde meydana gelen otorite boşluğu sebebiyle mülûkü't-tavâif¹¹ (1031-1090) şeklinde isimlendirilen müstakil küçük devletler ortaya çıkmıştır.¹² Siyâsî târihi itibâriyle muğlak ve karmaşık hâdiselerin çokça vukû bulduğu mülûkü't-tavâif döneminin en önemli özelliği emirlikler arasında meydana gelen iktidâr mücâdeleleridir.¹³ Dönemin bir diğer önemli özelliği ise, bu mücâdelelerle birlikte mevcûd olan iç karışıklıklar ve taht kavgalarının siyâsî birimlerin zayıflamalarına ve zamanla ortadan kalkmalarına sebep olmasıdır.¹⁴ Ayrıca, Hıristiyanlarla siyâsî ve askerî etkenler sebebiyle irtibatların hareketli bir şekilde devam ettiği mülûkü't-tavâif devrinde, emirlikler arasındaki mücâdele ve anlaşmazlıkları fırsat bilen Hıristiyan krallıklar ve bâhusûs Kastilya Krallığı, XI. yüzyılın ortalarından itibâren *reconquista*¹⁵ düşüncesini yeniden ihyâ etmeye

---

uzak kalmamış zirâ o, dört defa kâdılık vazifesine atanmıştır. Bu vazifelerinden ilk üçü Murâbitar, sonuncusu ise Muvahhidler dönemindedir. İlk olarak Sebte (515/1121-531/1137) kâdılığına tayin edilmiştir. Ardından Endülüs'ün Murâbit vâlisi Taşfîn b. Ali'nin isteği üzere Gırnata (531/1137-532/1138), kâdılığına getirilen Kâdî İyâz, yine Taşfîn tarafından 532/1138 yılında bu görevinden alınmıştır. Bundan sonra bir süre Kurtuba'da kalmıştır. Muvahhidlerin Endülüs'e geçişi nedeniyle Kâdî İyâz da Sebte'ye gelerek 536/1141 yılında Muvahhid ordusuna karşı Murâbitlar'ın yanında yer alarak bu şehri savunmuştur. Kâdî İyâz'ın Murâbitlar'a olan desteği ve Muvahhidler karşısındaki tutumunu takdir eden Murâbit lideri İbrâhîm b. Taşfîn onu ikinci kez Sebte'ye (539/1144) kâdî tayîn etmiştir. Muvahhidlerin giderek güç ve otorite elde etmeleri ve bununla birlikte Sebtelilerin Muvahhid lideri Abdülmü'min'e itaat etmeleri neticesinde Kâdî İyâz da Abdülmü'min'e itaate mecbûr kalmıştır. Fakat görüş farklılıklarından dolayı Muvahhidlerle anlaşmazlık yaşayan Kâdî İyâz, Abdülmü'min tarafından Merâkeş'e gönderilmiştir. Kâdî İyâz'ın kâdılık vaifeleri ile ilgili bkz. Murat Gökalg, "*Kâdî İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*", (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s. 24-25.

¹¹ Endülüs Emevî Devleti'nden sonra ortaya çıkan yirmi civârında küçük devleti (düvelü't-tavâif) ve emirlikleri ifâde eden mülûkü't-tavâif, Endülüs'te 1031-1090 yılları arasında hüküm sürmüştür. Mülûkü't-tavâif hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Mülûkü't-Tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554, Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasî Tarih*, s. 165-182; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 96-99; Mustafa Çınar, "*Endülüs'te Mülûkü't-tavâ'if Dönemi Edebî Çevresi*", (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 11-25.

¹² Ali Vasfî Kurt, *Endülüs'de Hadîs ve İbn Arabî*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 56; Mehmet Özdemir, "Mülûkü't-Tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554.

¹³ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 96-97.

¹⁴ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 96; Mehmet Özdemir, "Mülûkü't-Tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554.

¹⁵ Reconquista ve gelişim süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, *Reconquista - Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*; Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar", *Endülüs'ten İspanya'ya Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1996, s. 39-48.

çabalamışlardır.¹⁶ Bu düşünceye yönelik olarak Endülüs'teki siyâsî birliğin çözümlenmesinden istifâde ederek orada bulunan tâife emirleri arasındaki anlaşmazlıkları ziyâdeleştirmek sûretiyle onların kendilerine haraç ödemelerini sağlamak ve nihâyetinde de Endülüs beldelerini istilâ etmek gâyesiyle hareket eden VI. Alfonso, başta Batalyevs, Tuleytula ve Sarakusta gibi sınır bölgeleri olmak üzere Abbâdî, Zünnûnî, Zîrî, Eftasî ve Hûdî emirlerini kendilerine haraç öder hâle getirmiştir.¹⁷ Elde ettiği bu gelirler vasıtasıyla ordusunu kuvvetlendirmesinin akabinde işgâl faaliyetlerine başlayan VI. Alfonso, Tuleytula'nın stratejik konumu ve Kastilya Kralı olan kardeşi II. Sancho'nun VI. Alfonso'yu sürgüne gönderdiği yer olması sebebiyle ilk hedef olarak Endülüs'ün en büyük şehirlerinden biri olan Tuleytula'yı seçmiş ve 1085 yılında da şehri ele geçirmiştir.¹⁸ Tuleytula'nın bu şekilde istilâ edilmesinin, Endülüs'te İslâm'ın bertaraf edilmesine yönelik büyük bir hamle ve *reconquista* açısından önemli bir hâdise olduğu değerlendirilmektedir.¹⁹ Nitekim bu tehlikeyi bir müddet sonra idrâk edebilen mülûku't-tavâif, Endülüs emîrleri arasında en güçlü konumu elinde tutan Abbâdî emîri el-Mu'temid-Alallah'ın (İbn Abbâd) önderliğinde Murâbitlar'dan yardım istemek üzere bir heyeti Murâbitlar'ın başkenti Merâkeş'e göndermişlerdir.²⁰ Murâbit hükümdârı Yûsuf b. Taşfîn, tâife emirlerinin bu yardım çağrısına icâbet ederek tanzîm ettiği büyük bir orduyla Endülüs'e doğru harekete geçmiştir (479/1086).²¹ Böylelikle Yûsuf b. Taşfîn, Endülüs'ün muhtelif bölgelerinden kendisine iştirâk eden kuvvetlerle birleşerek Batalyevs yakınlarında bulunan Zellâka (Sagrajas) mevkiinde karargâhını kurmuştur.²² Murâbit ordusunun Endülüs'e geldiğini öğrenen VI. Alfonso, diğer

¹⁶ Mehmet Özdemir, "Mülûku't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554.

¹⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 178; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 98; Mehmet Özdemir, "Mülûku't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554.

¹⁸ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 98; Mehmet Özdemir, "Mülûku't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554; Tuleytula'nın kaybedilmesi ve beraberinde getirdiği sonuçlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 178-181; Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar", s. 41.

¹⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 181; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 98; Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar", s. 41.

²⁰ Lütfi Şeyban, *Reconquista -Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri-* s. 152; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 188; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 98-99; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, s. 214-215.

²¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 188-189; Lütfi Şeyban, *Reconquista - Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri-*, s. 152.

²² Yûsuf b. Taşfîn'in ordusuyla Zellâka'ya gelişi, Zellâka savaşı ve savaşın sonuçları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Muşerref Ekinci, "Yûsuf b. Taşfîn Döneminde Murâbitlar Devleti", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), s. 39-43; Lütfi Şeyban, *Reconquista -Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri-*, s. 154; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 189; Hâmid Muhammed Halife, *Yûsuf b. Taşfîn - Mûhidü'l-Mağrib ve kâidü'l-Murâbitîn ve münküzü'l-Endelüs mine's-Salîbiyyîn*, s. 223-266.

Hıristiyan krallarla müttefik olarak askerlerini hazırlayıp İslâm ordusuyla savaşmak üzere Zellâka'ya gelmiştir.²³ Burada Hıristiyan ve Müslümanların karşı karşıya gelmesi neticesinde Hıristiyan ordusu sayıca üstün olmalarına rağmen Müslümanlar'a yenilmişlerdir.²⁴ Zellâka'da elde ettikleri zaferin ardından Yûsuf b. Taşfîn'in Merâkeş'e dönmesini fırsat bilen VI. Alfonso yeniden hareketlenerek Endülüs'e karşı olan saldırılarına devam etmiştir.²⁵ Bu saldırılara tahammül etmekte zorlanan mülûkû't-tavâif'in yeniden el-Mu'temid öncülüğünde Murâbitlar'a yardım çağrısında bulunmaları sebebiyle Yûsuf b. Taşfîn 481/1088 yılında ikinci kez Endülüs'e geçmek durumunda kalmıştır.²⁶ Bunun üzerine Yûsuf b. Taşfîn VI. Alfonso tarafından istilâ edilen Leyyît kalesini kurtarma gâyesiyle harekete geçmiş ve dört ay süren kuşatmanın sonuçsuz kalmasının ardından tekrar Mağrib'e dönmüştür.²⁷ Yûsuf b. Taşfîn Mağrib'e dönerken, tâife emirlerine aralarındaki ihtilâfi yok ederek Hıristiyanlara karşı güçlerini birleştirmeleri tavsiyesinde bulunmuş fakat bir müddet sonra melikler arasındaki çekişmelerin yeniden ortaya çıktığını duyunca siyâsî birliği tesîs etmek maksadıyla Endülüs'e üçüncü kez gelmiştir (483/1090).²⁸ Tâife emirleri arasındaki bu anlaşmazlıklardan ve bazılarının Hıristiyanlarla işbirliği içerisinde olmasından rahatsızlık duyan ulemânın Yûsuf b. Taşfîn'den Endülüs'ü kendi hükmü altına almasını talep etmeleri üzerine Yûsuf b. Taşfîn, bu husûsta

²³ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlimi", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2016, sayı: 2, s. 271; Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 154; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 189.

²⁴ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 98; Mehmet Özdemir, "Mülûkû't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554; Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 154-155; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 189-190; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, s. 214-215; Mehmet Azimli, "İbn Rüşd Çağında Endülüs", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, Sivas, 2009, c. I, s. 82-83.

²⁵ Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 158; Mehmet Özdemir, "Mülûkû't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 190-191.

²⁶ Yûsuf b. Taşfîn'in Endülüs'e ikinci kez geçişi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hâmid Muhammed Halîfe, *Yûsuf b. Taşfîn –Mühidü'l-Mağrib ve kâidü'l-Murâbitîn ve münkizü'l-Endelüs mine's-Salîbiyyîn*, s. 275-290; Mehmet Özdemir, "Mülûkû't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554; Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 158; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 190-191; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, s. 214-215.

²⁷ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 104; Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s.158-159.

²⁸ Yûsuf b. Taşfîn'in Endülüs'e üçüncü kez gelişi hakkında detaylı bilgi için bkz. Hâmid Muhammed Halîfe, *Yûsuf b. Taşfîn –Mühidü'l-Mağrib ve kâidü'l-Murâbitîn ve münkizü'l-Endelüs mine's-Salîbiyyîn*, s. 293-298; Mehmet Azimli, "İbn Rüşd Çağında Endülüs", s. 82-83; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlimi", s. 271; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 191; Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-* s. 159; Mehmet Özdemir, "Mülûkû't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554.

fukahâdan aldığı fetvâya²⁹ dayanarak mülûkû't-tavâif'i ortadan kaldırmak sûretiyle Endülüs'ü Merâkeş'e bağlı bir merkez hâline getirmiş ve böylelikle Endülüs yaklaşık altmış yıl (1090/1147) sürecek olan Murâbitlar'ın hâkimiyeti altına girmiştir.³⁰

Endülüs'e, beldeyi Hıristiyanların istilâsına engel olma ve tâife emirlerinin hâkimiyetini sona erdirmeye amacıyla giren Murâbitlar, başlangıçta Endülüslüler tarafından "kurtarıcı" olarak görülmekte iken, sonraları idâreciler tâife emirlerini hatırlatan lüks yaşama tamah etmişler ve bunun neticesinde halk üzerindeki kontrollerini kaybetmişlerdir.³¹ Bunun yanısıra Berberî askerlerin halkla aralarında bulunan iletişimin sorunlu olması, malî problemlerden dolayı askerî giderlerin ve diğer ihtiyaçların karşılanması amacıyla talep edilen ağır vergiler karşısında halkın bunalması, daha önce Murâbitlar'ı destekleyen fukahâdan bir kısmının yardımlarını çekmesi gibi nedenler, Endülüslüler nazarında Murâbitlar'a bakışın olumsuz bir hâl almasına ve iç huzursuzlukların ortaya çıkmasına yol açmıştır.³² Buna ilâveten Sarakusta'nın 1118'de Aragon kralı I. Alfonso tarafından istilâ edilmesi ve bu târihten itibaren hezîmetlerin peş peşe gelmesi Endülüslülerin Murâbitları "istilâcı" olarak görmesine neden olmuştur.³³ Bu gibi hâdiselerin neticesinde 1120'li yıllardan itibaren Endülüslüler Murâbitlar'a karşı olumsuz düşüncelerini ve öfkelerini izhâr etmeye başlamışlardır.³⁴ Nitekim 515/1121 yılında Kurtuba'da halkın Murâbit yönetimine karşı çıkardıkları isyân ve ayaklanma da bu duruma işâret eden olaylardan biridir.³⁵ İlk önce Sarakusta'nın elden gitmesiyle başlayan Murâbitlar'ın

²⁹ Yûsuf b. Taşfîn, tâife emirlerini ortadan kaldırıp Endülüs'ü kendi hâkimiyeti altında birleştirme tasarrufunun câiz olup olmadığı husûsunda fukahâdan fetvâ istemiştir. Aralarında İmam Gazzâlî'nin (v. 505/1111) de bulunduğu âlimlerin, "mülûkû't-tavâif'in ellerinden hâkimiyetlerini almanın Yûsuf b. Taşfîn'in vazifesi olduğu" yönünde fetvâ vermeleri üzerine onun harekete geçmesine sebep teşkil etmiştir. Fetvâ konusunda ki detaylar için bkz. Lütfi Şeyban, *Reconquista – Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 159; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 191-192.

³⁰ Lütfi Şeyban, *Reconquista – Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 159-164; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 104-105; Mehmet Özdemir, "Mülûkû't-tavâif", *DİA*, XXXI, s. 553-554

³¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 200-202; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 105; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi", s. 271; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, s. 214-215.

³² Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi", s. 271; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 200-202; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 105 ; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, s. 214-215; Mehmet Özdemir, "İbn Rüşd'ün Yaşadığı On İkinci Yüzyılda Endülüs", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, Sivas, 2009, c. I, s. 95.

³³ Lütfi Şeyban, *Reconquista – Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 176-178; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 200; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 105; Mehmet Özdemir, "İbn Rüşd'ün Yaşadığı On İkinci Yüzyılda Endülüs", s. 93.

³⁴ Mehmet Özdemir, "İbn Rüşd'ün Yaşadığı On İkinci Yüzyılda Endülüs", s. 94; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 200-201.

³⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 200-201.

çöküş süreci, sonrasında Kurtuba'da vukû bulan bu isyân hareketleri neticesinde hızlanmaya başlamıştır. İsyancıları bastırmak üzere Murâbitlar'ın ikinci hükümdârı Alî b. Yûsuf b. Taşfîn (v. 537/1143) her ne kadar Kurtuba'ya gitse de, Sûs mevkiinde Ebû Abdillâh Muhammed b. Tûmert (v. 524/1130) öncülüğünde Muvahhidlerin halktan pek çok kişinin desteğiyle birlikte yeni bir isyân hareketini başlattıkları haberini almasıyla Mağrib'e dönmek durumunda kalmıştır.³⁶ Bundan üç yıl sonra İbn Tûmert önderliğindeki Muvahhidler, Sûs bölgesini ele geçirip Merâkeş'e saldırmışlardır.³⁷ Murâbitlar'da Alî b. Yûsuf'un hükümrancılığından sonra yerine geçen oğlu Taşfîn b. Alî dönemi de Muvahhidler'e karşı savaşlarla geçmiştir ve özellikle son yıllarında Mağrib'deki merkezlerin bir çoğunu Muvahhidler almışlardır.³⁸ Nitekim 1138'de Taşfîn b. Alî ile Muvahhidler arasında vukû bulan savaşın Murâbitlar'ın yenilgisiyle neticelenmesi ve sonraki süreçte ard arda gelen yenilgi ve kayıplar, 1121 yılında başlayan çöküşü yirmi beş yıl gibi bir zaman diliminde gerçekleştirerek Murâbitlar hâkimiyetinin 1147 yılında fiilen sona ermesine neden olmuştur.³⁹ Murâbitlar Devleti'nin sona ermesiyle Endülüs'ün 1170'te Muvahhid hâkimiyeti altına girmesine kadar ki dönem, mülûku't-tavâif devrinde yaşanan karışıklık ve kaos ortamına benzer mâhiyette olması sebebiyle ikinci "mülûku't-tavâif" olarak isimlendirilmektedir.⁴⁰

Murâbitlar döneminde tasvîp etmedikleri bazı dinî uygulamaları, ahlâkî ve ictimâî çöküşe engel olmak gâyesiyle yeni bir ıslâh hareketi olarak ortaya çıkan Muvahhidler'in kurucusu İbn Tûmert, Kurtuba, Dımaşk, Kâhire, Tunus, İskenderiye, Bağdat, Mekke, Medine gibi merkezlerde ilim tahsîlinde bulunduğu on yıllık bir seyâhatin akabinde 510 (1116) yılında Mağrib'e dönerek çalışmalarına başlamıştır.⁴¹ Zirâ İbn Tûmert'in, itikâdî konularda Eş'arîliğin, kısmen de Mu'tezile'nin; imâmet meselesinde Şia'nın; fıkıh usûlünde İbn Hazm'ın (v. 456/1064) etkisinde kaldığı bilinmekle birlikte, belli bir mezhebe mensûp olmaksızın kendine özgü eklektik bir

³⁶ İsmail Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI, s. 152-153; Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 194; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 203.

³⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 207; İsmail Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI, s. 152-153.

³⁸ İsmail Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI, s. 152-153.

³⁹ Lütfi Şeyban, *Reconquista –Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, s. 194-195; İsmail Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI, s. 152-153.

⁴⁰ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 107.

⁴¹ Arif Aytekin, "İbn Tûmert", *DİA*, XX, s. 425; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 203; Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 109-110.

din çizgisi geliştirdiği görülür.⁴² Ayrıca Gazzâlî ile hiç karşılaşmasa da onun düşüncelerinden ve özellikle ‘emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker’ prensibinden etkilenecek Murâbitlar’ın en güçlü zamanlarını yaşadıkları o dönemde, Kur’ân ve Sünnet’e dönüş çağrısı ile hareket eden İbn Tûmert, devletin idâresindeki merkezlerde yapılan bazı davranış ve uygulamaların İslâmî kâidelere aykırı olduğunu ve “menâkir” olarak tavsîf ettiği muhtelif anlayış ve eylemlerin bulunduğunu iddia etmiştir.⁴³ İbn Tûmert, bu gibi yanlışları tashîh etmek ve kötülükleri ortadan kaldırmak için harekete geçse de, idâreciler ve Mâlikî fakihlerin rahatsızlık duyması hasebiyle, gittiği her şehirden sürgün edilmiştir.⁴⁴ Son olarak Merâkeş’te bulunan Murâbit hükümdârı Alî b. Yûsuf’tan ‘emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker’ ilkesi gereğince hareket ederek dinin onaylamadığı durumları ortadan kaldırmak için izin istemiş fakat kendisine izin verilmeyerek hakkında yeniden bir sürgün kararı çıkartılmıştır.⁴⁵ Tüm bu sürgünler neticesinde İbn Tûmert, mevcûd düzende ve yönetimde bulunan idârecilerle gerçekleştirmek istediği ıslah hareketinin mümkün olmadığı kanaatine varmış, bundan dolayı her türlü kötülük ve fesâdın hâkim olduğu Murâbitlar’la savaşmanın gerekliliğini ifâde etmiştir.⁴⁶ Sonrasında destek aldığı geniş bir toplulukla Murâbitlar’a isyân hareketini başlatmış ve bu süreçte, kendisinin mutlak otorite kabul edilmesini temîn etmek maksadıyla mehdiliğini ilân etmiştir.⁴⁷ Bu zaman zarfında Murâbitlar’ın Endülüs’te vâki olan bazı sorunlarla uğraşmaları İbn Tûmert önderliğindeki Muvahhidler için hedeflerini gerçekleştirme noktasında kolaylık sağlamıştır.⁴⁸ Yeni bir devletin ilk nüvelerini teşkil eden İbn Tûmert’in çabalarının sonucunda devletin resmî olarak teşekkülü, onun öğrencisi olan ve kendisinden sonra hareketin başına geçen Abdü’l-mü’min b. Alî (v. 558/1163) vasıtasıyla gerçekleşmiştir.⁴⁹ ‘Emîru’l-mü’minin’ ünvanını alarak halifeliğini ilân eden Abdülmü’min b. Alî’nin idâreciliği döneminde Muvahhidler Murâbitlar’la olan mücâdelelerinde gâlip konuma gelmişler ve zamanla Endülüslüler üzerinde

⁴² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 204.

⁴³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 203-204; Arif Aytekin, “İbn Tûmert”, *DİA*, XX, s. 425-426.

⁴⁴ Arif Aytekin, “İbn Tûmert”, *DİA*, XX, s. 425-426; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 205.

⁴⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 205; Arif Aytekin, “İbn Tûmert”, *DİA*, XX, s. 425-426; Mehmet Özdemir, “Muvahhidler”, *DİA*, XXXI, s. 410.

⁴⁶ Arif Aytekin, İbn Tûmert, *DİA*, XX, s. 425-426; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 205; Mehmet Özdemir, “Muvahhidler”, *DİA*, XXXI, s. 410.

⁴⁷ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 110; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 205-206; Arif Aytekin, “İbn Tûmert”, *DİA*, XX, s. 425-426.

⁴⁸ Arif Aytekin, “İbn Tûmert”, *DİA*, XX, s. 425-426.

⁴⁹ İbrahim Harekât, “Fas: Tarih”, *DİA*, XII, s. 188-190.

hâkimiyeti ele geçirmeye başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde, Murâbitlar'a karşı Muvahhidler'in yanı sıra mücâdele edip muhâlif davranan bir başka oluşum da, İbn Kasî olarak tanınan Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Hüseyin'in (v. 1151) liderliğindeki Mürütler hareketidir.⁵⁰ Tasavvuf merkezli bu hareketin, özellikle Gazzâlî'nin eserlerine yönelik olumsuz tutum sergileyen Murâbitlar'a karşı isyân etmeleri ve 539/1145 yılında Abdülmü'min b. Alî'nin Merâkeş'i Murâbitlar'dan alması neticesinde Murâbit hâkimiyeti fiilen sona ermiş ve Endülüs'te Muvahhid hareketi hüküm sürmeye başlamıştır.⁵¹

İlk defa Kuzey Afrika ve Endülüs'ü hâkimiyeti altına alan bir devlet kurarak, mülûkû't-tavâif devrinde kaybedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Endülüs'ün dört asır kadar bir süre Müslümanların elinde kalmasında önemli bir rol oynayan Murâbitlar, Batı Mağrib'i Mâlikî mezhebi etrafında şekillendirmişlerdir.⁵² Buna karşılık olarak İbn Tûmert, başlattığı hareketi Murâbit idâresine, bununla birlikte Mâlikî mezhebine yönelik muhâlefet üzerine inşâ etmiştir. Zirâ Murâbitlar ve Muvahhidler'in, Mâlikî mezhebine dair tasavvurları ve yaklaşımları farklılık arz etmektedir.⁵³ Nitekim Endülüs ve Kuzey Afrika'ya hâkim olan Murâbitlar,

⁵⁰ İbn Kasî, İbnü'l-Arif (v. 536/1141) ve öğrencisi İbn Berrecân'la (v. 536/1142) birlikte Endülüs'ün batı kısmında teşekkül edip gelişen Gazzâlîci oluşum olarak da tavsîf edilebilen felsefî-bâtınî karakterli tasavvuf akımıyla yakından ilgilenmiştir. Hocalarının Murâbit hükümdârı Alî b. Yûsuf Taşfîn'in emriye Merâkeş'te hapsedilmeleri üzerine İbn Kasî, üstadlarının tasavvufî faaliyetlerini idâme ettirerek, etrafında özellikle Murâbit yönetiminden memnûn olmayanların desteklerini kazanmak sûretiyle geniş bir kitle topladı. Alî b. Yûsuf'un vefâtının ardından otorite boşluğundan istifâde ederek bir ayaklanma başlatmıştır (537/1143). Ancak bu isyân Murâbitlar tarafından bastırılmıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 210-211; İbn Kasî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ercan Alkan, "*İbn Arabî'nin Hal'u'n-Na'leyn Şerhi: Tahkik ve Değerlendirme*" (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 53-85; İlyas Çelebi, "İbn Kasî, Ebü'l-Kâsım", *DİA*, XX, s. 106-108.

⁵¹ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 107-108; İbrahim Harekât, "Fas: Tarih", *DİA*, XII, s. 188-190; Mehmet Özdemir, "Muvahhidler", *DİA*, XXXI, s. 410.

⁵² İsmâil Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI, s. 153-154.

⁵³ Murâbitlar düzenlerini Mâlikî fikhının mutlak olarak hâkim olduğu ve Mâlikî fakihlerinin de hem adlî hem de idârî sahada yer aldığı bir zemin üzere kurmuşlardır. Fakat Muvahhidler'in erken dönemlerinde Mâlikîliğe yaklaşımları ve Mâlikî fikhî ile ilgili uygulamaları Murâbitlar'ınkinden tam ters istikâmettedir. Öyle ki Muvahhid lideri İbn Tûmert'in Mağrib'e gelişi, Mâlikî mezhebi için bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Zirâ Muvahhidler, Mâlikî fûrû metinlerine bağlı olmak yerine Kur'ân, sünnet ve icthâdî öncelemişlerdir. Fakat bununla birlikte İbn Tûmert'in yaptığı çalışmaların Mâlikî mezhebi çerçevesinde kaldığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde Muvahhidler'in Mâlikîliğe karşı tavırları daha sert bir hâl almıştır. İlk Muvahhid sultanı Abdülmü'min el-Kûmî, Murâbitlar'a tepki olarak Mâlikî fikhî yerine Kur'ân, sünnet ve İbn Tûmert'in görüşlerinin öğretilmesini teşvik etmiştir. Muvahhid sultanlarından Ebü Yûsuf el-Mansûr ise daha ileri giderek Mâlikî fikhî eserlerini yaktırıştır. Bu tutum çok fazla devam etmemiş olsa da Muvahhidler Devleti süresince siyâsî oluşumlar Mâlikî mezhebine karşı olan tavra yön vermiştir. Muvahhidler Devleti'nin yıkılışından sonra ise Mâlikî mezhebi Endülüs'teki hâkim mezhep olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Murâbitlar ve Muvahhidler'in Mâlikî

Muvahhidler'in aksine, Mâlikî mezhebinin ve fikhının yaygın olduğu, ayrıca Mâlikî fakihlerinin hukûkî ve idârî alanlarda etkin konumda yer aldığı bir harekettir.⁵⁴ Bunun yanı sıra Murâbitlar hareketi, Mâlikî fûrû literatürüne bağlılıklarıyla birlikte başta Gazzâlî olmak üzere bazı Eş'arî âlimlere yönelik sert ve muhâlif tavır takınmışlardır.⁵⁵ Hatta Murâbitlar devleti'nin idârecileri, aldıkları bazı Mâlikî fetvalarına da istinâd ederek Gazzâlî'nin evvelâ *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* kitabı olmak üzere eserlerini okumayı ve evlerde bulundurmamayı yasaklamışlar, bunu daha ileri boyuta taşıyarak onları yaktırmışlardır.⁵⁶ Gazzâlî'nin *İhyâ'sının* yakılmasına dair fetva verenler arasında Kâdî İyâz'ın da yer aldığını söyleyenler bulunmakla birlikte bu iddianın doğru olmadığını dile getirenlerde olmuştur. Turâbî, *el-Kâdî iyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten* isimli eserinde bu konuyla ilgili olarak Kâdî İyâz'ın *İhyâ'nın* yakılmasına iştirâk etmediğini ve hatta yakılmasına dair fetvâ verenler arasında dahî bulunmadığını, aksine onun, *İhyâ'yı* hidâyet kitabı olarak gördüğünü kaydetmektedir.⁵⁷

Gazzâlî'nin eserlerine yönelik yukarıda ifâde edilen faaliyetler esnâsında, Bağdat'ta meşhûr kabul edilen Eş'arî-Şâfî kelâm ve fikh usûlü ulemâsının rahle-i tadrîsinden geçen İbn Tûmert, Mağrib'e dönmekle hem Murâbitlar'ın ortadan kalkıp Muvahhidlerin tarih sahnesinde yer almasına zemîn teşkîl eden siyâsî hâdiseler için, hem de Mâlikî mezhebi için önemli bir merhale ve dönüm noktası olmuştur.⁵⁸ Zirâ Muvahhidler, Murâbitlar'a isnâd ederek onları tenkîde tâbi tuttukları tecsîm ve teşbîh anlayışından ve Mâlikî fûrû fikhına dair metinlere aşırı bağlılıktan kaçınarak, Eş'arî kelâmını, Kur'ân, Sünnet ve ictihadı öne çıkarma yöntemini benimsemişlerdir.⁵⁹ Fakat Muvahhidler'in kurucusu İbn Tûmert, her ne kadar bazı konularda muhtelif mezheplerin görüşlerini benimseyip Selefi olarak tavsîf edilse de, aslında onun itikadda Eş'arî olmakla birlikte, fıkhıta Mâlikî mezhebinin sınırları içerisinde kaldığı

---

mezhebine yaklaşımları hakkında detaylı bilgi için bkz. Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 522-524.

⁵⁴ Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 523-524.

⁵⁵ Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 523-524.

⁵⁶ Murâbitlar, muhâlif oldukları felsefe ve kelâm meselelerini içeren eserleri olması hasebiyle Gazzâlî'ye karşı sert bir tutum sergilemişlerdir. Şöyle ki, Murâbit hükümdarlarından Alî b. Yûsuf b. Taşfîn, Mâlikî fukahâsının isteği ve fetvası üzerine Gazzâlî'nin eserlerinin toplanmasını ve yakılmasını emretmiştir. Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 524.

⁵⁷ Gazzâlî'nin *İhyâ'sının* yakılması meselesinde Kâdî İyâz'ın te'sîrine dair detaylı bilgi için bkz. Turâbî, el-Beşîr Ali Hamd, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, I. Bsk., Beyrût-Lübân: Dâru İbn Hazm, 1997, s. 111-113.

⁵⁸ Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 524.

⁵⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyâsî Tarih*, s. 204-205; Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 524.

belirtilmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte Muvahhidler'in erken dönemlerinde Mâlikî fikhına karşı sergilenen tutumunun, Murâbitlar'ın Mâlikî fikhı ile ilgili uygulamalarının tam tersi olarak şekillendiği görülmektedir.⁶¹

1.1.2. Hadîs Mesâili

Kâdî İyâz döneminde Endülüs ve Mağrib muhitlerinde hadîs ilminin ve hadîs ilmiyle olan irtibâtın hangi boyutlara ulaştığını görmek için, hadîs ilminin Endülüs'e nasıl girdiğini ve girişinden itibaren Kâdî İyâz'ın yaşadığı zaman dilimine kadarki teşekkül sürecini anlatmak meselenin bütüncül olarak görülmesini sağlayacaktır.

Endülüs'ün hicrî 92 (711) yılında Kuzey Afrika vâlisi Mûsâ b. Nusayr'ın görevlendirdiği Târik b. Ziyâd tarafından başlayan fethiyle⁶² beraber İslâmî ilimler Endülüs'e girmeye başlamış olsa da, ilk başlarda halkın yeni Müslüman olması ve amaçlarının daha çok cihad ve devlet kurma üzerine temerküz etmesi sebebiyle hadîs ilminin orada yayılıp gelişmesi biraz zaman almıştır.⁶³ Bununla birlikte Endülüs bölgesinin İslâm coğrafyasına olan uzaklığı da, doğu İslâm coğrafyasında bulunan te'lifâtın Endülüs'e girişini 30-40 yıl kadar geciktirmiştir.⁶⁴

Endülüs'e hadis alimlerinin hicrî ikinci asırda gelmeleriyle birlikte başlayan süreçte bölge halkının yeni Müslüman olması sebebiyle onlara hadis ilminden ziyâde daha çok ihtiyaç duydukları fikhî meselelerin öğretimine ağırlık verilmiştir.⁶⁵ Fakat bu durum, hadis ilmiyle ilgili faaliyetlerin tamamen göz ardı edildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim orada ferdî de olsa bazı faaliyetlerden söz etmek mümkündür. Buradan hareketle hadîs ilminin Endülüs'e girişinden sonra geçirdiği gelişim sürecine bakıldığı zaman bunu iki aşamada ele almak mümkündür. İlk olarak hadisi Endülüs'e getirenlerin ilklerinden kabul edilen Muâviye b. Sâlih el-Hadramî el-Hımsî (v. 158/749), Sa'sa'a b. Sellâm ed-Dımaşkî (v. 201/816) ve Abdumelik b.

⁶⁰ Arif Aytekin, "İbn Tûmert", *DİA*, XX, s. 426-427; Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 524.

⁶¹ Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, s. 524.

⁶² Endülüs'ün fethi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'r-mültemis fî târîh-i ricâli'-Endelüs*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), I. bsk, Kâhire: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye/ Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-Lübnânî, 1410/1989, c. I, s. 22-29.

⁶³ Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, Şimal Ajans (Gece Kıtaphı), 2015, s.11; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, s. 44-45.

⁶⁴ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi", s. 272.

⁶⁵ Seyit Ali Güşen, "Endülüs'te Yazılan Sahabe Biyografilerinde Son Halka: Ru'aynî ve Câmi'i", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, sayı: 34, s. 12.

Habîb gibi âlimlerin bireysel çalışmalarından bahsedilebilir.⁶⁶ Hem fakîh hem de muhaddis yönü temâyüz eden bir âlim olan Muâviye b. Sâlih, aslen Hadramevt veya Humus’lu olduğu zikredilmekle birlikte 123/740 yılında Humus’tan ayrılarak Endülüs’e gelmiştir.⁶⁷ Doğu İslâm dünyasında muhaddis olarak bilinen Muâviye b. Sâlih’in, Buhârî’nin *es-Sahîh*’i hariç Kütüb-i Sitte’nin diğer beş kitabının isnâdlarında adı geçmektedir.⁶⁸ Endülüs’e gelmeden önce Doğu İslâm dünyasında, özellikle de Şam bölgesinde hadîs rivâyetiyle tanınan bir âlim olmasına rağmen Endülüs’e geldikten sonra kâdılık vazifesi ile meşgul olmuştur.⁶⁹ Dolayısıyla onun Endülüs’te hadisle meşguliyeti ve hadîs rivâyetinde bulunmasının, Doğu İslâm dünyasındaki kadar çok olmadığı söylenebilir. Bu ise, o zamanlar Endülüs’te İslâm’ın yeni yayılmaya başlaması sebebiyle insanların hadis ilmine ve nakline olan ilginin azlığından kaynaklanmaktadır.⁷⁰ Fakat bu durum, onun hadîsle olan irtibatının tamamen kesildiği anlamına gelmemektedir. Zirâ o, hac vazifesi için Hicaz bölgesine gittiğinde orada bulunan muhaddisler kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.⁷¹ Hicaz bölgesinde Muâviye b. Sâlih’ten her ne kadar rivâyette bulunanlar olsa da, bazı araştırmacılar tarafından Endülüslülerin onun rivâyetlerinden yeterince istifâde edemedikleri ve ondan nakilde bulunmadıkları söylenmektedir.⁷² Bu konu ile ilgili olarak, İbn Vaddâh’ın talebelerinden olan Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen’in (v. 300/912’den sonra), Doğu’da bulunduğu sırada

⁶⁶ Isabel Fierro, “Hadis’in Endülüs’e Girişi”, Murat Gökâl (çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. XLVII, sayı: 2, s. 238; Ali Arslan, “Kâdî İyâz ve Endülüs’te Hadis İlmî”, s. 272.

⁶⁷ Ebü’l-Velîd Abdullah b. Muhammed İbnü’l-Faradî, *Târîhu ulemâi’l-Endelüs*, İbrâhim el-Ebyârî (thk.), II. Bsk, Kâhire: Dârü’l-Kitâbi’l-Mısri/ Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Lübnânî, 1989, c. II, s. 838; Abdülhâdî Ahmed el-Huseysin, “Mağrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi”, Murat Gökâl (çev.), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2005, c. X, sayı: 1, s. 114.

⁶⁸ Salahattin Polat, “İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs’te Hadis İlmî”, *İbn Rüşd Kongresi Tebliğleri*, Kayseri: 1993, s. 165; Isabel Fierro, “*Hadis’in Endülüs’e Girişi*”, s. 240.

⁶⁹ Muâviye b. Sâlih, Endülüse geldikten sonra ilk Emevî Emîri Abdurrahmâb b. Muâviye tarafından Kurtuba kâdılığına atanmıştır. Bkz. Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, s. 14.

⁷⁰ Yahyâ b. Maîn ile (v. 233/847) Muhammed b. Vaddâh’ın (v. 287/900) Muâviye b. Sâlih hakkında aralarında geçen konuşma bu duruma işaret etmektedir. Şöyle ki, Yahya b. Maîn Muhammed Vaddâh’a, Muâviye b. Sâlih’in hadîslerinin toplayıp toplamadıklarını sorduğunda İbn Vaddâh’ın “hayır” cevabını vermesi üzerine Yahyâ b. Maîn, Muâviye’nin hadîslerini toplamalarına neyin engel olduğunu sormuştur. İbn Vaddâh buna cevâben, Muâviye b. Sâlih’in Endülüs’e geldiği zamanlarda oradaki halkın ilim ehli olmadığını, bundan dolayı da onun ilminin zayı olduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, s. 14.

⁷¹ Seyit Ali Güşen, “Endülüs’te Yazılan Sahabe Biyografilerinde Son Halka: Ru’aynî ve Câmî’i”, s. 12.

⁷² Isabel Fierro, Muâviye b. Sâlih’in Endülüs’lü râvilerin rivâyetlerinin isnâdlarında isminin bulunmadığını yani Endülüslü râvilerin ondan nakilde bulunmadıklarını söylemektedir. Bu konu hakkında bkz. Isabel Fierro, “Hadis’in Endülüs’e Girişi”, s. 240; Seyit Ali Güşen, “Endülüs’te Yazılan Sahabe Biyografilerinde Son Halka: Ru’aynî ve Câmî’i”, s. 12-13.

Muâviye'nin rivâyetlerinin çok muteber olduğunu, hatta onun kitaplarını araştırmak için Endülüs'e gitmeyi düşünenlerin bulunduğunu ifâde ettiği bilinmektedir.⁷³ Ayrıca İbn Eymen, Muâviye'nin kitaplarını aramak üzere Endülüs'e geldiğinde, bu kitapları görmeye muvaffak olamadığını ve Endülüslülerin ilgisizlikleri sebebiyle kaybolduğunu söylemiştir.⁷⁴ Ancak Endülüs'teki muhaddisleri inceleyen âlimlerden el-Huşenî (v. 361/971), Endülüs'te Muâviye b. Sâlih'ten nakilde bulunanların varlığından söz etmektedir.⁷⁵ Fakat her ne kadar Muâviye b. Sâlih'ten rivâyette bulunanlar var olsa da, bunların sayısının azlığı onun hadisin Endülüs'e girişine olan katkısında sınırlı kılmaktadır. Hadis'in Endülüs'e girişinde katkısı olanlar arasında zikredilen bir diğer âlim olan Sa'sa'a b. Sellâm, hem hadisi hem de Evzâî'nin görüşlerini Endülüs'e ilk getirenlerden sayılmaktadır.⁷⁶ Hatta Mısırlı hadisci İbn Yûnûs, hadisin Endülüs'e ilk defa Sa'sa'a b. Sellâm tarafından getirildiğini söylemekte fakat Doğu'da te'lif edilen önemli ricâl kitaplarına bakıldığı zaman onun adına rastlanmaması, İbn Yûnûs'un bu iddiasının doğruluğunun şüpheli olabileceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁷⁷ Ayrıca Evzâîlik ve Mâlikîliğin Endülüs'e II. /VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girdiğinin bilinmesi, Sa'sa'a b. Sellâm'ın, Evzâî'nin (v. 157/774) doktrinlerini Endülüs'e getiren kişi olması husûsunu da tartışmalı hâle getirmektedir.⁷⁸ Hicrî III. asrın önemli hadîs âlimlerinden olan Abdülmelik b. Habîb el-İlbîrî (v. 238/852) ise, İbn Abdilber'e göre hadisi bir disiplin olarak Endülüs'e getiren ve Endülüslüler içerisinde İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'*ını rivâyet eden ilk kişi kabul edilmektedir.⁷⁹ Bu ifâde, onun Endülüs'te sistematik şekilde hadis derslerini başlattığına delâlet etmektedir.⁸⁰ İbn Habîb, talebelerine kendi te'lifâtını ve İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'*ını okutmuştur.⁸¹ Ancak o, rivâyet usûlü bakımından tenkîde uğrayarak, kendisi ile ilgili doğrudan hadis işitmediği

⁷³ Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", s. 240-241.

⁷⁴ Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 115.

⁷⁵ Muâviye b. Sâlih'in Endülüs'te hadis rivâyetinde bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır. El-Huşenî'nin bahsettiği rivâyet ve Muâviye b. Sâlih'ten nakilde bulunanlarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, s. 15-21.

⁷⁶ Seyit Ali Güşen, "Endülüs'te Yazılan Sahabe Biyografilerinde Son Halka: Ru'aynî ve Câmî'i", s. 13.

⁷⁷ Salahattin Polat, "İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs'te Hadis İlmî", s. 166; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s. 168.

⁷⁸ Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", s. 242.

⁷⁹ Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, s. 25-26; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 169; Salahattin Polat, "İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs'te Hadis İlmî", s. 167.

⁸⁰ Tahsin Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", *DİA*, XIX, s. 511.

⁸¹ Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, s. 25.

kişilerden rivâyette bulunduğu, hadis ilmini bilmediği ve isimlerde pek çok hata yaptığı söylenmiştir.⁸² Nitekim eserleri tetkik edildiğinde naklettiği hadislerden büyük kısmının münkatı' veya munfasıl olduğu görülmektedir.⁸³ Bu durumun nedeni ise, onun hadisleri teorik ve teknik olarak yaklaşımdan ziyâde insanların bilgi edinme vasıtası şeklinde ele almasından dolayı rivâyetlerin isnâdlarını incelemeksizin anlamca doğru olmasını yeterli görmesidir.⁸⁴ İbn Habîb, her ne kadar bazı yönlerden eleştiriye marûz kalsa da onun, Endülüs'e *el-Muvatta*'da yer almayan pek çok hadisi getirdiği bilinmektedir.⁸⁵

Hadis'in Endülüs'e giriş sürecinin ikinci merhalesinde öne çıkan isimler ise, Ebû Abdurrahmân Bakî b. Mahled el-Kurtubî (v. 276/889) ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'dir (v. 287/900). Bunlardan Endülüslü meşhur muhaddis olan Bakî b. Mahled, ilim tahsîli için iki kez Doğu İslâm ülkelerine seyahat etmiş olup yaklaşık otuz dört yıl kadar orada kalmıştır.⁸⁶ Bakî b. Mahled, 284 kadar hocadan hadîs tahsîlini tamamlayarak Endülüs'e döndüğünde, Endülüslü talebeleri onun engin hadîs bilgisinden istifâde etmişlerdir.⁸⁷ O, bu seyahatinde rivâyet etme hakkını elde ettiği eserler arasında bulunan Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (v. 235/849) *el-Musannef*'ini, İmâm Şâfiî'nin (v. 204/819) *el-Ümm*'ünü, Halife b. Hayyât'ın (v. 230/845) *et-Târih* ve *Tabakâtü'r-ruvât*'ını, Ahmed ed-Devrakî'nin (v. 252/866) *Sîretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz*'ini, *el-Muvatta*'nın Ebû Mus'ab ve Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr rivâyetlerini ilk defa Endülüs'e getiren kişi olmuştur.⁸⁸ Ayrıca Endülüs'te hadîs öğretimine büyük hareketlilik kazandıran Bakî b. Mahled sadece ders verip bu eserleri getirmekle kalmayıp, 1300 kadar sahâbînin rivâyetine yer verdiği bir Müsned/Musannaf de te'lif etmiştir.⁸⁹ Endülüs'e hadis öğretimini başlatmakla bilinen

⁸² Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", s. 244; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 169; Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, s. 25-26.

⁸³ Tahsin Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", *DİA*, XIX, s. 511.

⁸⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 169.

⁸⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 169; Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", s. 245.

⁸⁶ M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, s. 541.

⁸⁷ Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", s. 246; M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, s. 541.

⁸⁸ Abû Nayeem Md. Raisuddın, "Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276/816/889) ve Endülüs'teki Hadis Çalışmalarına Katkısı", Murat Gökalp (çev.), *Dinî Araştırmalar*, c. VII, sayı: 21, s. 324-325; Abdülhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 118; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 170; M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, s. 541.

⁸⁹ Bakî b. Mahled hakkında detaylı bilgi için bkz. Salahattin Polat, "İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs'te Hadis İlimi", s. 169; Abdülhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 118-119; Abû Nayeem Md. Raisuddın, "Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Endülüs'teki

bir diğerk âlim Muhammed b. Vaddâh'da, Bakî b. Mahled gibi iki kez Doğu İslâm ülkelerine seyahat ederek 265 kadar hocadan ders almıştır.⁹⁰ İlim tahsîlini ikmâl edip memleketine döndüğünde Endülüs'ü, Vekî b. Cerrâh'ın (v. 197/812) *Musannağ*'ı, Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/778) *el-Câmiu'l-kebir*'i, İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235/849) *Müsned*'i, el-Fezârî'nin *Kitâbu's-siyer*'i, Abdullah b. Mübârek'in (v. 181/797) *Kitâbu fadli'l-cihâd*'ı gibi eserlerle tanıştırmıştır.⁹¹ Bununla birlikte o, hadis eğitiminde sadece rivâyet metodunu kullanmakla kalmayarak ilk defa hadislerin illetlerinden de bahsetmiştir.⁹² İbn Vaddâh, Bakî b. Mahled ile birlikte, hadisin müstakil bir ilim olarak bilinmediği Endülüs'e Doğu İslâm dünyasınının hadîs kültürünü ve oradaki eserleri getirerek Endülüs'te hadis öğretimini başlatmışlar ve Endülüs'ü bir hadis merkezi yapmışlardır.⁹³ Dolayısıyla bu iki isim, Endülüs'te sistematik olarak hadis ilmini ilk başlatan âlimler olarak kabul edilmektedirler.⁹⁴ Muhammed b. Vaddâh ve Bakî b. Mahled'den sonra Endülüs'te yetişerek ilimde otorite sayılan âlimlerin başında Kâsım b. Esbağ el-Kurtubî'yi (v. 340/952) zikretmek mümkündür. O da ilim tahsîli gâyesiyle Doğu'ya seyhâat etmiş ve Endülüs'e dönüşünde, Ahmed b. Züheyr b. Harb'in *Târih*'ini, İbn Kuteybe'nin telifâtını bu bölgeye getirmiştir.⁹⁵ Ayrıca Endülüs'e dönüşünden sonra kendisini ilim tâliplerine ders vermeye adayan Kâsım b. Esbağ, pek çok değerli muhaddisin yetişmesine ve hadis alanında o bölgede hızlı bir büyüme yaşanmasına vesile olmuştur.⁹⁶

Mağrib ve Endülüs'te hadîs ve ilimlerin altın çağı olarak kabul edilen IV. ve V. yüzyıllarda yaşamış olan önemli âlimler arasında Ebü'l-Kâsım Hâlid b. Saîd el-

---

Hadis Çalışmalarına Katkısı", s. 327-328; . Dabbî, *Buğyetü'r-mültemis fi târih-i ricâli'-Endelüs*, c. I, s. 301-303; Humeydî, *Cüzvetü'l-Muktebes fi Târihi ulemâi'l-Endelüs*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri/ Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410/1989, c. I, s. 274-277; İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri/ Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410/1989, c.I, s. 195-198.

⁹⁰ Doğu İslâm ülkelerine yaptığı ilk seyahatinin asıl amacı âbid ve zâhidlerle görüşmektir. Bu seyahatinde daha çok zühde ilgili rivâyetleri derlemiştir. İkinci seyahatinin amacı ise hadis öğrenmek olup çeşitli hocalardan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Muhammed b. Vaddâh hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Vaddâh", *DİA*, XX, s. 435; Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", s. 247-248; Ebü'l-Velîd Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Faradî, *Târihu ulemâi'l-Endelüs*, c. II, s.650-653; Dabbî, *Buğyetü'r-mültemis fi târih-i ricâli'-Endelüs*, c. I, s. 173-174; Humeydî, *Cüzvetü'l-muktebes fi târihi ulemâi'l-Endelüs*, c. I, s. 153-154.

⁹¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 170.

⁹² Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, s. 27.

⁹³ M. Yaşar Kandemir, "İbn Vaddâh", *DİA*, XX, s. 435; Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, sf. 27.

⁹⁴ Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", s. 249.

⁹⁵ Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 121.

⁹⁶ Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, sf. 43-44; Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 122.

Kurtubî (v. 352/963)⁹⁷, Kurtubalı Ahmed b. Saîd b. Hazm es-Sadeî (v. 350/961)⁹⁸, Ebû Ömer et-Talemenkî (v. 429/1037), Yûnus b. Abdillâh b. Muhammed b. Muğîs (v. 429/1037), Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî (v. 456/1064)⁹⁹, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdülber en-Nemerî (v. 463/1071)¹⁰⁰, Ebû'l-Velîd Süleymân el-Bâcî (v. 474/1081)¹⁰¹, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed el-Gassânî (v. 498/1105)¹⁰², Ebû Alî el-Hüseyin es-Sadeî (v. 514/1120)¹⁰³ ve Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî (v. 543/1148)¹⁰⁴ gibi isimleri zikretmek

⁹⁷ Hadiste imâm ve hâfız olan, ilel ve isnâd bilgilerine vâkıf Hâlid b. Saîd, Kâsım b. Esbağ'ın talebesidir. Hakem el-Müstansır (v. 366/976), Hâlid hakkında şöyle söylemiştir: “Meşrik halkı bize karşı Yahyâ b. Maîn (v. 233/847) ile övündükleri zaman, biz de onlara karşı Hâlid b. Saîd ile övünürdük.” Bkz. Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, “Mağrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi”, s. 122-123; Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, c. I, s. 239-240.

⁹⁸ İlim tahsili için Doğu’ya seyahat eden Ahmed b. Saîd, seferden döndüğünde, âsâr ve sünenle meşgûl olarak hadisleri cem’ etmiş ve *Tarih*’ini tasnif etmiştir. Bkz. Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, “*Mağrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi*”, s. 123.

⁹⁹ Kaynaklarda hâfız, ulûmü’l-hadîs ve fikhü’l-hadîs âlimi gibi vasıflarla tavsîf edilen İbn Hazm’a göre sünnet; vahiy kaynaklı olup Kur’ân’ın tefsiri niteliğindedir. Yaklaşık 880 kadar râvi ile ilgili cerh ve ta’dîl hükmü veren İbn Hazm, Endülüslü hadisçiler ile ilgili ilk ricâl çalışmasını telif etmiştir. Ayrıca o, el-Muhallâ isimli eserinde, Buhârî’nin *Sahîh*’inden 470, Müslim’in *Sahîh*’inden 780, Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’inden 383 ve Nesâî’nin *es-Sünen*’inden 540 hsdise yer vermiştir. Tirmizî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’i ile İbn Mâce’nin *es-Sünen*’i henüz o dönemde Endülüs’e ulaşmadığı için bu iki eserden nakilde bulunmamıştır. İbn Hazm ile ilgili bkz. H. Yûnus Apaydın, “İbn Hazm”, *DİA*, XX, s. 39-52; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 175-176; Salahattin Polat, “İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs’te Hadis İlmî”, s. 172-173.

¹⁰⁰ Hadis ilminde otorite kabul edilen İbn Abdülber, telif ettiği değerli eserlerini Endülüs’e kazandırmıştır. Bu eserlerinin en meşhûr ve önemlileri arasında, *el-Muvatta*’ın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivâyetinde doğrudan Hz. Peygamber’e nisbet edilen hadîsler üzerine yazdığı şerh çalışması olan *et-Temhîh limâ fi'l-Muvatta*’ı ve sahâbe biyografisine dair günümüze ulaşan ilk eserlerden sayılan *el-İsti’âb fi ma’rifeti’l-ashâb*’ı zikredilebilir. İbn Abdülber’in hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Leys Suûd Câsim, “İbn Abdülber en-Nemerî”, *DİA*, XIX, s. 269-272; Salahattin Polat, “İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs’te Hadis İlmî”, s. 173.

¹⁰¹ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, ilim tahsili gâyesiyle çıkarak on iki yıl kaldığı Doğu seyahatinden hadis, fıkıh, kelâm, cedel, usûl ve edebiyat ilimlerine dair mâlumatla mücehhez olarak Endülüs’e dönmüştür. *Sahîh-i Buhârî*’yi rivâyet edenler arasında yer alan Bâcî, aynı zamanda talebesi Ebû Alî es-Sadeî ile bu eserin sahîh nüshalarını Batı İslâm dünyasına rivâyet etmişlerdir. Bâcî’nin hayatı hakkında bkz. Ahmet Özel, “Bâcî”, *DİA*, IV, s. 414-415; Salahattin Polat, “İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs’te Hadis İlmî”, s. 173-174.

¹⁰² Yaşadığı devrin en meşhûr hadis hâfızlarından Gassânî, Arapça’yı, lûgat, edebiyat, şiir, ensâb ve hadis ricâlini çok iyi bilmekteydi. Kurtuba’da hadis dersleri veren Gassânî, Kurtubalı muhaddislerin reisi olarak tanınmıştır. İcâzet verdiği talebeleri arasında Kâdî İyâz da bulunmaktadır. Gassânî hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Gassânî”, *DİA*, XIII, s. 396; Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, “Mağrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi”, s. 126-127.

¹⁰³ Sadeî, hadis ilmine olan vukûfiyeti ve cerh ve ta’dîl konusundaki engin bilgisiyile tanınmaktadır. O, Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin *Sahîh*’lerini okutmakla meşgûl olmuş; bunun yanı sıra Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerini bizzat kendisi yazmıştır. Hatta o, Mağrib’de mevcûd olan *Sahîh-i Buhârî*’nin en sahîh nüshasına sahiptir. Muhtelif beldelerden gelen pek çok talebenin kendisinden kıraat ve hadis ilimlerinde istifâde ettiği Sadeî’nin önde gelen talebeleri arasında İbnü’l-Arabî ve Kâdî İyâz gibi âlimler bulunmaktadır. Sadeî hakkında bkz. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Alî es-Sadeî”, *DİA*, X, s. 93; Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, “Mağrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi”, s. 128-129.

¹⁰⁴ Endülüs’te fıkıh ve kelâm alanlarında olduğu kadar hadis ilmindede öne çıkan İbnü’l-Arabî, Endülüs ve Doğu İslâm dünyasının önemli ilim merkezlerindeki geniş ilmî birikimi yakından tanıyarak pek çok ilimde derinleşme imkânı bulmuştur. O, döneminde Mâlikî fikhının önemli bir temsilcisi ve pek çok ilim alanında eserler kaleme alan değerli bir müeelif olmuştur. Kırk yılı aşkın

mümkündür. Altıncı asırda Mağrib'te yetişmiş olan büyük muhaddislerden biri de Ebü'l-Fazl Kâdî İyâz'dır. W. Montgomery Watt, Kâdî İyâz'ın Murâbitlar döneminin esas figürü olduğunu ve döneminin Müslüman Batı'sında en büyük hadisçi olmasıyla tanındığını ifade etmiştir.¹⁰⁵ Kâdî İyâz'dan önceki süreçte, Endülüs'e önemli hadis kitaplarının neredeyse tamamı ulaşmış olup bunlardan *Sahîhayn* te'lif edildikten yaklaşık bir asır sonra, Tirmîzî'nin *es-Sünen*'i ise, beşinci asırda Endülüs'e girmiştir.¹⁰⁶ Mağrib ve Endülüs bölgesindeki muhaddisler Kütüb-ü Sitte kavramına İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'nı dâhil etmişlerdir. Bu eserler Mağrib ve Endülüs'e geç girseler de, onlar üzerine şarkta yapılan çalışmalar için örneklik teşkil eden bir çok eser ilk defa Mağrib ve Endülüs'te te'lif edilmiştir.

1.2. Kâdî İyâz'ın İlmî Hayatı

1.2.1. Sebte'deki İlmî Faaliyetleri

Bir şahsın ilmî anlamda gelişimini kemâle erdirebilmesi için, yetiştiği aile ortamının, yaşadığı muhîtin siyasî, sosyal, ictimâî ve ilmî yapısının te'sîri büyüktür. Mağrib âlimlerinin en meşhûrlarından biri olan Kâdî İyâz'ın da mensûp olduğu ailenin ve doğup büyüdüğü beldenin özellikleri, onun niteliklerinin ve ilmî birikiminin ortaya çıkmasında büyük önem taşımaktadır. Nitekim Kâdî İyâz, ilimle ma'rûf, saygıdeğer, övgüyle anılan, iyi bir aileye mensûbtur. Yemen'in Hımyer kabilesinden olan ecdâdı, ilk olarak Endülüs beldesinde İfrikiyye'nin başkenti olan Kayrevan'da bir süre ikâmet etmelerinin ardından Uzak Mağrib'teki Fas'a (Sebte'ye) intikâl etmişlerdir.¹⁰⁷ Dolayısıyla Kâdî İyâz'da, aslen Endülüslü olmakla birlikte, Mağrib'in en önemli ilim ve kültür merkezi olan Sebte şehrinde dünyaya gelmiştir.¹⁰⁸

Kâdî İyâz'ın doğum yeri olan Sebte, tarih boyunca ve özellikle de Kâdî İyâz'ın yaşadığı dönem olan hicrî altıncı asırda ilmî anlamda önemli bir merkez

---

bir süre, muhtelif bölgelerden gelen öğrencilere ders okutup hadis rivâyet etmiştir. İbnü'l-Arabî hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Baltacı, "Ebû Bekir İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, s. 487-491; Salahattin Polat, "İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs'te Hadis İlmî", s. 176; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 176.

¹⁰⁵ Watt & Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 141.

¹⁰⁶ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmî", s. 273.

¹⁰⁷ Şevvât, el-Huseyn b. Muhammed, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadis fi vaktihî*, I. bsk., Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1999, s. 35; Makkârî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Ezhâru'r-riyâz fi ahbâri İyâz*, Kâhire, 1939, s. 28; Ebû Abdillâh Muhammed b. İyâz, *et-Ta'rif bi'l-Kâdî İyâz*, Muhammed b. Şerîfe (thk.), Matbaatu Fedâle- el-Muhammediyye, II. Bsk., el-Memleketü'l-Mağribiyye, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şunûni'l-İslâmiyye, 1982, s. 2.

¹⁰⁸ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi'l-hadis rivâyeten ve dirâyeten*, s. 29; Murat Gökalp, *Kâdî İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*, s. 20.

kabul edilmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca Sebte, Endüslülerin Mağrib, Ifrikiyye ve Meşrik'a geçiş yeri olması hasebiyle de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.¹¹⁰ Nitekim ticâret, hac ibâdeti veya ilim tahsîli gibi gayelerle Meşrik'a seyâhat eden Endülüs âlimleri Sebte'ye uğrar, orada ilim faaliyetleri ile iştigâl etmek üzere bir müddet dururlar; aynı şekilde Meşrik'tan Endülüs'e dönüşlerinde de Sebte'den geçerler ve yolculukları boyunca elde ettikleri merviyât ve musannefâtı orada nakledeleler.¹¹¹ Dolayısıyla Sebte İslâm dünyasının çeşitli yerlerinden gelen ilim ehlinin buluştuğu ve ilim meclislerinin akdedildiği bir beldedir.¹¹² İşte Kâdî İyâz'da, ayrıcalıklı ve değerli bir şehir olan Sebte'nin imkânlarını çok iyi bir şekilde değerlendirmiş, ilmî tekâmülünün büyük bir kısmını burada tamamlamıştır.¹¹³

İlk ilim tahsilini Sebte'de almaya başlayan Kâdî İyâz, burada muhtelif alanlarda pek çok hocadan ilim almıştır. İlk olarak henüz dokuz yaşını bitirmeden evvel Kur'ân-ı Kerîm'i yedi kırâat üzere ezberlemiştir.¹¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemesinin ardından Arap dili, Tefsîr, Hadîs, Fıkıh ve Kelâm başta olmak üzere farklı ilimlerle iştigâl etmeye başlamış ve Sebte'nin önemli hocalarından bu ilimlere dair pek çok eser okumuştur¹¹⁵. Arapçaya dair ders aldığı kitaplar arasında Ebû Alî el-Fârisî'nin (v. 377/987) *el-İzâh fi'n-nahv*'ı, Ebü'l-Kâsım Zeccâcî'nin (v. 337/949) *el-Cümelü'l-kübrâ*'sı, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs'ın (v. 338/950) *el-Kâfi*'si, Ebü Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî'nin (v. 379/989) *el-Vâzih fi 'ilmi'l-'Arabiyye* eseri, Sa'leb lakabıyla meşhûr olan Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî'nin (v. 291/904) *Kitâbü'l-fasîh*'i (*İhtiyâru fasîhi'l-keâm*), Ebü Alî İsmâil b. el-Kâsım el-Kâlî'nin (v. 356/967) *el-Emâlî*'si, Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe'nin (v. 276/889) *Edebü'l-kâtib*'i, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred'in (v. 286/900) *el-Kâmil fi'l-edeb ve'l-muktedab*'ı vardır.¹¹⁶

Akabinde akaid, kelâm, cedel ve münâzara ilimlerini de öğrenmeye başlayan Kâdî İyâz, bu alanlarda Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî'nin (v. 474/1081) *el-*

¹⁰⁹ İsmâil el-Hatîb, "Sebte medînetü'l-Kâdî İyâz", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik*, İmâmu Dâri'l-Hicre-Devratu'l-Kâdî İyâz, Rabat, 1982, s.7, s.110-113.

¹¹⁰ İsmâil el-Hatîb, "Sebte medînetü'l-Kâdî İyâz"; s. 110-113.

¹¹¹ İsmail Ceran, "Sebte", *DİA*, XXXVI, s. 258-259.

¹¹² Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 42; İsmâil el-Hatîb, "Sebte medînetü'l-Kâdî İyâz", s. 110-113.

¹¹³ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 68.

¹¹⁴ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 71.

¹¹⁵ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadîs İlimi", s. 274.

¹¹⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, el-Memleketü'l-mağribiyye, Ribât, 1965, c. I, Mukaddime kısmı; Es-Saîd Burkibe, "İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye", c. 8, sayı: 7, 1982, s. 12-27.

Minhâc fî'l-cedel ve'l-münâzara'sı ve İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (v. 386/996) *er-Risâle* isimli eserini ve eserin mukaddimesini okumuştur.¹¹⁷ Müttekaddimûn dönemi hadis âlimlerinden rivâyet ve dirâyet bakımından sünnet ilimlerini alarak bu ilimlerdeki temel eserleri okuyan Kâdî İyâz'ın, sünnet, hadîs ve hadîs ilimlerine dair okuduğu eserler arasında Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) *el-Muvatta'*, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'i, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'nin (v. 261/875) *el-Câmi'u's-sahîh*'i ve *et-Tabakât*'ı, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'nin (v. 303/915) *es-Sünen*'i ve *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn* eserleri, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî'nin (v. 385/995) *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*'i, Ebû Bekir b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî'nin (v. 406/1015) *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*'ü, İbnü Mâkûlâ Ebû Nasr Alî el-İclî'nin (v. 475/1082'den sonra) *el-İkmâl fî ref'i'lirtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* adlı eseri, İbnü Abdülber en-Nemerî'nin (v. 463/1071) *et-Tekassî li-hadîsi'l-Muvatta' ve şüyûhi'l-İmâm Mâlik* adlı eseri, Ebû Abdillâh Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (v. 405/1014) *Ma'riferü 'ulûmi'l-hadîs*'i, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (v. 224/838) *Garîbü'l-hadîs*'i, Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin (v. 388/998) *Garîbü'l-hadîs*'i, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe'nin (v. 276/889) *Islâhu galati Ebî 'Ubeyd fî Garîbi'l-hadîs*'i zikredilebilir.¹¹⁸ Okuduğu kitaplar ve tahsîl ettiği ilimler bunlarla sınırlı kalmayan Kâdî İyâz, tefsir, tarih, edebiyat ve belagat ilimlerini de almıştır.¹¹⁹

Kâdî İyâz, aldığı dersler ve müzâkere ettiği kitaplar neticesinde, hem hadis ilminde hem de muhtelif bazı ilimlerde önemli bir seviyeye ulaşarak yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden biri olmuştur.

1.2.2. Endülüs'e Rihlesi

Sebte'de döneminin yaygın ilimlerini alarak meşhûr bir âlim olan Kâdî İyâz, 30 yaşlarına geldiğinde (507/1113-1114) tesâdüf edip görüşemediği başka hocalardan da istifâde etmek maksadıyla Endülüs'e gitmeye karar vermiştir.¹²⁰ O dönemki Murâbit hükümdârı Alî b. Yûsuf b. Tâşfin Kâdî İyâz'ın bu seyahatine destek olmak maksadıyla Kurtuba kâdısı İbn Hamdîn'e (v. 508/1114) Kâdî İyâz'ın

¹¹⁷ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 70; Es-Saîd Burkibe, "İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye", s. 14.

¹¹⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, c. I, Mukaddime kısmı; Es-Saîd Burkibe, "İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye", s.14.

¹¹⁹ Es-Saîd Burkibe, "İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye", s.14.

¹²⁰ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 74.

faziletini ve ilme olan iştîyâkını ifâde eden övgü dolu bir mektup göndermiştir.¹²¹ İlk olarak Kurtuba'ya, ardından da Mürsiye'ye giden Kâdî İyâz, çok sayıda âlimle görüşerek onlara öğrencilik yapmış ve ilim tahsîlinde bulunmuştur.¹²² Ayrıca bu yolculuk sadece Kâdî İyâz'ın ilim almasından ibâret olmayıp aynı zamanda başka insanlar da onun ilminden istifâde etmişlerdir. Netice itibâriyle 13 ay kadar kısa süren Endülüs rihlesinin ardından 508/1114 yılında ilimle mücehhez olarak Sebte'ye dönmüş ve orada ders meclisleri teşkîl etmiştir.¹²³

Kâdî İyâz, hacc vazifesini îfâ etmek, Mescid-i Nebî'yi ziyaret etmek ve âlimlerle görüşmek gibi gâyelere dayanarak Meşrik'a seyahat etmeyi murâd etmiş fakat bu mümkün olmamıştır.¹²⁴ Çok istemesine rağmen Meşrik'a gidememesinin sebepleri açık olarak bilinmemekle birlikte, Kâdî İyâz'ın telmihlerinden hareketle, yerine getirdiği kadılık vazifesinin, vukû' bulan fitne ve zorlukların, Muvahhidler tarafından çıkarılan savaşların buna mâni' olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁵ Bunlara ilâveten, Sebte ve Endülüs'te ilim tahsîli ile meşgul olması da Meşrik'a gitmekten onu alıkoyan sebepler arasında zikredilmektedir.¹²⁶ Kâdî İyâz, her ne kadar Meşrik'a gidememiş olsa da, orada bulunan âlimlerden icâzet yoluyla ilim almıştır.¹²⁷

1.2.3. Kâdî İyâz'ın İrtibath Olduğu Ders Halkaları

Kâdî İyâz, Sebte'de başlayıp Endülüs'te devam eden ilim tahsîlinde çok sayıda âlimden istifâde etmiştir. Kendisine ait olan *el-Ğunye: Fihristu şuyûhi'l-Kâdî İyâz* isimli eserinde 100 kadar hocasından bahsetmektedir. Aynı şekilde Kâdî İyâz'ın oğlu Muhammed'de *et-Ta'rif bi'l-Kâdî İyâz* kitabında babasının hocalarının isimlerini zikretmektedir. Makkârî de, *Ezhâru'r-riyâd fî ahbâri Kâdî İyâd* adlı kitabında Kâdî İyâz'ın yüz kadar hocadan ilim tahsîlinde bulunduğunu ifâde ederek hocalarından bazıları hakkında tafsîlatlı olarak bilgi vermektedir. Dolayısıyla Kâdî İyâz'ın ve oğlunun verdiği bilgiler ışığında bu kısımda, Kâdî İyâz'ın ilk olarak Sebte,

¹²¹ Hasan el-Verrâkilî, *Ebü'l-Fazl el-Kâdî İyâz es-Sebtî –Sebtü Bibliyucraft-*, Beyrût/Lübân: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994, s. 12; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadis fî vaktihî*, s. 73-74; es-Saîd Burkibe, “İyâz ve mekânetuhu'l-ilmiyye”, s. 15.

¹²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İyâz, *et-Ta'rif bi'l-Kâdî İyâz*, s.7.

¹²³ Hayrat Mansûr, “Rihlâtü 'İyâz”, c. 8, sayı: 7, 1982, s.104-109; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadis fî vaktihî*, s. 76-77.

¹²⁴ Akif Köten, “Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1998, c. VII, sayı: 7, s. 270; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadis fî vaktihî*, s. 76-77.

¹²⁵ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadis fî vaktihî*, s. 76-77.

¹²⁶ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadis fî vaktihî*, s. 80-84.

¹²⁷ Es-Saîd Burkibe, “İyâz ve mekânetuhu'l-ilmiyye”, s. 14; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadis fî vaktihî*, s. 84.

daha sonra da Endülüs'te ders aldığı, ilim öğrendiği ve icâzet aldığı hocalarından bazılarında bahsedilerek onlarla okuyup müzâkere ettikleri eserlere yer verilecektir.

1.2.3.1. Sebte'de İlim Tahsîl Ettiği Hocaları

Huseyn b. Muhammed Şevvât'ın, *el-Kâdî İyâz Âlimu'l-Mağrib ve İmâmu Ehl-i'l-Hadîs fî Vaktihî* isimli eserinde Kâdî İyâz'ın Sebte'de bulunan hocalarının sayısının 42 olduğu zikredilmektedir. Bu hocalarından sadece bir kısmı hakkında bilgi verilmekle yetinilecektir.¹²⁸

Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh el-Cezîrî (v. 500): Kâdî İyâz'ın el-Cezîrî ile okuduğu te'lifler arasında, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in *el-Kâmil fi'l-edeb (fi'l-luga ve'l-edeb ve'n-nahv ve't-tasrîf)* isimli kitabı bulunmaktadır.¹²⁹

Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Îsâ b. Hüseyin et-Temîmî (v. 501)¹³⁰: Sebte'nin önemli hocalarından ve önde gelen fâkihlerindedir.¹³¹ Kâdî İyâz, onunla mülâzemeti esnâsında, İmam Mâlik'in *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* ve *el-Muvatta'* isimli eserlerini okumuş; ayrıca İbnu 'Îsâ'dan hem kendi hem de başkasına ait olan kiraatleri işitmiş ve İbnu 'Îsâ'da ona merviyâtının icâzetini vermiştir.¹³² Bunlara ilâveten Kâdî İyâz'ın İbnu 'Îsâ ile okuduğu ve icâzet aldığı te'lifât arasında, İmâm Buhârî ve İmâm Müslim'in *Sahih*'leri, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Garîbu'l-hadîs*'i, İbn Kuteybe'nin *Kitâbu islâhi'l-galat*'ı, İbn Abdilber'in *et-Tekassî li-müsnedi'l-Muvatta'*ı, Ebû Abdirrahmân en-Nesâî'nin *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*'i, Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin *Garîbu'l-hadîs*'i, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'i, İmam Müslim'in *et-Tabakât*'ı Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd'in *er-Risâle* eseri bulunmaktadır.¹³³

¹²⁸ Kâdî İyâz'ın Sebte'de mülâkî olup ilim tahsîl ettiği hocalarının tamamının ismine ve haklarında detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz: Fihristü Şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, Mâhir Züheyr Cerrâr (thk.), c. I. bsk., Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 86-98.

¹²⁹ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 79; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 95.

¹³⁰ Muhammed b. 'Îsâ hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 874.

¹³¹ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 27; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 96.

¹³² Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 143-144; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 27-45; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 96.

¹³³ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlimi", s. 274; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 143-144; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 27-45; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 96.

Ebû Alî el-Hasen b. Ali et-Tâherî (v. 501): Kendisiyle çok defa edebiyât ve nahiv dersleri yapan Kâdî İyâz onunla, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'ini, İbnu Fûrek'in *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*'ünü, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî'nin (v. 337/949) *el-Cümelü'l-kübrâ*'sını, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen ez-Zübeydî'nin (v. 379/989) *el-Vâzih fi 'ilmi'l-'Arabiyye*'sini, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs'ın *el-Kâfî*'sini, İbnu Kuteybe'nin *Edebu'l-kâtib*'ını, Ebû'l-Abbâs Muhammed el-Müberred'in *el-Kâmil fi'l-edeb ve el-müktedab* isimli eserlerini, Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Îzâh fi'n-nahv*'ini, Sa'leb'in *İhtiyâru fasîhi'l-keâm*'ını, Ebû Alî el-Kâlî'nin *el-Emâlî*'sinin çoğunu okuma imkânı bulmuştur.¹³⁴

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer ez-Zübeydî (v. 501)¹³⁵: Kâdî İyâz'a Hatîb el-Bağdâdî'ye ait olan *el-Mu'tenif fi tekmeleti'l-mu'telif ve'l-muhtelif ve el-Fakîh ve'l-mütefekkih* isimli eserleri okutmuştur.¹³⁶

Ebû İshâk İbrâhîm b. Ca'fer b. Ahmed el-Levâtî (v. 513)¹³⁷: Kâdî İyâz'ın onunla müzâkere ettiği eserler arasında İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*'nın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivâyeti, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Garîbü'l-hadîs*'i, Kâbisî'nin *el-Mülehhas*'ı, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd'in *er-Risâle*'si, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî'nin (v. 360/970) *el-Erba'üne hadîsen*'i, Ebû Muhammed Abdullâh b. İbrâhîm el-Asîlî'nin (v. 392/1002) *el-İntisâr*'ı, İmâm Mâlik'in veya Yahyâ b. Yahyâ'nın ilim talebelerine olan vasiyyeti bulunmaktadır.¹³⁸

Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Mûsâ el-Kelbî (v. 520)¹³⁹: Kâdî İyâz onunla, Ebû'l-Haccâc'ın kendisinin i'tikâd husûsunda te'lif ettiği *Urcûzetü's-suğrâ* kitabını,¹⁴⁰ Ebû

¹³⁴ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 88; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi", s. 274; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 141-142.

¹³⁵ Muhammed b. Ömer ez-Zübeydî hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 827.

¹³⁶ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 77; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 96; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi", s. 274.

¹³⁷ İbrâhîm b. Ca'fer el-Levâtî hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. I, s. 168.

¹³⁸ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 119-122, Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 86.

¹³⁹ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Mûsâ hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 978.

¹⁴⁰ Es-Saîd Burkibe, "İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye", s. 14; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz: Fihristü Şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 226-227; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 97-98.

Bekir el-Murâdî'nin *et-Tecrîd*'ini okumuş, hocası ona yine kendisine ait olan *Urcûzetü'l-kübrâ* isimli eserinin ve tüm te'liflerinin icâzetini vermiştir.¹⁴¹

Ebü'l-Esbağ 'Îsâ b. Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî (v. 530)¹⁴²: Kâdî İyâz'a, Kâdî Ebü'l-Velîd el-Bâcî'in *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, *et-Tesdîd ilâ ma'rifeti turûki't-tevhîd* ve *Füsûlü'l-ahkâm ve beyânü mâ medâ aleyhi'l-amel inde'l-fukahâ ve'l-hükkâm* isimli kitaplarını, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Kitâbü'l-kat' ve'l-i'tinâf*'ını (*Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ*) okutmuştur.¹⁴³

Ebü Abdillâh Muhammed b. 'Îkâl es-Serakustî: Kâdî İyâz'a, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî'nin (v. 373/983) *Tenbîhü'l-ğâfilîn* kitabını münâvele yoluyla aktarmıştır.¹⁴⁴

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. 'İmrân el-Ensârî: Kâdî İyâz onunla, İbnu Kuteybe'nin *Islâhu galati Ebî 'Ubeyd fî Garîbi'l-hadîs* eserini ve Cîyânî'den nakille gelen âlî isnâdlı hadîsleri okumuştur.¹⁴⁵

1.2.3.2. Endülüs'te İlim Tahsîl Ettiği Hocaları

Kâdî İyâz'ın Endülüs'te bulunduğu 13 aylık zaman zarfında Şevvât'ın, *el-Kâdî İyâz Âlimu'l-Mağrib ve İmâmu Ehl-i'l-Hadîs fî Vaktihî* eserinde ifâde ettiğine göre 35 kadar hocadan ilim tahsîl ettiği bilinmektedir. Bu hocaları arasından sadece Kâdî İyâz'ın daha çok mütalâda bulunduğu âlimlere kısaca değinilerek Kâdî İyâz'ın onlarla okuduğu eserlere yer verilecektir.¹⁴⁶

Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tağlebî (v. 508)¹⁴⁷: Kâdî İyâz, h. 507 senesinde Kurtuba'da mülâkî olduğu hocaları arasında bulunan et-

¹⁴¹ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 226-227; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 97-98.

¹⁴² Ebü'l-Esbağ 'Îsâ b. Muhammed hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. II, s. 638-639.

¹⁴³ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 183-186; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 93.

¹⁴⁴ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 90-91; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 95.

¹⁴⁵ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 116; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 87.

¹⁴⁶ Bu kısımda Kâdî İyâz'ın Endülüs'teki hocalarından gerekli görülen bir kısmına dair bilgi verilmekle iktifâ edilecek. Kâdî İyâz'ın Endülüs'te ilim tahsîlinde bulunduğu hocalarının tamamına ulaşmak için bkz. Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 98-109.

¹⁴⁷ Muhammed b. Alî et-Tağlebî hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 831.

Tağlebî'den İmâm Mâlik'in *el-Muvvattâ'*ının Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivâyetini almış; ayrıca ona bazı risâlelerini ve hocasının Gazzâlî'nin *İhyâ'*sına yazdığı reddiye'i okumuş; bunun yanı sıra et-Tağlebî, okuyamadıkları diğer risâlelerinin de icâzetini Kâdî İyâz'a vermiştir.¹⁴⁸

Ebü'l-Hüseyn Sirâc b. Abdilmelik b. Sirâc el-Enevî (v. 508)¹⁴⁹: Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadîs*'i, Ebü'l-Kâsım Sâbit b. Hazm es-Sarakustî'nin (v. 313/925) *ed-Delâ'il fî garîbi'l-hadîs*'i, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *el-Garîbü'l-musannef*'i ve *Kitâbü'l-emsâl*'i, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (v. 401/1011) *Kitâbü'l-garîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-hadîs*'i Kâdî İyâz'ın hocası Ebü'l-Hüseyn ile okuduğu kitaplar arasındadır.¹⁵⁰

Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ahmed el-Kurtubî (v. 509)¹⁵¹: Kurtuba'da Kâdî İyâz'ın görüştüğü hocaları arasında bulunan Ebü'l-Velîd ile okudukları kitaplar arasında, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî'nin (v. 275/889) *es-Sünen*, *el-Merâsîl* ve *et-Teferrüd fî's-sünen* eserleri bulunmaktadır.¹⁵²

Ebü'Alî el-Hüseyn b. Muhammed es-Sadeffî (v. 514)¹⁵³: Endülüs'te asrının önemli hocaları arasında bulunan ve İbn Sükkera lakabıyla mâruf olan Sadeffî, aynı zamanda Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin önde gelen talebeleri içerisinde yer alır.¹⁵⁴ Sadeffî'nin Sebte'ye gelmesiyle aralarında irtibât başlayan Kâdî İyâz, Sadeffî'den istifâde eden 200 civârında kişinin hal tercümelerini ele aldığı *el-Mu'cem fî şüyûhi İbn Sükkera* isimli bir eser te'lîf etmiştir.¹⁵⁵ Buna karşılık Kâdî İyâz'ın Sadeffî'den öğrendiği hadîs ve ricâl ilimlerine dair pek çok temel bilgiye ilâveten ondan aldığı ve okuduğu eserler arasında, İmâm Buhârî ve İmâm Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'leri,

¹⁴⁸ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadîs İlimi", s. 275; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 46-47; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 107.

¹⁴⁹ Sirâc b. Abdilmelik hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. I, s. 354-355.

¹⁵⁰ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 201-203; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 101.

¹⁵¹ Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ahmed hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 940-941.

¹⁵² Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 217-218; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 108.

¹⁵³ Sadeffî hakkında detaylı bilgi için bkz.. Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fî Târîh-i Ricâlî'-Endelîs*, c. I, s. 331; Tayyar Altıkulaç, "Ebü'Alî es-Sadeffî", *DİA*, X, s. 93; İbnü'l-Ebâr, *el-Muktedab min Kitâbi Tuhfetü'l-Kâdîm*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî/ Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410/1989, s. 73; İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. I, s.235-237; İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadeffî Ebî Alî Huseyn b. Muhammed*, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî/Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410/1989.

¹⁵⁴ Ali Vasfî Kurt, *Endülüs'de Hadîs ve İbn Arabî*, s. 296; Salahattin Polat, "İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs'te Hadîs İlimi", s. 175; Tayyar Altıkulaç, "Ebü'Alî es-Sadeffî", *DİA*, X, s. 93.

¹⁵⁵ Tayyar Altıkulaç, "Ebü'Alî es-Sadeffî", *DİA*, X, s. 93.

Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî'nin (v. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh*'i ve *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*'si, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kuzâ'î'nin (v. 454/1062) *Şihâbü'l-ahbâr*'ı, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme'nin (v. 410/1019) *en-Nâsîh ve'l-mensûh*'u, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî'nin *el-İlzâmât 'alâ sahîhayi'l-Buhârî ve Müslim, el-Mü'telif ve'l-muhtelif, el-İlelü'l-hadîs* isimli eserleri, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahâhî'nin (v. 430/1038) *Riyâzetü'l-müte'allimîn ve Kitâbü'l-erba'in 'alâ mezhebi'l-mütehakkikîn mine's-Süfiyye* eserleri, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî'nin (v. 365/976) *Esmâ'ü şüyûhi'l-Buhârî*'si, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin (v. 412/1021) *Âdâbu's-sohbet* kitabı, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî'nin *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmii's-sahîh*'i, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Kelâbâzî'nin (v. 398/1008) *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî ma'rifeti ehli's-sika ve's-sedâd ellezîne ahrece lehüm el-Buhârî fî Câmi'ih* adlı eseri ve bunlar dışında başka eserlerde bulunmaktadır.¹⁵⁶

Ebû Bahr Süfyân b. el-'Âsî b. Süfyân el-Esedî (v. 520): Kâdî İyâz'ın Kurtuba'da mülâkî olduğu hocası Ebû Bahr ile okuduğu eserler arasında, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm'ın (v. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* kitabı, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî'nin te'lîf ettiği *Esmâ'ü şüyûhi'l-Buhârî* kitabı, İmâm Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'i, Ebû Ömer İbn Abdülber en-Nemerî'nin *Behcetü'l-mecâlis* ve *el-işrâf 'alâ mâ fî usûli'l-ferâ'iz mine'l-icmâ'* ve *l-ihtilâf* eserleri yer almaktadır.¹⁵⁷

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Îtâb el-Cüzzâmî (v. 530)¹⁵⁸: Asrının mütehasıs âlimlerinden ilim tahsîlinde bulunarak hâiz olduğu ilimle Kurtuba'nın önemli hocalarından biri hâline gelmiştir. Kâdî İyâz, h.507 senesinde Kurtuba'ya gittiği zaman orada bulup görüştüğü âlimler arasında yer alan Hâfız İbnu 'Îtâb'dan hadîs ve fıkıh ilimlerini almıştır. Ayrıca onunla, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ini, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Kâbisî'nin (v. 403/1012) *Kitâbü mülahhisi'l-Muvatta*'sını, İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'nın Yahyâ b. Yahyâ el-Endülüsî ve Yahya b. Bekîr rivâyelerini, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib'in (v.

¹⁵⁶ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s.131; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 129-134; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 100; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadîs İlimi", s. 274.

¹⁵⁷ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 205-207; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 101.

¹⁵⁸ Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Îtâb hakkında detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fî Târîh-i Ricâli'-Endelüs*, c. II, s. 464; İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. II, s. 512-514.

437/1045) *el-Îzâh li-nâsihi'l-Kur'ân ve mensûhih* eserini, Nesâî'nin *es-Sünen*'inin büyük kısmını, el-Kâdî Ebû'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Ezdî'nin (v. 403/1012) *Tarihu'l-ulemâ ve'r-ruvât li'l-ilim bi'l-Endülüs*'ünü ve bunlara ilâveten başka te'lifleri okumuştur.¹⁵⁹ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr* isimli eserinde, Buhârî'nin *Sahîh*'inin Kâbisî tarîkiyle gelen Firebrî rivâyetini semâ yoluyla sadece hocası İbnu 'Îtâb'dan aldığını zikretmektedir.¹⁶⁰

Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd (v. 520)¹⁶¹: Yaşadığı dönemde Mağrib ve Endülüs'ün önde gelen fakîhlerinden olan Ebû'l-Velîd aynı zamanda ünlü filozof İbn Rüşd'ün dedesidir¹⁶². Hadîs ilminden ziyâde fıkıh ilminde mütehasıs olması hasebiyle Kâdî İyâz'ın fıkıh hocaları arasında addedilen İbn Rüşd'den *İhtisâru'l-mebûta* adlı eseri okumuş, bunun yanı sıra İbn Rüşd'de diğer rivâyetlerinin icâzetini ona vermiştir.¹⁶³

Ebû Âmir Muhammed b. Ahmed b. İsmâîl b. İbrâhîm et-Tuleytulî (v. 523)¹⁶⁴: Kâdî İyâz onunla, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî'ye (v. 488/1095) nisbet edilen *el-Emânî's-sâdika (el-Emânî'l-Müntecize)* eserini ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'ini okumuştur.¹⁶⁵

Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân en-Nefezî (v. 525)¹⁶⁶: Kâdî İyâz Kurtuba'da onunla, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in *el-Kâmil fi'l-edeb*'ini, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî'tin (v. 244/858) *Islâhu'l-mantık* kitabını, Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'nin (v. 328/940) *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*'ını, Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım el-Kâlî el-Bağdâdî'nin *el-Emâlî*'sini, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî'nin (v. 379/989)

¹⁵⁹ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 133-134; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 162-165; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 103.

¹⁶⁰ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 133-134

¹⁶¹ Muhammed b. Ahmed b. Rüşd hakkında detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fi Târîh-i Ricâli'-Endelüs*, c. I, s. 74; İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 839-840.

¹⁶² Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi", s. 274.

¹⁶³ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 134-137; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 54-55; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 105.

¹⁶⁴ Muhammed b. Ahmed et-Tuleytulî hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 841-842.

¹⁶⁵ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 72-73; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 105.

¹⁶⁶ Muhammed b. Süleymân en-Nefezî hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 842-843; Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fi Târîh-i Ricâli'-Endelüs*, c. I, s. 108.

Muhtasarü'l- 'ayn eserini, Ebü'l-Fütûh Sâbit b. Muhammed el-Cürcânî'nin *el-Hamâse fî'htiyârî eş'âri'l- 'Arab* isimli kitabını okumuştur.¹⁶⁷

Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Haşenî (v. 526)¹⁶⁸: Kâdî İyâz kendisiyle, Sebte ve Mürsiyye'de İmâm Müslim'in *es-Sahîh*'ini, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Kâbisî'nin (v. 403/1012) *Kitâbü mûlahhisi'l-Muvatta*'sını, Ebü Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kuzâ'î'nin *Şihâbü'l-ahbâr*'ını okumuştur.¹⁶⁹

Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî (v. 528)¹⁷⁰: Kâdî İyâz'ın onunla okuduğu ve ondan dinlediği te'lîfler arasında, İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kâtib*'i, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ'nın (Sa'leb) *İhtiyâru fasîhi'l- kelâm*'ı, Ebü Süleymân el-Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadîs*'i bulunmaktadır.¹⁷¹

Ebü Abdillâh İbnü'l-Hâc Muhammed b Ahmed b. Halef b. İbrâhîm et-Tecîbî (v. 529)¹⁷²: Kurtuba'nın önemli fakihlerindendir. Kâdî İyâz, ona İbn Kuteybe'nin *Garîbü'l-hadîs* kitabının tamamını okumuş ve Ebü Abdillâh et-Tecîbî tüm rivâyetlerinin icâzetini ona vermiştir.¹⁷³

Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Mahled (v. 532)¹⁷⁴: Ebü Zerr Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (v. 434/1043) *Mu'cemü's-şüüh* eserini Kâdî İyâz'a münâvele yöntemiyle vermiştir.¹⁷⁵

Ebü Bekir İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî el-İşbîlî (v. 543)¹⁷⁶: Kâdî İyâz'ın muâsırı olmakla birlikte ondan sekiz yaş büyük olmasına rağmen Kâdî İyâz'ın hocaları arasında yer alan Ebü Bekir İbnü'l-Arabî'nin, tefsîr,

¹⁶⁷ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 59-62; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 106.

¹⁶⁸ Abdullâh b. Muhammed el-Haşenî hakkında detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fî Târih-i Ricâli'-Endelüs*, c. II, s. 436-437.

¹⁶⁹ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 153-154; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 103.

¹⁷⁰ Alî b. Ahmed b. Halef hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fî Târih-i Ricâli'-Endelüs*, c. II, s. 546-547; İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. II, s. 618-619.

¹⁷¹ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 174-176; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 102-103.

¹⁷² Muhammed b. Ahmed b. Halef hakkında detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fî Târih-i Ricâli'-Endelüs*, c. I, s. 75; İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 844-845.

¹⁷³ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 46-48; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 104-105.

¹⁷⁴ Ahmed b. Muhammed b. Mahled hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. I, s. 134-135.

¹⁷⁵ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 98; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 100.

¹⁷⁶ Ebü Bekir İbnü'l-Arabî hakkında detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fî Târih-i Ricâli'-Endelüs*, c. I, s. 125-130; Ahmet Baltacı, "Ebü Bekir İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, s. 487-491; İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, c. III, s. 855-857.

hadîs ve fıkıh konularında önemli te'lîfleri bulunmakla birlikte, bunlar arasında en meşhûru *Sünenü't-Tirmizî* üzerine yaptığı *Ârizetü'l-Ahvezî* adlı şerhidir.¹⁷⁷ Kâdî İyâz, ondan Dârekutnî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'ini ve Ebû Nasr İbn Mâkûlâ'ya ait olan *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* isimli eseri okumuştur.¹⁷⁸

Ebû Abdillâh Muhammed b. Hamîs es-Sûfi: Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (v. 243/857) te'lîf ettiği *er-Ri'âye li-hukûkillâh ve'l-kıyâm bihâ* kitabının icâzetini Kâdî İyâz'a vermiştir.¹⁷⁹

1.2.3.3. İcâzet Usûlü İle İlim Tahsîl Ettiği Hocaları

Kâdî İyâz, mülâkî olamadığı bazı âlimlerden, özellikle de Meşrik ulemâsından aldığı rivâyet çerçevesini genişletmek ve ilmî gelişimini tamamlamak amacıyla icâzet istemiştir. Şevvât'ın zikrettiğine göre icâzet yoluyla ilim aldığı hocalarının sayısı 24 tanedir.¹⁸⁰

1.3. Kâdî İyâz'ın Te'lîf Faaliyetleri

Hadîs, ulûmu'l-hadîs, fıkıh, ahkâm, tarîh gibi muhtelif alanlarda te'lîfte bulunan Kâdî İyâz'ın eserlerinin sayısına dair çeşitli rakamlar zikredilmektedir. Nitekim *et-Ta'rîf* kitabında Kâdî İyâz'a ait olan on dokuz eserden bahseden oğlu Ebû Abdillâh, bunlardan on tanesini babasının hayatta iken tamamladığını söylemekte, diğerlerini ise babasının yazdığı müsveddeler ve tamamlayamadığı eserler olarak nitelemektedir.¹⁸¹ Kâdî İyâz'ın eserlerinden bahsedilirken farklı husûslar gözetilerek çeşitli tasnifler yapılmıştır.¹⁸² Burada sadece Kâdî İyâz'a nispet edilmekle birlikte günümüze ulaşan eserlerine yer verilerek hadîs alanında te'lîf ettiği eserlere ve diğer alanlara dair yazdığı eserlerden daha çok tanınan eserlerine temâs edilmek sûretiyle

¹⁷⁷ Ahmet Baltacı, "Ebû Bekir İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, s. 487-491; Ali Vasfî Kurt, *Endülüs'de Hadîs ve İbn Arabî*, s. 303; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadîs İlimi", s. 275; Salahattin Polat, "İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs'te Hadîs İlimi", s. 176.

¹⁷⁸ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 142; Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 68-69; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 107.

¹⁷⁹ Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, s. 90-91; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 106.

¹⁸⁰ Kâdî İyâz'ın görüşemediği fakat icâzet yöntemiyle bazı eserleri alma imkânı bulduğu hocalarının isimleri için ve haklarında daha detaylı bilgi için bkz. Kâdî İyâz, *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 109-117.

¹⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İyâz, *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz*, s. 116-118.

¹⁸² Ahmet Yılmaz, "Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği" başlıklı basılmamış olan doktora tezinde Kâdî İyâz'ın eserleri ele alınırken yapılan tasniflere yer vermiştir. Bkz. Yılmaz, *a.g.t.*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015) s. 33-35.

te'lifleri değerlendirilecektir. Fakat Kâdî İyâz'a nispet edilmekle birlikte ona aidiyeti noktasında problem teşkil eden eserler ve Kâdî İyâz'a ait olan fakat günümüze ulaşmamış te'lifleri konunun hâricinde tutulacaktır.

1.3.1. Hadîs ve Hadîs Usûlüyle İlgili Eserleri

Meşrik ve Mağrib âlimleri, Kâdî İyâz'ın hâl tercemesini kaleme alırken, onun hadîs ilmindeki önemli konumuna işaret etmektedirler.¹⁸³ Nitekim Kâdî İyâz'ın oğlu Muhammed'in babası hakkında söylediği şu sözler de onun hadîs ilmindeki otoritesine delâlet etmektedir:

O, hadîs, fıkhu'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, müşkilü'l-hadîs, muhtelifu'l-hadîs, ilelü'l-hadîs ilimlerinde, hadisin sahîhini ve sakîmini bilme husûsunda, hadisin ricâl ve metin bilgisi konusunda ve hadîse dair muhtelif pek çok ilimde vaktinin önde gelenleri arasında idi.¹⁸⁴

Kâdî İyâz'ın hadîs ve hadîs ilimleri konusunda te'lif ettiği eserler :

Meşâriku'l-envâr alâ Sihâhi'l-Âsâr: İmâm Bûhârî ve İmâm Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde ve İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'nda yer alan hadîslerde bulunan hataları tashîh etmek, garîb ve müşkil lafızları açıklamak maksadıyla te'lif edilen eserde, hadîslerin farklı varyantlarına, lafız farklılıklarına dikkat çekilmekte; râvilerin isim, künye, nesep bilgileri ve mezkûr olan belde isimleri hakkında açıklamalar yapılmaktadır.¹⁸⁵ Bununla birlikte, Mağribîlerin kullandığı yöntem uygun olarak alfabetik sıraya göre tertîp edilen eser,¹⁸⁶ hadîsleri şerh ederek onlarda mevcûd olan tahrîfâta dikkat çekmektedir.¹⁸⁷ Bu eserden sitâyişle bahseden İbnü's-Salâh (v. 643/1245), *Mukaddime* eserinin birçok mevzûunda ona itimâd etmektedir.¹⁸⁸ Ebü'l-Vefâ Burhâneddîn İbn Ferhûn (v. 799/1397) ise, *ed-Dîbâcü'z-müzheb*

¹⁸³ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik, İmâmu Dâri'l-Hicre- Devratu'l-Kâdî İyâz*, Rabat, 1982, sayı: 1, , s. 220.

¹⁸⁴ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 220

¹⁸⁵ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr alâ Sihâhi'l-Âsâr*, el-Mektebetü'l-'atîka: Tûnus, Dârü't-türâs: Kâhire, c. I, s. 2-7; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 221-222; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve kuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 153; Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, s. 116; Es-Saîd Burkibe, "İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye", s. 22; Ahmed Fikîr, "Min A'lâmi'l-Medreseti'l-Hadîsiyyeti bi'l-Mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 226; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi", s. 276.

¹⁸⁶ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 226; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 221-222.

¹⁸⁷ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 221-222; Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, s. 116.

¹⁸⁸ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 223; Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 227.

kitabında *Meşâriku'l-envâr* hakkında şunları söylemektedir: “O öyle bir kitaptır ki, şayet altınla yazılsa ya da mücevherle tartılsa yine de ona az gelir.”¹⁸⁹ Kitaptan övgüyle bahsedenlerden arasında olan Makkârî (v. 1041/1632) ve Sehâvî (v. 902/1497) de, onun değerli ve faydalı bir eser olduğunu ifâde etmektedirler.¹⁹⁰

İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi fî Sahîhi Müslim: Kâdî İyâz'ın İmâm Müslim b. Haccâc'ın *el-Câmiu's-sahîh* kitabı üzerine kaleme aldığı şerh çalışmasıdır.¹⁹¹ Sahîh-i Müslim'in ilk şerhi sayılan Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî el-Mâzerî'nin (v. 536/1141) *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim* eserindeki eksiklikleri tamamlamak amacıyla te'lîf edilen *el-İkmâl*'de *el-Mu'lim*'de yer alan bütün hadisler şerh edilmeyip sadece ihtiyâç duyulan yerlerde açıklama yapmakla iktifâ edilmiştir.¹⁹² Kâdî İyâz ise, *el-Mu'lim*'de dikkatini celbeden eksikleri tamamlamak ve yanlışları düzeltmek maksadıyla İkmâl eserini te'lîf etmiştir.¹⁹³ Kâdî İyâz'ın eksik görüpte şerh ettiği kısımlar arasında *Sahîh'i Müslim*'in mukaddimesi ve Ma'zerî'nin değinmediği hadîsler yer almaktadır.¹⁹⁴ Ayrıca Kâdî İyâz, Müslim'in rivâyetleri arasında var olan ihtilâfa, bazı hadislerin metinlerinde yer alan vehm, ıztırab ve tashîfe dikkat çekmiş, ricâle dair eksik olan husûsları tamamlamış¹⁹⁵ ve ihtiyâç durumunda Ma'zerî'nin ifâdelerini beyân ederek gerekli tashîhleri yapmak sûretiyle hadîsleri şerh etmiştir.¹⁹⁶ Hadîsleri Kur'ân-ı Kerîm'le, hadîslerle, seleflerine ait rivâyetlerle ve ilim ehlinin görüşleriyle arap dilinin niteliklerine uygun şekilde şerh etme yöntemini izleyen Kâdî İyâz, eserini te'lîf ederken özellikle Sahîhayn ve Muvatta' ile alâkalı olan kendinden önceki şerhlerden, garîbu'l-hadîs kitaplarından; rivâyet ve lafızları tashîh

¹⁸⁹ Es-Saîd Burkibe, “İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye”, s. 22; Ahmed Fikîr, “Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz”, s. 225.

¹⁹⁰ Ahmed Fikîr, “Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz”, s. 224; Es-Saîd Burkibe, “İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye”, s. 22.

¹⁹¹ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 211; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 154; Es-Saîd Burkibe, “İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye”, s. 23.

¹⁹² Yaşar Kandemir, “Kâdî İyâz”, *DİA*, XXIV, s. 117; Salahattin Polat, “İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs'te Hadis İlmi”, s. 177; İbn Haldûn, *Mukaddime* (haz: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 8. Bsk., c. 2, s. 799-800.

¹⁹³ Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *DİA*, VII, s. 126; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 211; Es-Saîd Burkibe, “İyâz ve mekânnetuhu'l-ilmiyye”, s. 23; Ahmed Fikîr, “Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz”, s. 221.

¹⁹⁴ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 211.

¹⁹⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim*, Yahyâ İsmâil (thk.), I. bsk, Dârü'l-Vefâ, Kâhire, 1998, c. I, s. 24-27; Ahmed Fikîr, “Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz”, s. 222.

¹⁹⁶ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 211.

edip, illet ve müşkilleri ibrâz ederken ise bizâtihi hocalarından istifâde etmiştir.¹⁹⁷ Faydalandığı eserler arasında İbn Abdülber en-Nemerî'nin *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*'i, Hattâbî'nin Ebû Dâvûd'un Sünen'ine yazdığı *Meâlimu's-Sünen* isimli şerh, Ebü'-Velîd el-Bâcî'nin *el-Müntekâ*'sı (Muvatta şerhi), Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin *en-Nasîha*'sı (Buhârî şerhi), Herevî'nin *Garîbü'l-hadîs*'i bulunmaktadır.¹⁹⁸ Ayrıca *Sahîh-i Müslim*'in kapsamlı ve tam olan ilk şerhi sayılan *İkmâlü'l-Mu'lim* eseri, kendisinden sonra kaleme alınarak Müslim'in en yaygın şerhi konumunda bulunan Nevevî'nin (v. 676) *el-Minhâc*'ına tesîr ederek önemli bir malzeme kaynağı olmuştur.¹⁹⁹ Bu eserin diğer bir mümeyyiz vasfı ise, mukaddime kısmında Kâdî İyâz'ın ulûmu'l-hadîs'e dair bazı meselelere işâret etmesidir.²⁰⁰

Eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ: Kâdî İyâz'ın en meşhûr eseri kabul edilen *eş-Şifâ*, genel olarak bir sîret kitabı niteliğini hâiz olmakta ve kitabın tamamında Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında câiz olan ve olmayan durumlardan bahsedilmektedir.²⁰¹ Nitekim Kâdî İyâz, *eş-Şifâ* kitabının mukaddimesinde eserini yazma gayesini şu sözlerle açıklamaktadır:

Ey ilim yolcusu! Benden, Peygamber Efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem'in yüceliğini anlatan, ona gösterilmesi gereken saygı ve i'tibârdan söz eden bir kitap yazmamı ısrarla istemiştin. Bununla birlikte onun yüce şahsına saygı göstermeyen, üstün mevkiine hürmette en küçük kusur eden kimsenin durumun ortaya koymamı; önceki büyüklerimizin, sonraki âlimlerimizin bu konudaki sözlerini derlememi ve onları örnekler vererek açıklamamı arzu etmiştin...²⁰²

Kâdî İyâz bununla birlikte *eş-Şifâ* eserini, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetini inkâr edip mucizelerini yalanlayanlar için değil, onun yolundan

¹⁹⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim bi Fevâidi Müslim*, c. I, s. 35-39; Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 222.

¹⁹⁸ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 222.

¹⁹⁹ Akif Köten, "Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", s. 272; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 212.

²⁰⁰ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 216.

²⁰¹ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlimi", s. 276; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 217; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cühûduhu fi ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 155; Ahmed Fikîr, "Min A'lâmi'l-Medreseti'l-Hadîsiyyeti bi'l-Mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 233.

²⁰² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ (s.a.v.)*, Abdüs's-Selâm Muhammed Emîn (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, s. 11; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ (s.a.v.)*, M. Yaşar Kandemir (çev.), II. Bsk, İstanbul: Tahlil Yayınları, 2012, c. 1, s. 61.

gidenlerin muhabbetlerini ve sünnete bağlılıklarını ziyâdeleştirmek maksadıyla te'lif ettiğini de belirtmektedir.²⁰³ Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında yazılan kitapların en güzel ve en faydalılarından biri olarak itibâr edilen eser,²⁰⁴ dört bölümden müteşekkildir ve bin dört yüz kadar hadîs ihtivâ etmektedir.²⁰⁵ Pek çok âlim tarafından övgüye nâil olan eserden İbn Teymiyye (v. 728) “kulların en hayırlısının haklarını en güzel şekilde tarîf ettiği eser” şeklinde bahsederken Zehebî de (v. 748) Kâdî İyâz’ın tüm te'liflerinin güzel olmasıyla beraber onlar içerisinde en değerlisinin *eş-Şifâ* kitabı olduğunu dile getirmektedir.²⁰⁶ Fakat bu övgülerin yanı sıra, *eş-Şifâ*’da nakledilen hadisler içerisinde zayıf olanların bulunması ve az miktarda da olsa mevzû haberlere rastlanması bazı eleştirileri beraberinde getirdiği için *eş-Şifâ*’daki hadislere dair müstakil çalışmalar yapılmıştır.²⁰⁷

Buğyetu’r-râid limâ tezammenehû Hadîsü Ümmi Zer’ mine’l-fevâid: Hz. Aişe’den rivâyet edilen ‘Ümmü Zerr hadîsi’ şeklinde ma’rûf ve meşhûr olan hadîsi serh etme gâyesiyle te'lif ettiği *el-Buğye* eserinde Kâdî İyâz, hadîsin tüm rivâyetlerini senetleriyle birlikte sevk ederek aralarındaki lafız farklarına dikkat çekmekte ve garîp lafızları açıklamaktadır.²⁰⁸ Ayrıca Kâdî İyâz’ın rivâyetten istinbât edilen fikhî hükümleri ve belâgata dair husûsları da beyân ettiği eser, İbn Hacer el-Askalânî’ye göre bu konuda te'lif edilenler arasında en kapsamlı ve düzenli olan çalışmadır.²⁰⁹

El-Ğunye Fihristü şuyûhi’l-Kâdî İyâz: Kâdî İyâz’ın hocalarının fihristi niteliğinde olan eser, onun tüm hocalarını kapsamamakta; *Ğunye*’nin mevcûd nüshasında sadece yüz kadar hocasının tercemesi yer almaktadır.²¹⁰ Kâdî İyâz,

²⁰³ Yaşar Kandemir, “eş-Şifâ”, *DİA*, XXXIX, s. 134.

²⁰⁴ Es-Saîd Burkibe, “İyâz ve mekânetuhu’l-ilmîyye”, s. 22-23.

²⁰⁵ Ahmed Fikîr, “Min a’lâmi’l-medreseti’l-hadîsiyyeti bi’l-mağrib: el-Kâdî İyâz”, s. 242.

²⁰⁶ Ahmed Fikîr, “Min a’lâmi’l-medreseti’l-hadîsiyyeti bi’l-mağrib: el-Kâdî İyâz”, s. 235; Yaşar Kandemir, “eş-Şifâ”, *DİA*, XXXIX, s. 135.

²⁰⁷ Şifâ’da bulunan hadislerle ilgili yapılan müstakil çalışmaların en önemlisi Celâlüddin es-Suyûtî’nin (v. 911/1505) *Menâhilü’s-safâ fi Tahrîci Ehâdîsi eş-Şifâ* isimli eseridir. Bu çalışmada, Şifâ’da yer alan 1326 kadar naklin tahrîci yapılmakta; kaynağı belirtilmemiş hadislerin buldukları kitapların isimleri zikredilerek hadislerin farklı rivâyetlerine yer verilmektedir. Bkz. Akif Köten, “Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ’sının Özellikleri”, s. 276.

²⁰⁸ Ali Arslan, “Kâdî İyâz ve Endülüs’te Hadis İlmî”, s. 277; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu’l-mağrib ve imâmu ehl-i’l-hadîs fi vaktihî*, s. 214; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi’l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 154-155.

²⁰⁹ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu’l-mağrib ve imâmu ehl-i’l-hadîs fi vaktihî*, s. 214; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi’l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 154-155; Yaşar Kandemir, “Kâdî İyâz”, *DİA*, XXIV, s. 117; Ali Arslan, “Kâdî İyâz ve Endülüs’te Hadis İlmî”, s. 277.

²¹⁰ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu’l-mağrib ve imâmu ehl-i’l-hadîs fi vaktihî*, s. 225-226; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi’l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 156; Ali Arslan, “Kâdî İyâz ve

hocalarının tercemelerinde, onların her birinden semâ ve icâzet yollarıyla aldığı kitaplardan bahseder.²¹¹

Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Malik: Kâdî İyâz'ın Mâlikî tabakâtına dair te'lîf ettiği bu eser, kendi dönemine gelinceye kadar yaşamış olan Mâlikî mezhebine mensûp 1600 kadar âlimin hâl tercemesine yer vermektedir.²¹² Dört bölümden müteşekkil eserin ilk kısmında Medîne'nin önemi, oradaki ilim geleneği ve Medîne âlimlerinin üstünlükleri, Medîne ehlinin ameli, Mâlikî mezhebinin diğer mezheplerden farklı özellikleri gibi konulara yer verilmiştir.²¹³ Mâlik b. Enes'in hayatı, ilmî şahsiyeti, fıkıh anlayışı ve eserlerinin ele alındığı ikinci bölümden sonraki iki bölümde Mâlikî fakihlerinin biyografileri yer alır.²¹⁴ Bu iki kısımda Hicaz'dan Endülüs'e İslâm dünyasının muhtelif beldelerinde bulunan, İmâm Mâlik'e yakınlıklarıyla bilinen ve rivâyetine güvenilen 1500'den fazla âlim tabaka tabaka tanıtılır.²¹⁵ Kâdî İyâz bu eserin te'lîfini hayatının son demlerinde tamamladığı için talebelerine dinletme fırsatı bulamamıştır.²¹⁶ Mâlikî mezhebine mensûp âlimlerin tabakâtı ile ilgili yapılan çalışmaların en kapsamlısı addedilebilecek olan eser, kendisinden sonra bu konuda te'lîf edilen eserler için bir müracaat kaynağı teşkil etmektedir.²¹⁷ Bin beş yüz kadar âlimin tercemesini ihtivâ eden kitap, aynı zamanda cerh, ta'dîl, târîh, akîde, fıkıh, usûl, edebiyat, şiir, tasavvuf, zühd gibi husûslarda faydalı ve çeşitli bilgileri zimmında barındırmaktadır.²¹⁸

El-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ': Kâdî İyâz'ın hadîs usûlü ile ilgili dağımık bilgileri topladığını belirttiği *el-İlma*²¹⁹, sonraki bölümde tafsilatlı olarak inceleneceği için bu kısımda esere dair bilgi verilmeyecektir.

Endülüs'te Hadis İlmî", s. 277; Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 135.

²¹¹ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fi ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 156.

²¹² Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 224; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmî", s. 276; Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 135.

²¹³ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tertîbü'l-Medârik", *DİA*, XL, s. 518-520.

²¹⁴ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tertîbü'l-Medârik", *DİA*, XL, s. 518-520

²¹⁵ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 224; Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin, "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", s. 135; Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tertîbü'l-Medârik", *DİA*, XL, s. 518-520.

²¹⁶ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 224-225.

²¹⁷ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tertîbü'l-Medârik", *DİA*, XL, s. 518-520; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 225.

²¹⁸ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fi vaktihî*, s. 225.

²¹⁹ Akif Köten, "Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", s. 272.

1.3.2. Diğer Eserleri

Et-Tenbihâtü'l-Müstenbata ale'l-Kütübi'l-Müdevvene ve'l-Muhtelita: Eser, İmâm Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî'ye (v. 240/854) ait olan *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* isimli kitapta bulunan kapalı kısımları açıklamak ve lafızlarının okunuşlarını tespit etmek için te'lîf edilmiştir.²²⁰ Ayrıca eserde bulunan hadislere, rivâyetlere ve ricâl bilgisine önem verilerek fikhî yönü tahkîk edilmiştir.²²¹ Bunlara ilâveten eserde, namaz, oruç, hacc ve zekât gibi ibâdetlerin Mâlikî mezhebine göre hükümleri şerh edilmiştir.²²²

El-İ'lâm bi-Hudûdi Kavâidi'l-İslâm: Küçük bir risâle şeklinde olan eseri Kâdî İyâz, çocuklara ders veren hocaların talebi üzerine, küçük talebelere İslâm'ın kurallarının sınırlarını öğretmek amacıyla kaleme almıştır.²²³ Eser çocuklara yönelik yazıldığı için, anlaşılması kolay olsun diye basit bir üslûp ve dil tercih edilmiştir.²²⁴

Ecvibetühû fîmâ Nezele fî Eyyâmi Kazâihî min Nevâzili'l-Ahkâm: Kâdî İyâz'a ait olduğu söylenen 'ecvibe' isimli üç kitap bulunmakla birlikte, burada bahsi geçen eser ise *Ecvibetü'l-Kurtubiyîn* adlı eserin biraz daha kapsamlı şeklidir.²²⁵ Müellifin kadılık yaptığı dönemde kendisine yöneltilen suâllere verdiği cevaplardan müteşekkil olan kitabın aslı mevcûd olmamakla birlikte, oğlu Muhammed b. İyâz'ın kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarla birlikte Kâdî İyâz'a ait olan cevapları biraraya getirerek derlediği eserdir.²²⁶ Muhammed b. İyâz, babasının verdiği cevaplara kendi

²²⁰ Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 158-159; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 228.

²²¹ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 228.

²²² Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 162.

²²³ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 227; Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmî", s. 277.

²²⁴ Ali Arslan, "Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmî", s. 277; Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 227.

²²⁵ Kâdî İyâz'a nispet edilen 'ecvibe' kitaplarından üçüncüsü olan 'el-Ecvibetü'l-muhbira ani'l-mesâili'l-müntehira' isimli eseri Kâdî İyâz'ın tamamlayamadığı eserler arasındadır. Fakat oğlu Ta'rîf kitabında babasının bu eserinden bahsetmiştir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, c. I, Mukaddime kısmı; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 163.

²²⁶ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 230; Turâbî, *el-Kâdî İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 163; Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, s. 117.

cevaplarını da ilâve ederek derlediği eseri “*Mezâhibü'l-Hukkâm fî Nevâzili'l-Ahkâm*” şeklinde isimlendirmiştir.²²⁷

Terâcimü Ağlebiyye müstahrece min Medâriki'l-Kâdi İyâz: Tertîbü'l-medârik'de yer alan 173 kişinin hayatlarına hakkında bilgi ihtivâ eden eserdir.²²⁸

İhtisâru Kitâbi Şerefi'l-Mustafâ: Kâdi İyâz'ın, Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed en-Nîsâbûrî'ye (v. 406/1015) ait olan *Şerefü'l-Mustafâ* isimli eseri üzerine yaptığı ihtisâr çalışmasıdır.²²⁹ Yaşar Kandemir, bu eserin *eş-Şifâ* kitabı için hazırlık niteliği taşıdığını söylemiştir.²³⁰

Bunların dışında Kâdi İyâz'ın eserlerinden günümüze ulaştığı bilinen diğer eserleri arasında, *Minhâcü'l-'avârif ilâ rûhi'l-ma'ârif*, *Risâle ketebehâ 'inde'l-Kabri'l-mukaddes*, *el-Kasîdetü'l-müştemile 'alâ esmâ'i süveri'l-Kur'ân*, *el-Kavâ'id*, eserleri zikredilebilir. Ayrıca *el-Câmi' fî't-târîh*, *el-Mu'cem fî şüyûhi İbn Sükkere*, *Garîbü'ş-Şihâb*, *Ahbâru'l-Kurtubiyyîn*, *Dîvânü şî'rîh*, *Ecvibetü'l-Kurtubiyyîn*, *el-Ecvibetü'l-muhabbera ale'l-es'ileti'l-mütehayera*, *el-Funûmu's-sitte fî ahbâri Sebte*, *Gunyetü'l-kâtib ve buğyetü't-tâlib fî's-sadri ve't-tersîl*, *Kitâbü Hutabih*, *el-Makâsıdu'l-hisân fimâ yelzemü'l-insân*, *Mes'eletü'l-ehli'l-müşterat beynehümü't-tezâvür*, *metâmihu'l-efhâm fî şerhi'l-ahkâm*, *Nazmü'l-burhân alâ sıhhati cezmi'l-ezân*, *es-Seyfü'l-meslûl alâ men sebbe ashâbe'r-Resûl*, *Sirru'-serât fî âdâbi'l-kuzât*, *Süûlât ve tersîl*, *Târîhu'l-Murâbitîn*, isimli te'lîfleri de Kâdi İyâz'a nispet edilmekte olup günümüze ulaşamayanlardır.²³¹

1.3.3. Eserlerinin Kronolojik Sıralaması

Kâdi İyâz, hayatı boyunca muhtelif meşguliyetlerine rağmen tadrîs ve te'lîfe zaman ayırmaktan geri durmamış olsa da²³², kitaplarının büyük kısmını h. 532 senesinde başlayan Gırnata kadılığı vazifesi ile h. 539'da tekrar Sebte kadılığına geri dönmesi arasında geçen zaman diliminde te'lîf etmiştir.²³³ Eserlerinin te'lîfi ile ilgili

²²⁷ Turâbî, *el-Kâdi İyâz ve cuhûduhu fî ilmeyi'l-hadîs rivâyeten ve dirâyeten*, s. 163; Yaşar Kandemir, “Kâdi İyâz”, *DİA*, XXIV, s. 117.

²²⁸ Ahmet Yılmaz, *Kâdi İyâz'ın Kitâbü'ş-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*, s. 40.

²²⁹ Şevvât, *el-Kâdi İyâz âlimü'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 216-217.

²³⁰ Yaşar Kandemir, “Kâdi İyâz”, *DİA*, XXIV, 117.

²³¹ Yaşar Kandemir, “Kâdi İyâz”, *DİA*, XXIV, s. 117; Şevvât, *el-Kâdi İyâz âlimü'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 227-238; Ali Vasfî Kurt, *Endülüs'de Hadîs ve İbn Arabî*, s. 303-304; Ali Arslan, “Kâdi İyâz ve Endülüs'te Hadîs İlmi”, s. 277.

²³² Ali Arslan, “Kâdi İyâz ve Endülüs'te Hadîs İlmi”, s. 276.

²³³ Hasan el-Verrâkilî, *Ebü'l-Fazl el-Kâdi İyâz es-Sebtü -Sebtü Bibliyucrafî-*, s. 13; Şevvât, *el-Kâdi İyâz âlimü'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 232.

Şevvât, *el-Kâdî İyâz Âlimu'l-Mağrib ve İmâmu Ehl-i'l-Hadîs fî Vaktihî* kitabında Kâdî İyâz'ın ilk olarak kaleme aldığı eserinin *eş-Şifâ'* olduğunu ve bu eserini kâdılık vazifesini icrâ ederken yazdığını, ondan sonra ise *el-İlmâ'* eserini te'lîf ettiğini zikretmektedir.²³⁴ Fakat *el-İlmâ'* eserinde Kâdî İyâz *Meşâriku'l-Envâr*'a atıfta bulunmuştur.²³⁵ Bu da *Meşâriku'l-Envâr*'ın *el-İlmâ'*dan önce te'lîf edildiğini göstermektedir. Nitekim *Sahîh-i Müslim*'in mukaddimesinin şerhini sonlandırırken orada, *el-İlmâ'* eserinin te'lîfini daha önce bitirdiğini beyân etmiştir.²³⁶ Daha sonra sırasıyla *İkmâlü'l-Mu'lim*, *Tertîbü'l-Medârik* ve *el-Ğunye* kitaplarını te'lîf etmiş ve eserlerinin mukaddimelerinde bunlara yer yer atıfta bulunmuştur.²³⁷ Kâdî İyâz Endülüs'te iken *eş-Şifâ'* için yazdığı 7 Muharrem 532 (25 Eylül 1137) tarihli icâzet kaydında icâzet verdiği kitaplar arasında *Tertîbü'l-Medârik* eserinde zikretmesi kitabın bu tarihten daha önce yazılmış olduğunu göstermektedir.²³⁸

²³⁴ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 234.

²³⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ*, Es-Seyyid Ahmed Sakr (thk.), I. bsk., Kâhire: Dârü't-türâs/ Tûnus: el-Mektebetü'l-atîka, 1389/1970, s.167-168.

²³⁶ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 234.

²³⁷ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 235-236.

²³⁸ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tertîbü'l-Medârik", *DİA*, XL, s. 518-520.

İKİNCİ BÖLÜM

KÂDÎ İYÂZ'IN HADİS USÛLÜ ANLAYIŞI

2.1. *el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye Ve Takyîdi's-Semâ'*

el-İlmâ Kâdî İyâz'ın, hadîs usûlü sahasında müstakil olarak te'lîf ettiği tek eseridir. Bu eser, Mağrib'te kaleme alınan ilk hadîs usûlü eseridir. Çalışmanın bu kısmında, *el-İlmâ*'nın genel özellikleri, te'lîf amacı, muhtevası ve yöntemi gibi husûslar ele alınarak eserle ilgili değerlendirmede bulunulacaktır. *El-İlmâ*' hakkında verilecek olan bu bilgiler, sonraki kısımda ele alınacak olan, *el-İlmâ*'nın kendinden önceki ve sonraki usûl eserleriyle mukâyese edilmesi sûretiyle usûl tarihindeki yerinin tespît edilmesi ve onun gerçekten usûl tarihi ile ilgili zikredilen mütekaddimûn-müteahhirûn şeklindeki ayrıma tâbi' olup olmayacağı konularının anlaşılması ve tespît edilmesi noktasında katkı sağlayacaktır.

2.1.1. *El-İlmâ*'nın Genel Özellikleri

2.1.1.1. Eserin İsmi ve Yazılış Gâyesi

Kâdî İyâz, hadîs usûlüne dair yazdığı eserinin ismini kitabın mukaddime kısmında açık bir şekilde söylememiştir. Fakat mukaddimedeki müellif hadîs tamammül ve edâ yolları ile ilgili kendisinden bir eser yazması talebinde bulunanlara cevap olarak “تلخيص فصول في معرفة الضبط و تقييد السماع و الرواية” (zabtın bilinmesi ile semâ' ve rivâyetin kaydedilmesi meselesine dair fasılların özetlenmesi) amacıyla eserini te'lîf ettiğini dile getirmiştir.²³⁹ Kâdî İyâz'ın eserinin te'lîf sebebi olarak verdiği bu yanıt, muhtemelen eserin muhtevâsını vecîz olarak yansıttığından dolayı, âlimler

²³⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, Es-Seyyid Ahmed Sakr (thk.), I. bsk., Kâhire: Dârü't-türâs/ Tûnus: el-Mektebetü'l-atîka, 1389/1970, s. 3-4.

tarafından eserin isminin verilmesi husûsunda mihenk olmuştur. Şöyle ki, Kâdî İyâz'ın oğlu Ebû Abdullâh Muhammed *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz* isimli kitabında, babasına ait bu eserin ismini *el-İlmâ' fî zabti'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* olarak kaydetmiştir.²⁴⁰ Bazı müellifler ise eserden bahsederken *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* ismini kullanmışlardır.²⁴¹

Kâdî İyâz, eserini te'lîf sebebi olarak, bazı kişilerin kendisinden hadîs öğrenme ve öğretme metotları ile zabt, semâ' ve rivâyet konularına dair bir kitap kaleme almasını istemelerini göstermektedir. Nitekim Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*nın mukaddime kısmında şu sözlerle bunu ifâde etmektedir:

Ey zabtın bilinmesi, semâ' ve rivâyetlerin kayıt altına alınması ile ilgili fasılları özetlemeye; ilim ve dirâyet ehline göre rivâyet türlerini, onun sahîh ve zayıf olanlarını, türler arasında birbirine benzeyenleri ve birbirinden farklı olanları açıklamaya gayret sarfetmemi isteyen kişi! Ben senin bu yoldaki çabanı, bu konuyu ayırt ettiğini, rivâyet ilmini diğer ilimlere tercih ettiğini, hadîs lafızlarını kayıt altına almak ve onun mânasını anlamak istediğini fark ettim. Bu tavrın sebebiyle sen Hakk'ın rızasına ve doğru olana yöneltildin. O'nun kapısından ilim evine girdin. Bu husûsta tanınan ve anılan kimselerin yolunu tuttun. İnsanların istediği ilmi sen de istedin. Kitâbet ve rivâyet ilmi, kendisine dayandığı şerâatin temelidir. Ondaki ilimlerin temeli, furû'unun ve yapısının yükselmesiyle yükselir.²⁴²

Kâdî İyâz'ın açıklamasından anlaşılacağı üzere o, kendisinden rivâyeti bilme ve semâ'yı kayıt altına alma husûslarına yönelik bir kitap te'lîfinde bulunmasını talep eden kişilere istedikleri konuları beyân etme gâyesiyle eserini yazmıştır.

2.1.1.2. Eserin Nüsha Özellikleri

El-İlmâ' kitabı İskenderiye'de Kâdî İyâz'dan rivâyette bulunan talebeleri yoluyla bize ulaştırmıştır.²⁴³ Eseri ondan alıp nakledenler arasında Ebû Hasan Alî b.

²⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İyâz, *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz*, s. 116.

²⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs Hasenî Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe li beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, V. bsk., Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993, s. 143; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 63-64; İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri*, s. 221-222.

²⁴² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 3-4.

²⁴³ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ'*, s. 30; Kettânî mütercimi, eserin iki râvisini tespit ettiğini söylemiştir. Birincisi, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Atiyye el-Ensârî, diğeri Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Hakîm'dir. Bkz. Kettânî, *Hadîs Literatürü*, Yusuf Özbek (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 315.

Atîk b. Mü'min el-Ensârî (v. 598)²⁴⁴ ve Ebû Tayyip Abdü'l-Mun'im b. Yahyâ b. Halef el-Hamîrî (v. 586)²⁴⁵ isimli öğrencileri vardır. Alî b. Müfeddal b. Alî el-Makdisî (v. 761)²⁴⁶ de Kâdî İyâz'ın bahsi geçen bu iki talebesinden eseri işitmiştir. Daha sonra Ebû Abdullâh Muhammed b. Yûsuf el-Berzâlî el-İşbîlî (v. 636) hocasından aldığı kitabın aslından istifâdeyle yazdığı nüshayı Alî b. Müfeddal'e kırâat etmiş ve bu kırâati hicrî 603 yılında Şa'ban ayının ilk gününde tamamlamıştır.²⁴⁷

El-İlmâ''nin muhakkiki Seyyid Ahmet Sakr'ın kitabın giriş kısmında yazdığı açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, eserin tespît edilebilen üç nüshası bulunmaktadır.²⁴⁸ Bu nüshalardan biri Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan ve h. VIII. yüzyılda kaleme alınan Berzâlî nüshasıdır. 72 varaktan müteşekkil olan bu nüsha, 790/1388 senesinin Rebû'l-evvel ayının yirmi beşinci gününde tamamlanmıştır.²⁴⁹ Bir diğer nüshası Dımaşk Zahirîyye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eser 49 varaktan oluşmaktadır. Bu nüshanın ilk sayfası üzerinde şu semâ kaydı yazılıdır: “Bu te'lîfin tamamını bana fakîh Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Merzûk okudu. Bunu benden ve ondan dileyen herkes rivâyet etsin. İbnü Ebî ‘Uzfe olarak bilinen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Lahmî bunu yazdı. Ben de 595 yılında yazdım.” Nüshanın son cümle ise, “Bunu Mûsâ b. ‘İmrân b. Mûsâ b. ‘İyâz el-Yahsubî, kendi eliyle ve hattıyla kendisi için yazdı.” ifâdesi yer almaktadır.²⁵⁰ Eserin üçüncü nüshası ise, İspanya'daki Escorial Kütüphanesi'nde numara 1572'deki nüshadır. 47 varakadan oluşan bu nüshanın başında, “Bunu kendisi için Alî b. Muhammed b. Alî b. Ferec el-Kaysî kaleme aldı.” yazısı bulunmaktadır. Bu nüshanın sonunda yer alan açıklamalar ise şu şekildedir: “Bu kitap, hicrî 632 senesinin Ramazan ayının beşinde tamamlandı. Alî b. Muhammed b.

²⁴⁴ Ebû Hasan, aslen Kurtubalıdır. Fakat Fas şehrinde yaşamıştır. Sonrasında ise 560 yılında Meşrık'a gitmiştir. Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ'*, s. 30.

²⁴⁵ Ebû Tayyip, aslen Gırnatalı olmakla birlikte sırasıyla el-Cezîratü'l-Hadrâ, Merâkeş ve Meşrık'a gitmiştir. Ve en son İskenderiye'ye yerleşmiştir. Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ'*, s. 30.

²⁴⁶ Alî b. Müfeddal, aslı Kudüslüdür. İskenderiye'de dünyaya gelmiş, Kâhire'de vefât etmiştir. Mâlikî fakîhidir. Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ'*, s. 30.

²⁴⁷ Berzâlî'nin Alî b. Müfeddal'e kırâat ettiği nüsha Berzâlî nüshası olarak bilinmektedir ve Ayasofya Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ'*, s. 31.

²⁴⁸ *El-İlmâ'*'nin bu üç nüshası hakkında bkz. Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ'*, s. 30-31.

²⁴⁹ Berzâlî nüshası hakkında bilgi almak için bkz. Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ'*, s. 30-31.

²⁵⁰ Dımaşk Zahirîyye Kütüphanesi'nde yer alan nüsha hakkında bilgi almak için bkz. Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ'*, s. 30-31; Salih Kesgin, “Hadîs Usûl Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî İyâz'ın el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûlî'r-rivâye ve Takyîdi's-semâ' Adlı Eseri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 39, s. 65-66.

Alî b. Ferec el-Kaysî kendi hattıyla asıl nüshalar arasında bulunan İbn Ebî Zamanîn'in aslından yazdı."²⁵¹ Eser bu üç yazma nüshadan istifâde edilerek ilk kez es-Seyyid Ahmed Sakr'ın tahkiki ile Dârü't-Türâs tarafından Kâhire'de, Mektebetü'l-Atîka tarafından Tûnus'da 1389/1970 yılında basılmıştır.²⁵²

2.1.1.3. Eserin Kaynakları

Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'* eserini te'lîf ederken doğrudan hangi kaynaklardan ve şahıslardan yararlandığını tam olarak tespît etmek oldukça zor ve meşakkatli bir durumdur. Fakat Kâdî İyâz'ın ilim tahsîli esnasında hadîs usûlüne dair ulaştığı kaynaklar, *el-İlmâ'*yı kaleme alırken faydalanmış olabileceği eserler hakkında bizlere fikir verme noktasında yardımcı olacaktır.

Şevvât'ın *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî* isimli eserinde verdiği listeye göre Kâdî İyâz'ın mustalahu'l-hadîs ile ilgili ulaştığı kaynaklar arasında, Râmhürmüzî'nin (v. 360/971) *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*'si, Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye ait olan (v. 405/1014) *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs, el-Medhal ilâ kitâbi'l-İklîl*²⁵³ ve *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîhayn* isimli eserler, Ebû Süleyman el-Hattâbî'nin (v. 388/998) *Mukaddimetü me'âlimü's-sünen*'i, İbn Abdülber en-Nemerî'nin (v. 463/1071) Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*ına yazdığı *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve-esânîd* isimli şerh, Ebû'l-Velîd Süleymân el-Bâcî'nin (v. 474/1081) fıkıh ve hadîs usûlü konularını ihtivâ eden *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl* adlı kitabı bulunmaktadır.²⁵⁴ Bu eserler içerisinde özellikle hadîs usûlü alanında ilk müstakil eser olma özelliği taşıyan Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* eseri, bu sahada kaleme alınan ikinci eser kabul edilen Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'i ve üçüncü usûl eseri olan Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*'si Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'*ndan önce doğrudan hadîs usûlü alanında yapılan çalışmalar

²⁵¹ Eserin Escorial Kütüphanesi'nde bulunan nüshası hakkında bkz. Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ'*, s. 30-31.

²⁵² Salih Kesgin, "Hadîs Usûl Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî İyâz'ın el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-rivâye ve Takyîdi's-semâ' Adlı Eseri", s. 64; M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, s. 116.

²⁵³ Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin, Hz. Peygamber ve ailesinin hayatına dair bilgi ve hadisleri bir araya getiren *Kitâbü'l-İklîl* isimli bir eseri bulunmaktadır. *Kitâbü'l-İklîl*'i yazdıktan sonra bu eserde yer alan hadislerin sahîh olanlarını ve olmayanlarını tespit etmek amacıyla esere giriş niteliğinde bir metin yazmıştır. İsmi *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl* olan bu eser, hadîs usûlüne dair önemli bilgiler toplamaktadır. Eser hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbü'rî", *DİA*, XV, s. 191.

²⁵⁴ Şevvât, *el-Kâdî İyâz âlimu'l-mağrib ve imâmu ehl-i'l-hadîs fî vaktihî*, s. 128-129.

olması hasebiyle önemlidir. Bununla birlikte *el-İlmâ*'da bu eserlere doğrudan ya da dolaylı işaret edildiği ve bazı meselelerde bu eserlerden faydalanıldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁵ Bundan dolayı hadîs usûlüne dair *el-İlmâ*'dan önce yazılan bu üç eseri, Kâdî İyâz'ın bu eseri te'lîf ederken yararlandığı kaynakların başında zikretmek mümkündür.

2.1.1.4. Eserin Te'lîf Metodu ve Muhtevâsı

Kâdî İyâz, âyet, hadîs, sahâbe ve sonraki âlimlerin söz, şiir ve uygulamalarına yer vermek sûretiyle şekil verdiği eserini bâblara ayırmıştır. Her bölümde eserinde ele aldığı husûslarla irtibatlı âyet, hadîs, sahâbe ve âlimlerin sözlerinden ve şiirlerinden örnekler getirerek meseleyi izâh etme yolunu tutan müellif, bunların ardından kendisi de açıklamalarda bulunmuştur. Konuyla ilgili âyet ve hadîs zikrettikten sonra âlimlerin görüşlerine yer vermeden önce şayet İmâm Mâlik'in o husûsa dair bir sözü varsa öncelikli olarak onu zikrettiği ve ardından İmâm Mâlik dışındaki ilim ehlinin mesele hakkındaki sözlerine ve o konuya dair âlimler arasında bulunan görüş farklılıklarına yer verdiği görülmektedir.²⁵⁶ Müellif, hocalarından aldığı rivâyetleri isnâdlarıyla birlikte nakletmiştir. Eserde sahîh ve hasen hadîslerin yanı sıra zayıf ve mevzû hadîslere de yer vermiştir.²⁵⁷ Ancak hadîsler dışında eserinde aktardığı bilgiler istisnâları bulunmakla birlikte ekseriyetle senetsizdir.²⁵⁸

On dokuz ana başlığın yer aldığı *el-İlmâ*'nın muhtevâsının sistemli bir şekilde işlendiği ve eserdeki konu taksîmatının muntazam olduğu görülmektedir. Müellif, eserini te'lîf sebebini, yazmak istediği konuyla ilgili kendisinden önce kaleme alınan bir çalışmaya rastlamadığını ve eserin ihtivâ ettiği temel meseleleri açıkladığı bir mukaddimeyle kitabına başlamıştır.²⁵⁹ Mukaddimenin ardından gelen ilk beş bâb kitabın konusuna hazırlık mâhiyetindedir.²⁶⁰ Sonraki meseleler için bir giriş niteliğinde kaleme alınan bu beş kısımdan ilkinde müellif, hadîs ve sünnetleri öğrenmenin, onları anlayıp kavramanın ve ezberlemenin öneminden bahsetmektedir.²⁶¹ Müellif bu husûsların ehemmiyetini anlatırken, ilk olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylediği sözlerin vahiy olduğuna, onun emirlerinin yerine

²⁵⁵ Eserde Râmhürmüzî'nin isminin zikredildiği yerlerden birkaçı için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 56, 116; Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin isminin geçtiği yere örnek olarak bkz. s. 57.

²⁵⁶ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230..

²⁵⁷ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 22-23.

²⁵⁸ İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı –Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri-*, s. 241.

²⁵⁹ Kâdî İyâz'ın eserine yazdığı mukaddime için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 3-5.

²⁶⁰ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 229.

²⁶¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 6-16.

getirilmesi ve nehiyelerinden kaçınılması gerektiğine işâret eden âyetleri zikretmektedir.²⁶² Ardından, önceki âlimlerin hadîslerin öğrenimi noktasındaki etki ve katkılarını dile getirmiştir.²⁶³ Bu durumla ilgili olarak onların, hadîs nakline, semâsına, hadîslerin yayılmasına i'tinalı davranmaları ve hadîsin meşhûrunu, garîbini, sahîhini, zayıfını araştırmaları sebebiyle rivâyetlerin yok olmadığını; emir ve nehyin karışmadığını ifade etmiştir.²⁶⁴ Müellif, hadîs talep etmenin önemine ilâveten ona ulaşmak için rıhleler yapılmasının ve öğrenilen hadîslerin diğer insanlara aktarılmasının gerekliliğine dair hadîsler aktarmıştır.²⁶⁵ Ayrıca rivâyetlerin paylaşımı ile ilgili Hz. Peygamber'in (s.a.v.) teşvîkine ve kendisine ait olmadığı hâlde ona yalan isnâd eden kimselere karşı uyarısına yer vermiştir.²⁶⁶

Hadîs ilminin ve hadîsle meşgûl olan kimselerin üstünlüğünü konu alan ikinci bölümde müellif, hadîs ilmini talep eden, hadîsleri ezberleyen ve onları rivâyet eden kimselerin faziletlerine dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) övgülerinden bahsetmiştir.²⁶⁷ Ve bu kısımda konuyla ilgili hadîslere ve şiirlere yer vermiştir. Bu kısım, eserin tahkîkini yapan Seyyid Ahmed Sakr tarafından kitabın fasıllarının en zayıfı olarak tavsîf edilmiştir.²⁶⁸ Muhakkik bunun sebebi olarak da bu kısımda yer alan rivâyetlerden bazılarının zayıf ya da mevzû olmalarını göstermiştir.²⁶⁹

Müellif bir sonraki bölümde semâ' talebinde bulunan kişinin sahip olması gereken usûl ve âdâbı ele almıştır.²⁷⁰ İlk önce kişinin hadîs ilmiyle meşgûl olmaya başlamadan önce, hadîs ehlinin ahlakıyla ahlaklanmak, vakûr olmak, başladığı bu yolda sebât göstermek, niyetinin hâlis olması gibi sahip olması gereken hasletlerden bahsetmiştir.²⁷¹ Ardından talebenin hadîs alacağı hocayı araştırarak seçmesi, o ilmi tanınan şahıslardan almaya özen göstermesi, hocasına karşı mütevâzi, saygılı ve sabırlı olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷² Daha sonra hocanın talebe üzerindeki bazı

²⁶² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 6-7.

²⁶³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 6-7.

²⁶⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 7.

²⁶⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 8-16.

²⁶⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 8-16.

²⁶⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 17-44.

²⁶⁸ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ'*, s. 22-23.

²⁶⁹ Muhakkik, bu bölümde geçen من حفظ على أمي أربعين حديثا; اللهم ارحم خلفائي ise zayıf olduğunu söylüyor. Örnekler için bkz. Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ'*, s. 22-23.

²⁷⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 45-53.

²⁷¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 45.

²⁷² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 45.

haklarına yer vermiştir.²⁷³ Eserin bu kısmında da zayıf hadîslerin bulunduğu görülmektedir.

Hadîs talep ederken niyetin sâlim olması ve hadîs alınan kişinin araştırılarak titizlikle seçilmesi konusunu dördüncü bölümde ele alınmıştır.²⁷⁴ Müellif burada, kişinin dînî hükümler ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden gerekli olan ilmi öğrenmeyi talep etmesinin zarûretinden bahsetmiştir.²⁷⁵ Sonrasında ise kişinin sadece ilmi tahsîl etmekle yetinmeyip elde ettiği bu bilgilerle amel etmesi ve o ilmi insanlara aktarmasının şart olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁶ Bunların yanı sıra ilim öğrenilecek kişinin araştırılmasını belirten müellif, kendisinden ilim alınacak kişide bulunması gereken hasletlerle ilgili ve ilmin kimden alınıp kimden alınmayacağına dair açıklamalarda bulunmuştur.²⁷⁷ İlimin ibâdet, ilim ve itkân sahibi sika kimselerden alınmasını ve şayet ilim talep edilen kişi bu özelliklerin tamamını hâiz değilse, ilim alma noktasında ondan uzak durulması gerektiğini ifâde etmiştir.²⁷⁸ Bununla birlikte Kâdî İyâz'ın bu bölümde zikrettiğine göre, kendisinden ilim alınacak kişinin zabtının olmaması, ezberinin kötü olması, rivâyet ederken çok yanılması ve bid'at sahibi, yalancı ya da yalancılıkla ithâm edilen sefih bir kişi olması durumlarında da o kişiden kaçınılmalıdır.²⁷⁹ Görüldüğü üzere müellif burada ilim talebinde bulunulacak kişide bulunması durumunda ondan uzak durulmasını gerektiren bazı vasıflar saymıştır. Müellifin serdettiği bu hâllerin sonraki dönem hadîs usûlü kitaplarında, "râvînin adâlet ve zabt ile ilgili kusurları" başlığı altında ele alındığı bilinmektedir.²⁸⁰ Kâdî İyâz'ın bu kısımda adâlet sıfatıyla alâkalı olarak kizbü'r-râvî, ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb ve bid'atü'r-râvî kusurlarını; zabt sıfatıyla ilgili olanlardan ise vehim ve sûu'l-hıfz kusurlarını işlediği görülmektedir.²⁸¹ Ayrıca müellif râvîde bulunmaması gereken özellikleri zikrettikten sonra, sadece ilim talep edilen kişinin değil, aynı zamanda öğrenilen bilginin de hakikatinin araştırılmasının ve arkadaşlık edilecek kimseleri seçerken temkinli davranılmasının ehemmiyetine işâret etmiştir.²⁸²

²⁷³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 48.

²⁷⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 54-61.

²⁷⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 58.

²⁷⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 58.

²⁷⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 58-61.

²⁷⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 58-59.

²⁷⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 59-60.

²⁸⁰ Râvîden kaynaklı adâlet ve zabt kusurlarına ulaşmak için bkz. Ahmet Naim, *Hadîs Usûlü*, I. bsk., İstanbul: Ravza Yayınları, 2009, s. 270-289.

²⁸¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 59-60.

²⁸² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 59-61.

Eserin giriş kısmı mesâbesinde kabul edilen bölümlerin sonuncusu olan beşinci bölümde, talebenin semâ yapmasının ne zaman müstehap olacağı ve küçük çocuğun semâsının ise ne zaman sahîh olduğu sorularını izâh etmeye çalışmıştır.²⁸³ Talebenin semâsının müstehap olması için işittiğini zaptetmesinin gerekliliğini ifade eden Kâdî İyâz, küçük çocuğun semâsının sahîh olması için, çocuğun aklının kemâle ermiş olması ve dinlediklerini hıfzedebilmesini şart olarak zikretmiştir.²⁸⁴ Çocuğun hadîs semâ edecek seviyeye ulaşması için en alt yaş sınırının ne olması gerektiği husûsunda muhtelif âlimlerin görüşlerinden bahsetmiş ve bununla ilgili çeşitli örneklerle yer vermiştir.²⁸⁵

Herhangi bir ilmi öğrenme niyetinde olan kimsenin öncelikli olarak o ilmin nasıl elde edileceğini ve bu ilimle irtibâtı süresince nelere dikkat edeceğini bilmesi, bu müddet içerisinde ilimden daha çok istifâde etmesine yardımcı olacaktır. Bu sebebe binâen hadîs ilminin de aralarında bulunduğu bazı ilimler için o ilme ait kâide ve prensiplerden bahseden “usûl ilmi” teşekkül etmiştir. Hadîs usûlü denildiği zaman, sadece râvî ve mervînin durumlarının incelenmesi anlaşılmalıdır. Bunun yanı sıra hadîs ilmini öğrenme talebinde bulunan kişinin bu ilimle irtibâtı müddetinde ihtiyaç duyduğu her konu, dikkat etmesi gereken husûslar ve sahip olması gereken ahlâkî hâller de hadîs usûlü içerisinde düşünölmelidir. Buradan yola çıkarak *el-İlmâ* eserinin ilk beş bölümün muhtevâsı ve konu başlıkları altında yer verilen konulara atf-ı nazar edildiğinde, ilim tahsîliyle meşgûl olmak isteyen kişinin bu yola girmeden evvel ve ilim tahsîli esnâsında dikkat etmesi gereken husûsların derlendiği görölmektedir. Kâdî İyâz’ın eserine bu konularla başlayarak ilk önce rivâyet ilmini öğrenmek isteyeneye rehberlik edecek bilgiler sunması ve sonrasında bu ilme dair teorik konuları ele alması, eserindeki konularının sıralanışının ne kadar sistematik ve insicâmlı olduğunu göstermektedir.

Hadîs ilminde mübtedî için kılavuzluk edecek konuları sıraladıktan sonra müellif, altıncı bölümde hadîs alma yöntemleri ve rivâyet etme usûllerini ele almıştır.²⁸⁶ Hadîs tahammül ve edâ metodlarının bir çok çeşidinin bulunduğunu söyleyen Kâdî İyâz, bunları sekiz ana başlıkta toplamış ve bu başlıklarını her birinin

²⁸³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 62-67.

²⁸⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 62-63.

²⁸⁵ Kâdî İyâz, hadîs yaşının en alt sınırı için ulemânın çoğunun Muhammed b. Rebî’yi esâs aldığını söylemiştir. Onun hadîs işittiği yaş beştir. Muhammed b. Rebî’in Hz. Peygamber’le (s.a.v.) olan hâdisesini anlatıyor müellif burada. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 62-66.

²⁸⁶ Kâdî İyâz’ın hadîs öğrenme ve öğretme yöntemleri olarak ele aldığı konu sonraki usûl kitaplarında “hadîs tahammül ve edâ yolları” başlığıyla işlenen konudur. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68-121.

de kendi içerisinde taksîm edildiğini belirtmiştir.²⁸⁷ Kâdî İyâz'ın hadîs alma ve nakletme usûlleri olarak zikrettiği ana başlıklar; semâ, kıraat, münâvele, kitâbet, icâzet, i'lâm, vasiyyet ve vicâdedir.²⁸⁸ Bu başlıklar altında hadîs tahammül ve edâ yöntemlerinin nasıl olduğu, taşınması gereken şartlar, altlarında hangi türlerin yer aldığı, hangisinin daha üst derecede bulunduğu, bu yöntemlerle yapılan rivâyetlerin sahîh olup olmadığı gibi husûslara dair açıklamalarda bulunan müellif, meselelerle ilgili âlimler arasındaki ihtilaflara, onlardan gelen farklı görüşlere ve örneklere yer vermiştir.²⁸⁹ Kâdî İyâz, hadîs tahammül ve edâ yöntemlerinden icâzeti ve onun farklı türlerinin beyân ettikten sonra bu kısmı kendisinden önce onun açıkladığı şekilde kaleme alan birine rastlamadığını, icâzetin türlerinden bazılarını ilk defa kendisinin ortaya koyduğunu ifâde etmiştir.²⁹⁰ Bundan dolayı bu bölüm, *el-İlmâ*'yı tahkîk eden Seyyid Ahmed Sakr'ın da söylediği üzere eserin en önemli kısmıdır.²⁹¹

Bir sonraki bölümde, semâ yoluyla hadîs alma ve nakletme ile ilgili üzerinde ittifak edilen ve ihtilaf bulunan husûslar ele alınmış ve bu konular hakkında muhaddisler ve muhakkikler tarafından tercih edilen görüşlere yer verilmiştir.²⁹² Müellif bu kısımda genel olarak üzerinde ihtilaf bulunan meselenin hadîs tahammül ve edâ yöntemlerinde kullanılan lafızlar ve bu lafızların hangi yöntemde kullanılıp hangisinde kullanılmayacağı husûsu olduğunu âlimlerin görüşlerine ve farklı kullanım örneklerine başvurarak izâh etmiştir.²⁹³ Muhakkik Seyyid Ahmed Sakr, bu bölümün, Kâdî İyâz'ın şahsiyetini ve rivâyetleri nakil hûsusunda hassâsiyetini izhâr eden iyi bir fasıl olduğunu dile getirmiştir.²⁹⁴

Müellif kitabın sekiz ve dokuzuncu bölümlerinde, semâ edilen, zapt edilen ve kayıt altına alınan rivâyetlerin tahkîkini ele almış ve bu husûsta mütesâhil ve müteşeddid olanlardan bahsederek onların görüşlerine yer vermiştir.²⁹⁵ Bu mesele ile alakalı olarak özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisi adına yalan uyduranlar hakkındaki tehdîdinin altına girmemek için hadîslerde değişiklik yapmaktan

²⁸⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68.

²⁸⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68.

²⁸⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 69-121.

²⁹⁰ Kâdî İyâz, icâzet konusunu anlattıktan sonra bu kısmı ilk defa kendisinin yazdığını ifâde eden şu sözleri söylemiştir: “ و قد تقصينا وجه الإجازة بما لم نسبق إليه, و جمعنا فيه تفاريق المجموعات والمسموعات والمشافهات

والمستنبطات, بجوا الله وعونه” Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 107.

²⁹¹ Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ*, s. 24.

²⁹² Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 122-134.

²⁹³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 122-134.

²⁹⁴ Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ*, s. 24-25.

²⁹⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 135-145.

korkulması gerektiğini vurgulayan Kâdî İyâz, işitilen hadîslerin ezberlenmesi ve yazıya geçirilmesinin de bundan hareketle büyük önem arz ettiğini beyân etmiştir.²⁹⁶

Ardından gelen bölüm, kitâbet, şekil²⁹⁷, mukâbele²⁹⁸, zabt²⁹⁹ ve noktalama ile takyîd konusu açıklanmak üzere kaleme alınmıştır.³⁰⁰ Bu kısımda, hadîslerin yazılmasına müsâde eden ve hadîslerin yazılmasını sakıncalı görerek yasaklayan rivâyetlere yer verilmiştir.³⁰¹ Ayrıca müellif, kendi yaşadığı dönemde hadîslerin tarîklerinin yayılması, isnâdların uzunluğundan dolayı ezberlemenin ve anlamının daha zor olması sebebiyle hadîslerin yazılmasına teşvik edildiğini dile getirmiştir.³⁰² Nitekim bir önceki bölümde müellif, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinde değişiklik yapılmasına engel olmak için kendisinin hadîslerin yazılmasını uygun bulduğunu ifade etmişti.³⁰³ Bunlara ilâveten şekil ve noktalama meselesine ve nerelerde gerektiği husûsuna değinen³⁰⁴ müellif, nüshaların asıllarla karşılaştırılması konusu üzerinde de durmuştur.³⁰⁵

Tahrîc³⁰⁶ ve ilhâk³⁰⁷ konusunun yer aldığı on birinci bölümde, hadîste yanlışlıkla yazılmamış kelimeleri eklerken sayfanın hangi kısmına yazılmasının daha doğru olduğu ve eksikliğin bulunduğu kısımda bu durumun hangi işaret ya da lafızlarla belirtilmesi gerektiği gibi mevzûlar açıklanmıştır.³⁰⁸

²⁹⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 135-140.

²⁹⁷ Şekil kavramı, hadîsin kelimelerinin hatalı okunmasına engel olma gâyesiyle hadîsin kelimelerinin okunuşlarını yazmak ve onları harekelendirmek anlamındadır. Bkz. Abdullah Aydın, "Şekil", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 292.

²⁹⁸ Bir hadîsin ya da bir kitaptaki hadîslerin, kendisinden alındıkları eserlerle veya asıl nüshalarla mukâyese edilen güvenilir bir kitaptakilerle karşılaştırılması anlamına gelen mukâbele kavramı için bkz. Abdullah Aydın, "Mukâbele", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 207.

²⁹⁹ Zabt ile, benzerlerinden ayırmak amacıyla harflere noktaların koyulması kastedilmektedir. Bkz. Abdullah Aydın, "Zabt", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 335.

³⁰⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 146-162.

³⁰¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 146-149.

³⁰² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 149.

³⁰³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 135-140.

³⁰⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 149-155.

³⁰⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 158-159.

³⁰⁶ Hadîsten sâkit olan veya hadîste yanlışlıkla yazılmamış lafzın sayfa kenarına yahut satırların arasına yazılması tahrîc tabiriyle ifade edilmektedir. Bkz. Abdullah Aydın, "Tahrîc", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s.300-301.

³⁰⁷ Burada geçen ilhâk, hadîs yazarken sehven atlanmış olan ibâreleri daha sonra sayfanın kenarına veya metnin aralarına ekleme anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Abdullah Aydın, "İlhâk", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 134.

³⁰⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 163-165.

On ikinci bölüme geldiği zaman, tashîh³⁰⁹, temrîz³¹⁰ ve tazbîb³¹¹ meselelerinin ele alındığı görülmektedir.³¹² Bu kısımda müellif, hadîsin lafzında tashîf, tahrîf³¹³ veya mânâyı bozacak şekilde bir değişiklik yahut kelime eksikliğinin bulunması durumlarının râvînin hıfzından kaynaklanan bir kusur sebebiyle veya hadîsi ihtisâr etmesinden dolayı olduğunu beyân etmiştir.³¹⁴ Ayrıca hadîsin lafzında meydana gelen bu gibi hataların sebepleri üzerinde durmuştur.³¹⁵

Kitabın on üçüncü bölümünde darb³¹⁶, hakk³¹⁷, şakk³¹⁸ ve mahv³¹⁹ konuları işlenmiştir.³²⁰ Bu konular ele alınırken, eğer yazıda meydana gelen hata bâriz değilse, hadîsin farklı rivâyetlerinde o kısmın doğru olma ihtimâli bulunduğu için hatalı harf, kelime veya ibârenin kazınmak yerine üzerine bir çizgi çekmek sûretiyle o lafzın iptalini göstermenin daha doğru olduğu yönünde fikir beyân eden Kâdî İyâz, bununla ilgili çeşitli âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.³²¹ Müellif, hatanın açık ve kesin olduğu durumlarda ise yanlış olan kısmın tamamen yok edilmesinin evlâ olduğunu ifâde etmiştir.³²² Ayrıca harflerin, muzâf veya muzâfun ileyhin, sıfat ya da mevsûfun tekrar edilerek yazılması durumunda tekerrür eden lafızlardan hangisinin silinmesi gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuştur.³²³

Müellif bu iki bölümde hadîslerin yazımında meydana gelen yanlışlıkları, eksik ya da fazla yazılan lafızları geniş olarak ele almış ve bu mesele ile ilgili kullanılan bazı kavramlara yer vermiştir. Kâdî İyâz'ın yazıda yapılan hatalara bir kaç

³⁰⁹ Yanlış yazılan kelimelerin doğru şekillerinin üzerine *sah* işareti yazma durumu tashîh kavramıyla ifâde edilir. Bkz. Abdullah Aydın, "Tashîh", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 310.

³¹⁰ Temrîz kavramı, nakil itibâriyle sâbit olan fakat lafzen ya da mânen hatalı veya eksik olduğu zannedilen kelimelerin üzerine, başı "sâd" harfine benzeyen bir çizgi çizmek anlamındadır. Bkz. Abdullah Aydın, "Temrîz", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 316.

³¹¹ Tazbîb ta'biri temrîz ile aynı anlama gelmektedir. Bkz. Abdullah Aydın, "Tazbîb", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 311.

³¹² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 166-169.

³¹³ Tashîf ve tahrîften kasıt, mütekaddimûna ulemâsına göre hadîste nokta, hareke veya harf hatası yapmak; müteahhirûna göre ise, hadîste hareke ve harf hatası yapmaktır. Bkz. Abdullah Aydın, "Tashîf/Tahrîf", *Hadîs İstılahları Sözlüğü* s. 303, 308.

³¹⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 166.

³¹⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 166.

³¹⁶ Ziyâde olması sebebiyle yazıdan çıkarılması gereken ibârenin üzerine çizgi çizmek için darb kelimesi kullanılır. Bkz. Abdullah Aydın, "Tahrîc", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 53.

³¹⁷ Yazıda meydana gelen bir hatanın kazınmak sûretiyle yok edilmesine hakk denmektedir. Bkz. Abdullah Aydın, "Hakk", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 109.

³¹⁸ Sehven fazla olarak yazıldığı için çıkarılması istenen kelimenin üzerine çizgi çizmek ve çizilen çizgi için şakk kullanılmaktadır. Bkz. Abdullah Aydın, "Şakk", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 291.

³¹⁹ Hadîste hatalı yazılan kelimeyi silmek sûretiyle düzeltme yöntemini karşılayan kavram mahvdır. Bkz. Abdullah Aydın, "Mahv", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 168.

³²⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170-173.

³²¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170-171.

³²² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 171-172.

³²³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 172-173.

bölüm tahsîs ederek tafsîlatlı biçimde bu konuyu değerlendirmesi, hadîslerin doğru yazılmasını ve yapılan yanlışlıkların tashîh edilmesi meselelerine ehemmiyet verdiğini ve bu noktadaki hassâsiyetini göstermektedir.

Kâdî İyâz, yazıda meydana gelen hatalara dair meseleleri beyân ettiği bu iki bahsin ardından rivâyetin ve rivâyetin hangi lafızlarla geldiğinin araştırılması; âlimlerden mâna ile rivâyeti tecvîz edenler ve karşı çıkanlar konusunu ele almıştır.³²⁴ İlim konusunda câhil olan ya da ilimle meşgûl olmaya yeni başlayan kimselerin hadîsleri sadece işittikleri lafızlarla yazıp rivâyet etmeleri gerektiği konusunda ihtilâfin bulunmadığından bahsetmiş; fakat işittikleri lafızdan başka ifâdelerle rivâyette bulunması konusunda ise farklı görüşlerin varlığıyla beraber yaygın görüşün, mâna ile hadîs nakletmenin haramlığı olduğunu dile getirmiştir.³²⁵ Herevî, Kâdî İyâz'ın mâna rivâyeti hakkındaki görüşünü *Nüzhetü'n-Nazar* üzerine yazdığı şerhte değerlendirmiştir.³²⁶ Ayrıca Kâdî İyâz bu konu ile ilgili, sahâbenin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duydukları sözleri aktarırken herhangi bir değişiklik yapmaktan yani işittiklerini değiştirmekten korktukları ve çekindikleri ile ilgili çeşitli rivâyetlere yer vermiştir.³²⁷ Sonrasında, selefîn, hadîs, fıkıh ve usûl âlimlerinin hadîslerin mânayla rivâyet edilmesinin câiz olup olmadığı noktasındaki ihtilâfını ele almış; hadîslerin mâna ile rivâyetine cevâz verenler ile mâna rivâyetini reddedenlerden bahsederek onların tercih ettikleri görüşün sebeplerine ve gerekçelerine değinmiştir.³²⁸ Hemen akabinde ise, hadîslerin sahâbenin hadîsleri farklı lafızlarla nakletme durumlarına ve hadîslerin bir kısmının çıkartılarak rivâyet edilmesi husûsuna işâret etmiştir.³²⁹

On üç ve on dördüncü bölümlerde, hadîslerin yazımında ne gibi hataların bulunacağı konusunu tafsîlatlı şekilde ele alan Kâdî İyâz, hemen akabinde hadîslerin mâna ile rivâyeti bahsini getirmiş, mâna rivâyetinin sakıncalarını zikrederek

³²⁴ Kâdî İyâz hadîslerin mâna ile rivâyet edilmesi meselesini ele aldığı bu bölümde, hadîslerin mânen rivâyetine karşı çıkanlardan ve cevaz verenlerden örnekler getirerek bunların gerekçelerini aktarmıştır. Ayrıca kendisinin mânen rivâyeti uygun bulmadığını, bu konuda İmâm Mâlik'in izinden gittiğini de açıklamıştır. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-182.

³²⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174.

³²⁶ Hadîslerin mâna ile rivâyeti konusunda Kâdî İyâz *el-İlmâ'*da görüşünü ifâde etmiştir. Onun sözünün açıklaması ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bkz. Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser*, Abdulfettah Ebû Gudde (tkd.), Muhammed Nizâr Temîm & Heysem Nizâr Temîm, Beyrût/Lübân: Şirketü Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Tevzî'u Dâru'l-Kalem li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1994, s. 501.

³²⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-177.

³²⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-178.

³²⁹ Burada geçen hadîslerin bir kısmının çıkarılmasından maksat hadîsin bir bölümünü, ondaki bir nükte ya da sünneti çıkararak rivâyet etmektir. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 180-182.

hadîslerin işitilen lafızlarla nakledilmesinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Yani önce yazıdan kaynaklanan bazı kusurlardan bahsederek sanki daha sonra ele alacağı mânâ rivâyeti konusuna bir ön hazırlık yapmıştır. Bu üç bâbta yer alan konuların sıralaması, müellifin eserinde kullandığı yöntemin sistemli ve düzenli oluşunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

On beşinci bölüm, hatalı ve yanlış (lahn)³³⁰ nakledilen hadîslerdeki bu hata ve yanlışların düzeltilmesi (ıslâh) konusu ile ilgilidir.³³¹ Kâdî İyâz bu kısımda, âlimlerinin çoğunun, rivâyetleri kendilerine ulaştıkları ve işittikleri şekliyle nakletmelerinden dolayı bazı hataların bulunabildiğini söylemiştir.³³² Fakat marifet ehlinin semâ ve kırâat esnasında bu hatalara dikkat çektiğini hatta bir kısmının sadece yanlışlara işâret etmekle kalmayıp düzeltme cesareti gösterdiğini ifade etmiştir.³³³ Müellif hocalarından bir kısmının ise, semâ sırasında lafzı geçtiği şekliyle zikretmekle birlikte hatalı kısmı gösterip doğrusunu ve farklı bir rivâyette nasıl zikredildiğini açıkladıklarından ya da hadîsin doğru şeklini okuduktan sonra ‘hocalarımızın ve bizim rivâyetimizde veya falanın tarîkinde şöyle geçti’ şeklinde beyânda bulduklarından bahsetmiştir.³³⁴ Uygulanan bu yöntemin, Hz. Peygamber’in (s.a.s) söylemediği sözleri ona nispet etmekten kaçınmak için daha evlâ olduğunu vurgulamıştır.³³⁵

Sırasıyla hadîslerin yazılmasında meydana gelen hataları ve hadîslerin mânâ ile rivâyeti konularını ele alan müellif, bu kısımda, rivâyetlerin işitilen şekliyle nakledilmesinden kaynaklanan bazı yanlışlıkların bulunduğunu açıklamaktadır. Hadîslerin mânâ rivâyet edilmesinin doğru olmadığını düşünen Kâdî İyâz burada, işitilen lafızlarla hadîslerin nakledilmesi esnâsında da bazı kusurların zuhûr edebileceğine dikkat çekmektedir. Yani hadîslerin mânâ rivâyet edilmek yerine semâ edildiği lafızlarla aktarılmasını müdâfa eden müellif bu şekilde, hadîslerin sadece mânâ ile nakledilmesinde değil, aynı zamanda lafzen rivâyet edilmesinde de bir takım hataların söz konusu olabileceğini göstermektedir. Müellifin bu açıklamalarından ve konuların ele alınışında takip ettiği sıralamadan, hadîslerin

---

³³⁰ Lahn kavramı ile hadîsi dil bilgisi kurallarına muhâlif bir üslûpla okumak, hadîste i’râb hatası yapmak kastedilmektedir. Bkz. Abdullah Aydınlı, “Lahn”, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 160.

³³¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 183-188.

³³² Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 185.

³³³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 186.

³³⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 186-187.

³³⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 187.

rivâyet edilmesi husûsunda i'tinâyı ve ehemmiyeti her daim muhâfaza etmek gerektiğini izhâr etmeye çalıştığını anlamak mümkündür.

On altıncı bölümde, ihtilâflı rivâyetlerin zaptedilmesi ve bu konuda uygulanan amelin ne olduğu konusunu ele alan müellif,³³⁶ hemen akabindeki on yedinci bölümü kırâatte ve tahrîcte isnâdın kaldırılması hakkında tertîp etmiştir.³³⁷ Kâdî İyâz burada ilk olarak isnâdın önemine vurgu yapmış ve isnâdın ehemmiyetinden bahseden bazı sözlere yer vermiştir.³³⁸ Ardından bazı âlimlerin kitabın ya da meclisin başında isnâdı zikredip sonraki meclislerinde isnâdı tekrar okumak yerine isnâda, 'önceki senetle' şeklinde telmîhte bulduklarına ve o kitabı semâ eden birinin herhangi bir dönemde defterindeki hadîsleri tahrîc etmeye ihtiyaç duyması durumunda ise kitabın başında geçen senedi zikretmek sûretiyle tahrîc yaptığını değinmiştir.³³⁹ Ayrıca müellif, hadîslerde isnâd ve tahrîcte bu uygulama konusunda mütesâhil olanların yanısıra müteşeddî olanların varlığına da işâret ederek onların bu şekilde hadîs nakline karşı çıktıklarını ifâde etmiştir.³⁴⁰

Kâdî İyâz kitabın on sekizinci bölümünde, hadîs dinlemek için meclise katılmanın ne zaman ve hangi yaşlarda müstehab veya yasak olduğu konularını işlemiştir.³⁴¹ Kâdî İyâz bu kısımda Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl* kitabına i'timâd etmiş fakat bazı konularda onu eleştirmiştir.³⁴² Semâ için müslüman ve âkil olmak, bulûğa ermek, işittiğini zaptetmek ve naklettiğini bilmek şartlarının gerekliliğine ittifâk edildiği ancak bu kişinin durumu ve semânın ne zaman uygun olduğu husûsunda ihtilâf edildiği ele alınmıştır.³⁴³ Bu konu ile ilgili farklı görüşlere yer verilerek âlimlerden semâ zamanı için, bulûğ çağını geçince, orta yaşlılık dönemi sona erince, olgunluk dönemlerinde, kırk veya elli yaşlarında gibi farklı vakit tayîn edenlerin varlığından bahsedilmiştir.³⁴⁴ Fakat Kâdî İyâz, muhaddisler arasında âlimlerin söz ettikleri bu yaşlara erişmeden vefât etmiş olanların bulunduğunu ve

³³⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 189-193.

³³⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 194-198.

³³⁸ Isnâdın önemi ile ilgili söylenmiş olan sözler için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 194.

³³⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 194-195.

³⁴⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 195-196.

³⁴¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 199-212.

³⁴² Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ'*, s. 27-28.

³⁴³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 199.

³⁴⁴ Kâdî İyâz, hadîsleri nakledebilmek için uygun olan zaman husûsunda Râmhürmüzî'nin elli yaşında aktarılmasının doğruluğunu iddia ettiğini söylemiştir. Kâdî İyâz, bu konuda Râmhürmüzî'ye itirâz ederek o yaşa erişmeden vefat eden fakat erken yaşlarında hadîs rivâyetiyle iştigâl edenlerin bulunduğunu bundan dolayı onun iddiasının hatalı olduğunu açıklamıştır. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 199-201.

erken vefât etmelerine rağmen hayatta iken sayısız ilim ve hadîs neşriyle meşgûl olduklarını ifâde etmiştir.³⁴⁵ Buna örnek olarak Ömer b. Abdülazîz'in kırk yaşını tamamlamadan, Saîd b. Cübeyr'in elli yaşına erişmeden ve İbrâhim en-Nehâî'nin de yine erken dönemde vefât ettiklerini zikretmiştir.³⁴⁶ Bazı âlimlerin hadîs almanın ne zaman sona ereceği hakkında seksen ve yüz yaş arasında çeşitli kanâatleri olduğunu söylemiştir.³⁴⁷ Âlimlerin bu yaş sınırını belirlerken bedenî ve aklî sıhhatin elden gitmesi, davranışlarda bozukluk meydana gelmesi, bunama başlangıcı gibi esasları dikkate aldıklarını dile getirmiştir.³⁴⁸ Bununla birlikte âlimler tarafından tespît edilen yaşa erişmeden bu durumlara ma'rûz kalanların da varlığından söz etmiştir.³⁴⁹

Kâdî İyâz ilk on sekiz bölümü tamamladıktan sonra, ilim talebesinde bulunması gereken âdâbı, onun ilim tahsîli esnasında ihtiyaç duyacağı konuları ve bu sırada yerine getirilmesi zorunlu olan husûsları buraya kadarki kısımda âyet, hadîs ve âlimlerin sözlerinden örnekler getirmek sûretiyle kısaca açıkladığını ifâde etmiştir.³⁵⁰ Ardından hadîs ilmiyle ilgili kâideleri ve nâdir rivâyetleri bir araya getiren, hadîs ehlinin hayatlarına dair bilgileri ve hadîs tahammül ve edâsı sırasında sahip oldukları güzel hâlleri ihtivâ eden bir bâbla eserini hitâma erdireceğini beyân etmiştir.³⁵¹ Bu açıklamaları yaptıktan sonra eserin son kısmını teşkil eden on dokuzuncu bölümde, faydalı gördüğü rivâyetlerden ve âlimlerin övgüye değer ahlâkî hâllerinden örnekler vermiştir.³⁵² Müellifin ilmin âdâbı ile ilgili saymış olduğu davranışlar arasında kişiye bilmediği birşey sorulduğunda 'bilmiyorum' demekten hayâ etmemesi gerektiği, ilmin çokça rivâyet etmek olmayıp onun Allah'ın kalplere attığı bir nûr olduğu, hadîste az rivâyet etmenin daha faziletli olduğu, ilimde cimriliğin onun kaybolması ya da onu unutmak gibi kötü neticelere yol açtığı gibi örnekler yer almıştır.³⁵³ Ayrıca ilim alırken dinleme, susma, ezberleme, amel etme ve yayma sıralamasına riâyet edilmesinden, pek çok ilimde eksik bilgiye sahip olmaktansa tek bir ilimde mütehassıs olmanın öneminden, tek bir âlimden nakilde bulunmak yerine bir çok âlimden rivâyetin istifâdesinin fazlalığından, ilim talebinin rahat ve kolay

³⁴⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 200-201.

³⁴⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 200-201.

³⁴⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 204-209.

³⁴⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 209-210.

³⁴⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 210.

³⁵⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 212.

³⁵¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 212.

³⁵² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 213-284.

³⁵³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 213-220.

olmadığından bahseden örnekler getirmiştir.³⁵⁴ Akabinde ilim talebi ve hadîs nakli esnâsında temizliğin önemine vurgu yapan müellif, ilim meclisinden ayrılırken yapılan çeşitli duaları zikrederek bu bölümü ve dolayısıyla eserini tamamlamıştır.³⁵⁵

Bu son kısımda yer alan bilgiler ve rivâyetler aslında eserin diğer bölümlerinden uygun olan konular altında ele alınabilecek tarzdadır. Fakat müellif burada İmâm Mâlik'i örnek alarak eserinin son bölümünü bu şekilde meydana getirmiştir. Şöyle ki, İmâm Mâlik *el-Muvatta'* eserinin sonunda yüz yirmi sayfayı kapsayacak şekilde çeşitli hadîsleri bir araya getiren bir bölüm oluşturmuş ve bu da Kâdî İyâz için bir örnek teşkil etmiştir.³⁵⁶

2.1.2. *El-İlmâ'*nın Literatürdeki Yeri ve Önemi

Hadîs usûlü, kabul veya red açısından râvi ve mervînin durumunu bildiren kâideler ve meseler bütünü anlamına gelmektedir.³⁵⁷ Hicrî birinci ve ikinci asırda ihtiyaç duyulan hadîs usûlü kuralları ve ıstılahları tespît edilerek uygulanmış; fakat belirlenen bu kâideler hicrî üçüncü asırdan itibâren sistematik hâle getirilerek yazılmaya başlamıştır.³⁵⁸ Hicrî üçüncü asırda müstakil olarak hadîs usûlü alanında ilk te'lîf edilen eserler Alî b. el-Medîni'nin (v. 234/848) *Ulûmü'l-hadîs*'i ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in (v. 268/882) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihâ*'sı olmakla birlikte, bu eserler günümüze ulaşmadığı için muhtevâlarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır.³⁵⁹ Bu iki eser dışında bu dönemde müstakil bir hadîs usûlü eserine rastlanmamakta fakat içerisinde hadîs usûlü konularını ihtivâ bazı te'lîfler yer almaktadır. Nitekim İmâm Şâfiî'nin (v. 204/819) *er-Risâle* isimli eseri, İmâm Buhârî'nin (v. 256/869) *el-Câmiu's-Sahîh*'inin '*Kitâbü'l-ilm*' ve '*Kitâbü ahbâri'l-âhâd*' bölümleri, Alî b. Medîni'nin (v. 234/848-49) yazdığı bazı cüzler, İmâm Müslim'in (v. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'ine yazdığı mukaddime, Ebû Dâvûd'un (v. 275/888) *es-Sünen*'ini tanıtmak maksadıyla Mekkeliler'e yazdığı mektup, Tirmizî'nin (v. 279/892) *el-Câmiu's-Sahîh* eserinin sonundaki *Kitâbü'l-ilel*'i

³⁵⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 221-241.

³⁵⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 242- 284.

³⁵⁶ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ'*, s. 28; Ahmed Fikrî, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 229-230.

³⁵⁷ Abdullah Aydın, *Hadîs Tesbit Yöntemi –Hadîs Usûlü-*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 17; Mehmet Görmez, "Ulûmü'l-hadîs", *DİA*, XLII, s. 130; İsmail Lutfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s.215.

³⁵⁸ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 71-72.

³⁵⁹ Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 51.

bazı hadîs usûlü konularını ele alan ilk usûl çalışmaları olarak kabul edilmiştir.³⁶⁰ Bu çalışmalar, hicrî üçüncü asırda müstakil bir hadîs usûlü eseri kaleme alınmamış olsa da daha önce uygulanan hadîs usûlü konularının önemli kısmının yazıya geçirildiğini göstermektedir.

Hicrî dördüncü asırdan itibaren ise hadîs usûlü ile ilgili müstakil eserler te'lîf edilmeye başlamıştır. Hicrî dördüncü asır ve sonrasında kaleme alınan ve hadîs edebiyatı içerisinde farklı şekillerde tasnîf edilen hadîs usûlü eserleri, muhaddislerin bir kısmı tarafından sahip oldukları bazı özellikler dikkate alınarak “mütekaddimûn” ve “müteahhirûn” şeklinde dönemlere ayrılarak incelenmiştir.³⁶¹ Önceki âlimlerin görüşleri ve meselelerin isnâdla nakledildiği dönem “mütekaddimûn”; hadîse dair bilgilerin isnâd terkedilerek aktarıldığı dönem ise “müteahhirûn” olarak isimlendirilmiştir.³⁶² Fakat hadîs usûl tarihinin bu şekilde dönemlendirilmesi, üzerinde durulması ve tartışılması gereken bir mevzûdur.³⁶³ Şöyle ki, “Hadîs usûl tarihi bağlamında dönemlendirme yapmak gerekli midir, gerekli ise nasıl bir dönemlendirme yapılmalıdır?”, “Hadîs usûl tarihinin mütekaddimûn-müteahhirûn şeklinde dönemlere ayrılması doğru bir yaklaşım mıdır?”, “Mütekaddimûn-müteahhirûn dönemlendirmesinde kırılma noktası nedir?”, “Bu iki dönemi birbirinden ayıran çizgiler kesin midir?”, “Mütekaddimûn ile müteahhirûn arasında büyük bir dönüşüm söz konusu mudur?” gibi bazı sorular bu konunun değerlendirilmesinin gerekliliğine delâlet etmektedir.

Hadîs tarihinin muhtelif ölçütler nazar-ı i'tibâra alınmak sûretiyle farklı şekillerde dönemlere ayrılarak incelenmesi, aslında bu tarih boyunca hadîs ilminde meydana gelen her türlü değişim ve gelişmenin takip edilmesinde yardımcı olması bakımından önemlidir. Ancak yapılacak olan dönemlendirmenin, hakîkî kırılma ve dönüşümlerin tespit edilmesi sûretiyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Hadîs edebiyatında hadîs tarihi için yapılan dönemlendirmelerden biri de mütekaddimûn-

³⁶⁰ M. Ali Sönmez, “İbnu's-Salâh'ın Mukaddimes'inden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı:1, s. 51-60; Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi –Hicrî İlk Üç Asır-*, II. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, s. 23; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 51-59.

³⁶¹ Hamza b. Abdullah el-Melîbârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-34; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 59.

³⁶² Veli Aba, “Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı:4, s. 237; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 59.

³⁶³ Hadîs tarihinin mütekaddimûn-müteahhirûn şeklinde dönemlendirilmesi konusundaki yaklaşımlar için bkz. Hamza b. Abdullah el-Melîbârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-34.

müteahhirûn şeklindeki ayrımdır.³⁶⁴ Kelime anlamı itibâriyle “öncekiler” anlamında kullanılan mütekaddimûn ile “sonrakiler” mânasındaki müteahhirûn lafızları, İslâm düşünce ve ilimler tarihinde bir takım değişim ve dönüşümün öncesi ile sonrasını ifâde eden kavramlardır.³⁶⁵ Fakat her ilim dalı için farklı anlam taşıyan bu kavram çifti hadîs usûl tarihinde, bilgilerin isnâdla aktarıldığı dönem için “mütekaddimûn”, isnâdsız nakledildiği dönem için ise “müteahhirûn” olarak adlandırılması şeklinde kullanılmaktadır. Ancak mütekaddimûn-müteahhirûn dönemlendirilmesi ile ilgili, bu isimlendirmenin kullanılıp kullanılmaması ve hangi tarihin bu dönemler arasında geçiş olarak kabul edileceği noktasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.³⁶⁶ Bu konu hakkında Hamza b. Abdullah el-Melîbârî, hadîs terminolojisinde “mütekaddimûn-müteahhirûn” ayrımının çok fazla kullanılmadığını, iki kelimenin kullanım ilişkisinin göreceli bir mâna taşıdığını ifâde etmiştir.³⁶⁷ Şöyle ki, sonra gelen her muhaddis için öncekiler “mütekaddimûn” olarak kabul edilir. Ayrıca bu ayrımın ilmî anlamda ayırıcı bir vasıf olmayıp esâsen dilden kaynaklanan bir dönemlendirme olduğunu söyleyen el-Melîbârî, bu iki grup arasında öz itibâriyle ve metot olarak farklılıkların da söz konusu olduğunu dile getirmiştir. Bu kavramların kullanımını hakkında farklı yaklaşımlara işâret eden El-Melîbârî, bunlardan birine göre mütekaddimûnun “rivâyet merhalesi”; müteahhirûnun ise “rivâyet sonrası merhale” şeklinde isimlendirilmesi olduğunu beyân ederken, mütekaddimûn âlimlerinin asıl ve dayanak olarak adlandırıldığından, müteahhirûnun ise öncekileri taklit etmek ve onlara tâbi olmakla nitelendirildiğinden söz etmektedir.³⁶⁸ Hadîs tarihinin dönemlere ayrılmasında dönemleri birbirinden ayıran özelliklere vurgu yapılması gerektiğini ifâde eden Ahmet Yücel ise, hadîs tarihini “rivâyet dönemi”, “nâkil dönemi” ve “son dönem” olarak incelemiştir.³⁶⁹ Bu yaklaşımlar ve dönemlendirmeler dikkate alındığında hadîs tarihinde, “rivâyet dönemi” ve “rivâyet sonrası dönem” şeklinde bir dönemlendirme yapılmasının, iki merhale arasında metodik farkların ve bazı dönüşümlerin bulunması sebebiyle uygun olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, hicrî beşinci asrın sonlarına kadar hadîslerin bizzat hocadan alınarak nakledilmesi ve

³⁶⁴ Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 59.

³⁶⁵ Murteza Bedir, “Mütekaddimûn ve Müteahhirûn”, *DİA*, XXXII, s. 186-187.

³⁶⁶ Abdullah el-Melîbârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-34.

³⁶⁷ Abdullah el-Melîbârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-34.

³⁶⁸ El-Melîbârî'nin ifâde ettiği bu bilgiler için bkz. Hamza b. Abdullah el-Melîbârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-33.

³⁶⁹ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 20.

bilgilerde isnâdın yer alması³⁷⁰ sebebiyle bu kısım “rivâyet dönemi”; hicrî altıncı asırdan itibâren ise, hadîslerin isnâdla nakledilmesinin son bulması ve artık hadîsler yerine kitapların naklinin söz konusu olması³⁷¹ hasebiyle “rivâyet sonrası dönem” şeklinde ifâde edilebilir. Görülüyor ki hadîs tarihinin bu iki dönemi arasındaki ayırımın belirleyici faktörlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak hadîs tarihinde yapılan bu dönemlendirmenin acaba tikelleştirilerek hadîs usûl tarihi ve edebiyatı için de kabul edilmesi mümkün müdür? Şöyle ki, hadîs usûl tarihi ele alınırken dönemlere ayrıştırılması zarûrî bir durum olmamakla birlikte, yapılacak olan dönemlendirmenin, hadîs usûlü kavram ve konularında ya da kullanılan metotlarda önemli bir değişikliğin gerçekleşip gerçekleşmediğine yönelik soruların ve hadîs usûlü ile ilgili tespit edilen kırılmaların belirleyici olması gerekmektedir.³⁷² Hadîs usûlünde mütekaddimûn ve müteahhirûn olarak isimlendirilen dönemlerin ayırım noktası ile ilgili, aktarılan bilgilerin senetli ya da senetsiz olması özelliği üzerinde durulmuştur. Buradan yola çıkarak, Râmhürmüzî'nin (v.360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Nisâbûrî'nin (v.405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* isimli çalışmaları, mütekaddimûn dönemine ait müstakil hadîs usûlü eserleri olarak kabul edilmiştir.³⁷³ Müteahhirûn döneminin ilk hadîs usûlü eseri ise, bilgileri tamamen senetsiz olarak nakletmesi ve bütün usûl meselelerini sistematik şekilde ele alması sebebiyle İbnu's-Salâh'ın (v. 643/1245) *Ulûmi'l-Hadîs*'idir.³⁷⁴ Hadîs tarihinin iki merhalesinin varlığından söz eden El-Melîbârî de, ikinci merhalenin yeni bir uslûp oluşturarak kendinden öncekilerden ayrılmasından dolayı İbnu's-Salâh'ın *el-Mukaddime* eseriyle başladığını ifâde

³⁷⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 215-217.

³⁷¹ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 130.

³⁷² Ekrem Demirli, Tasavvuf ilminin dönemlendirilmesi için yazdığı makalede dönemlere ayrıştırmanın hangi ölçütler dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğine dair önemli bazı bilgiler takdîm etmiştir. Bkz. Ekrem Demirli, “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvurun İlim Olma Mücadelesi”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2016, c. II, sayı: 4, s. 1-29.

³⁷³ İlk hadîs usûlü eserlerinin yazılması ve yazıldıkları ortam hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 108-114; Ahmet Yücel, “İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı Ortam”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı: 12, s. 53-67.

³⁷⁴ Muhaddislerin bir kısmı *Ulûmu'l-hadîs*'i müteahhirûnun başlatıcısı olarak kabul ederken İsmail Lütfi Çakan ve bazı muhaddisler müteahhirûn döneminin ilk eseri olarak *el-İlmâ*'yı saymaktadırlar. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 220; Mehmet Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmu'l-Hadîs”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 15, s. 63.

etmektedir.³⁷⁵ Bununla birlikte, ilk dönemde te'lif edilen eserlerde meselelerin açıklanmasında kâidelerin kullanıldığı bir uslûbun benimsendiğini; ikinci dönemde ise, hadîs ilminin tüm çeşitleri ve konuları istilâhlar ve tanımları çerçevesinde ele alındığını söylemektedir.³⁷⁶

Esâs itibâriyle hadîs usûl tarihindeki değişimlerin tespit edilerek dönemlere ayrılması, hadîs usûlünün geçirdiği safhalar ile konu ve kavramlarda meydana gelen farklılıkların ve meselelerin ele alınış şekillerinin daha net ve kolay şekilde ortaya koyulmasını sağlayacaktır. Bundan dolayı hadîs usûl tarihinde zorunlu olmamakla birlikte tarihi sürecin taksîm edilerek incelenmesinin faydalı olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple bahsi geçen usûl eserleri şekilleri ve muhtevâları bakımından tetkik edildiği zaman aralarındaki farklardan yola çıkarak dönemlendirmeye konu olup olamayacaklarından ziyâde, eselerin hangi dönemler içerisinde yer alacağını tespit etmek daha doğru olur. Yaygın şekilde kabul edildiğine göre İbnü's-Salâh'tan sonra hadîs usûl meselelerinde, kullanılan kavramlarda ve konuların işleniş tarzında kendinden öncekilere göre büyük değişikliklerin ve farkların bulunması sebebiyle İbnü's-Salâh ve sonrasında yer alan muhaddislerin müteahhirûna dâhil edilmesi noktasında ihtilâf bulunmamaktadır. Buradaki asıl mesele çalışmamızın da konusunu teşkil eden Kâdî İyâz ve eseri *el-İlmâ*'nın hangi merhâle içerisinde değerlendirileceğidir. Zirâ bu tasnif içerisinde *el-İlma* eserine başat bir rol verilmekte ve adeta ayırım noktasının orijinine yerleştirilmektedir. Şöyle ki, hadîs usûlünde mütekaddimûn döneminin genellikle Hatîb el-Bağdâdî ile nihâyete erdiği yaygınlık kazanmıştır. Hadîs usûlü alanında rivâyet yöntemini terk ederek, bilgileri senetsiz olarak ele alan ilk âlim ise Kâdî İyâz'dır.³⁷⁷ O, hadîs usûlüne dair kaleme aldığı *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema'* isimli eserinde delil olarak getirmiş olduğu hadîsler dışında eserine aldığı bilgileri senetsiz olarak zikretmiştir.³⁷⁸ Bundan dolayı bazı âlimler tarafından müteahhirûn dönemi eseri kabul edilse de, bilgileri senetli nakletme geleneğinin az da olsa eserde devam etmesi *el-İlmâ*'nın mütekaddimûn döneminden müteahhirûna geçiş dönemi eseri olarak anılmasını

³⁷⁵ Hamza b. Abdullah el-Melibârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 33-34.

³⁷⁶ Hamza b. Abdullah el-Melibârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 33-34.

³⁷⁷ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü*, XII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005, s. 17; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 165.

³⁷⁸ Veli Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi", s. 236; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 165.

sağlamıştır.³⁷⁹ Bununla birlikte *el-İlmâ* ile kendinden önceki ve sonraki usûl eserlerinin muhtevâlarına bakıldığı zaman *el-İlmâ*'da ele alınan konuların kendinden önceki usûl eserlerinden genel olarak çok farklı olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum, onu mütekaddimûn dönemi usûl eserlerine yaklaştırmaktadır. Bu sebeple, *el-İlmâ*'nın tamamen mütekaddimûnun dışında kabul edilmemesi gerekir. Mütekaddimûn ve müteahhirûn terimleriyle iki dönemi ayıran muayyen bir zaman diliminden çok uzun bir geçiş sürecinin kastedilmesinden³⁸⁰ hareketle bilgilerin senetsiz olarak aktarılma özelliği sebebiyle metot ve uslûp olarak mütekaddimûn eserlerinden ayrılrsa da içerik olarak onlara benzemesi sebebiyle geçiş dönemi eseri olarak kabul edilmesi daha doğru olur.³⁸¹

El-İlmâ eseri, bu şekilde hem geçiş dönemi eseri hem de Mağrib'de yazılan ilk hadîs usûlü kitabı olması sebebiyle büyük öneme sahiptir.³⁸² Ayrıca kendisinden sonra te'lif edilen pek çok hadîs usûlü kitabına kaynaklık etmesi de onu önemli kılan bir diğer husûstur.³⁸³ Zirâ İbnü's-Salâh *Mukaddime* kitabında *el-İlmâ*'dan faydalanmış ve onu taklit ettiğini açıklamıştır.³⁸⁴ Fakat çoğu zaman *el-İlmâ*'nın ismini zikretmeksizin ona işârette bulunarak Kâdî İyâz'ın görüşlerine eserinde yer verdiği görülmektedir.³⁸⁵ Dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın Kâdî İyâz'dan etkilenmesi *Mukaddime*'nin yörüngesi etrafında kaleme alınan tüm usûl kitaplarının da *el-İlmâ*'dan istifâde etmiş olduğu anlamına gelmektedir.³⁸⁶ Bu iki eserden etkilenenlere örnek olarak Zeynüddîn el-İrâkî (v. 806/1404), Nevevî (v. 676/1277), Zerkeşî (v. 794/1392), el-Bukâî (v. 885/1416), İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1404), Sehâvî (v. 902/1497), Suyûtî (v. 911/1505), Bedrüddîn İbn Cemâa (v. 733/1333) gibi âlimleri saymak mümkündür.³⁸⁷

³⁷⁹ Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 63.

³⁸⁰ Murteza Bedir, "Mütekaddimûn ve Müteahhirûn", *DİA*, XXXII, s. 186-187.

³⁸¹ Bu konu ile ilgili olarak, İsmail Lütfî Çakan, *el-İlmâ*'yı müteahhirûn eserleri arasında ele alırken, Ahmet Yücel geçiş dönemi eseri olarak kabul etmiştir. Bk. İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 17; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 63.

³⁸² İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 222.

³⁸³ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 29; Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230.

³⁸⁴ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230.

³⁸⁵ İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 222; Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230.

³⁸⁶ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230.

³⁸⁷ Veli Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi", s. 237; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 166; Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230.

El-İlmâ hakkında İbnü Câbir'in söylemiş olduğu şu beyitler de eserin önemini vurgulamaktadır:

Ey hadîs ilmi tâlipleri ve rivâyet edilen çeşitlerin tamamını taşıyanlar,

Tüm bunların açıklaması, İyâz'ın *el-İlmâ* olarak tavsîf edilen te'lîfinde vardır.

Allah ona merhamet etsin ve ona bolca ecir versin, zirâ o benzersiz bir eser getirmiştir.

Görmek ve işitmek sûretiyle zabtı tam olarak rivâyet ve dirâyeti cem' etmiştir.³⁸⁸

2.2. *el-İlmâ*'nın Mütেকaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserleri İle Mukâyesesi

Hadîs edebiyatında hadîs usûlü eserlerinin çeşitli taksîmatlarının varlığından ve mütেকaddimûn-müteahhirûn şeklindeki ayırımın bunlardan biri olduğundan söz etmiştik. Çalışmamızın bu kısmında Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ* eseri mütেকaddimûn dönemi temel hadîs usûlü eserleri kabul edilen Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* isimli eserleriyle mukâyese edilecek. Her ne kadar bu eserlerden önce hadîs ilminin çeşitli konularını ihtivâ eden eserler yazılmış olsa da burada sadece *el-İlmâ*'dan önce hadîs usûlü ile ilgili müstakil olarak te'lîf edilen bu üç eserle *el-İlmâ*'yı kıyaslamak, hem çalışmanın sınırlarının belirlenmesi hem de hadîs usûlü konu ve kavramlarını cem' eden eserlerin zamanla uğradığı değişimi tespît etmek için daha uygun görünmektedir.

2.2.1. Te'lîf Amaçları Bakımından

Hicrî birinci asrın ilk üç çeyreğinde sahâbe ve büyük tâbiîler hayatta olduğu için hadîsler genellikle semâ yoluyla alınıp ezberlenmekte idi.³⁸⁹ Bundan dolayı yazılı hadîs metinleri daha çok hatırlatma gayesiyle tutulan özel notlar şeklinde olup

³⁸⁸ Makkârî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri 'Iyâz*, c. IV., s. 347.

³⁸⁹ Talat Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, VII. bsk., Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2011, s. 15-26; Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 29.

sınırlı sayıdaydı.³⁹⁰ Hadîslerin yazıdan çok semâ ile nakledilmesi yapılan hatalarında az olmasını sağlamıştır. Fakat sahabîler, kendilerine aktarılan haberleri Hz. Peygamber'den (s.a.v.) yanlış rivâyette bulunmamak ve yapılan hataları düzeltmek maksadıyla bazı kurallar oluşturmuşlardır.³⁹¹ Hadîs rivâyetinde ihtiyatlı davranmak, rivâyetlerdeki yanlışları tashîh etmek, çok hadîs rivâyet etmekten sakınmak, hatırlatma gayesiyle hadîsleri yazmak ve hadîsleri karşılıklı müzâkere etmek gibi uygulamalar sahabîlerin hadîslerin yanlış naklini önlemek için geliştirmiş oldukları kurallardır.³⁹² Daha sonra “el-fitnetü'l-kübâ” diye isimlendirilen ve hicrî 35 yılında Hz. Osman'ın şehâdetiyle başlayıp Hz. Alî'nin hilâfeti döneminde meydana gelen Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı ile devam eden süreç³⁹³ sonunda çeşitli fırkalar ortaya çıkmış ve bu gruplar kendi görüşlerini desteklemek için hadîs uydurmaya başlamışlardır.³⁹⁴ Bunun üzerine hadîs uydurma faaliyetlerinin önüne geçmek için isnâd uygulaması zuhûr etmiştir.³⁹⁵ Isnâd uygulamasının hicrî birinci asrın sonlarında yaygınlaşmasıyla³⁹⁶ senetteki râvilerin araştırılması zorunlu hâle gelmiş ve bu da cerh-ta'dîl faaliyetlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁹⁷ Bunu takîben hicrî ikinci asrın ilk yıllarında tedvîn ve hicrî ikinci asrın ortalarında ise tasnîf faaliyetleri başlamıştır.³⁹⁸ Yazılı rivâyete geçilmesinin ardından Arap yazısının yetersizliğinin

³⁹⁰ Hadîs Usûlü ilminin doğuşu ve sahabîler dönemindeki ilk nüveleri hakkında bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 14-15; Ahmet Yücel, *Hadî s Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 29.

³⁹¹ Sahâbe döneminde hadîslerin rivâyeti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, s. 15-26; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 28-35.

³⁹² Sahâbîler tarafından hadîslerin korunması yönelik alınan tedbirler ve uygulamalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yavuz Ünal, *Hadîsin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, II. bsk., İstanbul: Ensar Yayınları, 2010, s. 305-345; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 29-35.

³⁹³ Fitne olarak isimlendirilen olayın ne olduğu hakkında Oryantalistlerin bazı iddiaları bulunmaktadır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Salahattin Polat, *Hadîs Araştırmaları –Tarih, Usûl, Tenkîd, Yorum-*, IV. bsk., İstanbul: İnsan Yayınları, 2012, s. 31-43.

³⁹⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs Bilgisi-Tarihi-Dindeki Yeri ve Okuma-Okutma Yöntemi*, V. bsk., İstanbul: Ensar Yayınları, 2011, s. 176-177; Ahmet Yücel, *Hadî s Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 44-45; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 38-39.

³⁹⁵ Hadîs tarihinde isnâdın başlangıcı meselesi ile ilgili tafsilatlı bilgi almak için bkz. Arif Ulu, “Hadîs Rivâyetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi –İbn Sîrîn'in Isnâdla ilgili İfâdelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme-”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, sayı: 1, c. 12, s. 119-166; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 38-41; Yavuz Ünal, *Hadîsin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, s. 345-354; Salahattin Polat, *Hadîs Araştırmaları –Tarih, Usûl, Tenkîd, Yorum-*, s. 15-53.

³⁹⁶ Isnâd faaliyetlerinin ilk ortaya çıkışı ile ilgili ve müsteşriklerin bu konudaki iddiaları hakkında tafsilatlı bilgi almak için bkz. M. Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, Hulûsi Yavuz (çev.), III. bsk., İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 191-223.

³⁹⁷ İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 61-62; Ahmet Yücel, *Hadîs Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 42-47; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 41-44.

³⁹⁸ Hadîslerin tedvîn ve tasnifi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*, M. Yaşar Kandemir (çev.), XII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016, s. 24-28; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 45-51; Nevzat Tartı, *Muhtasar Hadîs İlimleri ve Usûlü*, II. bsk., Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 123-124; İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 39-49.

hadîslerin yanlış nakledilmesine yol açması endişesiyle bazı tedbirler alma ihtiyacı duyulmuş, buna binâen semâ ve kırâat metotları geliştirilerek icâzet, münâvele ve mükâtebe gibi rivâyet lafızları kullanılmaya başlanmıştır.³⁹⁹ Ayrıca siyâsî ve itikâdî fırkaların yanı sıra İslâm düşüncesiyle ilgili muhtelif ekollerin teşekkül ettiği hicrî ikinci asırda bu ekollerin ihtiyaç duydukları hadîs usûlü kuralları tespit edilerek uygulanmaya başlamış fakat bu kâideler yazılı hâle getirilmemiştir.⁴⁰⁰ Mu'tezile, ehl-i re'y ve ehl-i hadîs ekolleri arasında hicrî ikinci asırda başlayan farklı yaklaşım ve fikrî tartışmalar hicrî üçüncü asırda yoğun olarak ve eleştiri-cevap şeklinde devam etmiştir.⁴⁰¹ Bu durum temel hadîs kitaplarının te'lif edilmesinde; usûlü'l-hadîs, ihtilâfî'l-hadîs ve garîbî'l-hadîs gibi hadîs ilimlerinin doğup gelişmesinde etkili olmuştur.⁴⁰² Aynı şekilde hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıllarda da siyâsî, itikâdî ve fikhî mezhepler arasındaki tartışmalar ve ayrışmalar devam etmiş; her bir grup, kendisi dışındakileri bid'at ehli kabul etmiştir.⁴⁰³ Bununla birlikte bu dönemlerde Mu'tezile ve ehl-i rey ekolleri tarafından "haşviyye" diye isimlendirilen ehl-i hadîs genellikle yine bu ekollerce kasten yalan söylemek, hatalı ve ümmetin icmâna muhâlif rivâyette bulunmak gibi eleştirilere marûz kalmış ve cahillikle itham edilmiştir.⁴⁰⁴ İşte bu şekilde mezhepler arasında yoğun tartışmaların ve ehl-i hadîs'e yönelik eleştirilerin olduğu bu dönemde müstakil anlamda ilk hadîs usûlü eserleri te'lif edilmeye başlamıştır.⁴⁰⁵ Bundan dolayı ilk hadîs usûlü eserlerinin bu tartışmalar sebebiyle ve ehl-i hadîse yöneltelen tenkitlere cevap verme gâyesiyle kaleme alındığını söylemek mümkündür.

İlk ve aynı zamanda mütekaddimûn dönemi hadîs usûlü eserlerinin genel yazılış amaçları ehl-i hadîse karşı yapılan eleştirilere cevap vermek olsa da bu eserlerin tek tek neden kaleme alındığını ifâde etmek, yazılış gâyelerinin eserlerin

³⁹⁹ Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn dönemlerinde rivâyet lafızlarının kullanılmaya başlanması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 47-50.

⁴⁰⁰ Ahmet Yücel, "Kitâbet", *DİA*, XXVI, s. 81-83; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 51-72.

⁴⁰¹ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 72.

⁴⁰² Hadîs ilimlerinin doğuşunu hazırlayan sebepler hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifî'l-Hadîs İlmi)*, VIII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016, s. 57-72; Ahmet Yücel, "İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", s. 57; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 85.

⁴⁰³ Ehl-i hadîs, Mu'tezile ve ehl-i re'y arasında hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda meydana gelen tartışmalarla ilgili bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 103-108; Ahmet Yücel, "İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", s. 58.

⁴⁰⁴ Mu'tezile tarafından ehl-i hadîs'e yöneltelen eleştirilerle ilgili bkz. Ahmet Yücel, "İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", s. 60.

⁴⁰⁵ İlk hadîs usûlü eserlerinin te'lif edilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 108-115; Ahmet Yücel, "İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", s. 61.

muhtevâlarına olan etkisinin daha net olarak görülmesine yardımcı olacaktır. Öncelikle hadîs usûlünde müstakil anlamda ilk te'lîf edilen Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî* isimli eseri ele alınacak olursa, eserin mukaddimesinde ashâbü'l-hadîse yönelik eleştirilere cevap verildiği, ehl-i hadîsin öneminin ve değerinin ifâde edildiği ve buna dair çeşitli rivâyetlerin serdedildiği görülmektedir.⁴⁰⁶ Bu da eserin yazılış amacının ehl-i hadîse karşı yapılan eleştirileri bertaraf etmek olduğunu desteklemektedir. Ayrıca yine mukaddimededen anlaşılacağı üzere eser, hadîs talebelerini hadîs ehlinin âdâbına uygun olmayan şekilde meclisler teşkil eden bazı hocaların etkisinden uzaklaştırmak maksadıyla te'lîf edilmiştir.⁴⁰⁷

Mütekaddimûn dönemi hadîs usûlü eserlerinden bir diğeri Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'idir. Kitabının mukaddimesinde müellif, kendi zamanında bid'at ehlinin arttığını, insanların haberlerin bulunduğu kitapları incelemelerine rağmen sünnetin usûllerini iyi bilmediklerini, buna karşılık hadîs talebelerinin ihmâl ve gafletlerinin çok olduğunu ifâde ederek bu durumların kendisini hadîs talebelerinin ihtiyaç duyduğu ve hadîs ilminin konularını kapsayan bir eser kaleme almaya sevkettiğini beyân etmiştir.⁴⁰⁸ Bununla birlikte mukaddimedede Hâkim en-Nîsâbü'rî, ehl-i hadîsin bid'atçiler olarak görüldüğü ve haşviyye olarak isimlendirildiği şeklindeki eleştirilere temâs ederek bunlara cevap verme ve ehl-i hadîs'in değerini ortaya koyma maksadıyla hadîs ashâbından övgüyle bahseden rivâyetlere ve âlimlerin sözlerine yer vermiştir.⁴⁰⁹

Mütekaddimûn dönemi hadîs usûlü eserlerinin üçüncüsü olan Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* kitabının mukaddimesinde müellif, bazı çağdaş muhaddislerin sadece âli isnadları almak ve hadîsleri bir araya getirmekle meşgûl olup isnâddaki râvilerin hâllerini ve hadîslerin metinlerini incelemediklerini ve hadîsleri anlamak için çaba sarf etmediklerini ifâde etmiştir.⁴¹⁰ Şâz, münker ve mevzû haberlerden kaçınılması gerektiğini belirten Hatîb el-Bağdâdî, eserinde hadîs talebesinin bilmeye ihtiyaç duyduğu; fıkıhla uğraşan kimsenin de öğrenmesi gereken

⁴⁰⁶ Kâdî el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Muhammed Accâc el-Hatîb (thk.), III. bsk., Beyrût: Dârü'l-fikîr, 1404/1984, s. 159-160.

⁴⁰⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 159-160.

⁴⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve Kemiyetü Ecnâsihi*, Ahmed b. Fâris es-Selûm (thk.), Riyâd: Mektebetü'l-Meârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1431/2010, s. 110-111.

⁴⁰⁹ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 111-115.

⁴¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Beyrût/Lübân: Mektebetü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, s. 9-13.

hususları açıkladığını söylemiştir.⁴¹¹ Bununla birlikte hadîs ilminin öneminden bahsetmiştir.⁴¹²

Mütekaddimûn dönemine ait bu üç hadîs usûlü eserinin müelliflerinin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere yazılış gâyeleri ehl-i hadîs ve diğer gruplar arasında yaşanan tartışmalara ve ehl-i hadîs'e yöneltilen eleştirilere cevap vermek, hadîs ilminin ve ashâbü'l-hadîs'in değerini ortaya koymak ve hadîs talebelerinin ihtiyaç duydukları meseleleri bir araya getirmektir. Fakat bu üç eserden sonra te'lif edilen Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'*ının yazılış sebebinin bu üç eserinkinden farklı olduğu görülmektedir. Zirâ Kâdî İyâz eserini, hadîs ilminin tanımlarına, kurallarına ve rivâyet çeşitlerinin neler olduğuna dair kendisine sorulan sorulara cevap verme ve rivâyet ilminin, sahîh ve zayıf hadîse dair meselerin sınırlarının tespit edilerek anlatılması talebinde bulunan kişilere izâhta bulunma gayesiyle te'lif ettiğini beyân etmiştir.⁴¹³

2.2.2. Şekilleri Bakımından

Mütekaddimûn dönemine ait hadîs usûlü eserlerinin üçünde de konular başlıklar altında ele alınmış olmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl* eserine bir mukaddimeyle başlamış ve sonrasında konuları “bâb”lar altında ele almıştır. Eserde temel bâb başlıklarının kapsamında alt başlıklara da yer verilmiştir. Eser ilk olarak “Resûlullâh'ın (s.a.v.) sünnetini nakledenlerin fazîleti” şeklindeki bâb başlığıyla başlamaktadır.⁴¹⁴ Aynı şekilde *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* isimli eserine bir mukaddime ile giriş yapan Hâkim en-Nîsâbûrî, Râmhürmüzî'den farklı olarak eserindeki konuları “nev” başlığı altında ele almıştır. Eserde hadîs usûlü ile ilgili nev' başlığıyla elli iki konuya temâs etmiştir. Müellif eserinde ilk olarak “âlî ve nâzil isnâd” konularına yer vermiştir.⁴¹⁵ Râmhürmüzî, aynı zamanda edebiyatçı ve şair olduğu için onun kullandığı dil Hâkîm en-Nîsâbûrî'ye nisbetle daha ağır ve üslûbu daha güzeldir.⁴¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî ise, *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'e göre daha kapsamlı, sistematik ve düzenli olan *el-Kifâye* eserini, fasıllara ayırarak ve “bâb” başlığını kullanarak oluşturmuştur. Toplam dokuz fasıl ve yüz otuz yedi bâb bulunan

⁴¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 9-13.

⁴¹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 9-13.

⁴¹³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 3-5.

⁴¹⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 163.

⁴¹⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 116.

⁴¹⁶ Ahmed b. Fâris es-Selûm, “Mukaddime”, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 14-15.

eserin ilk konusu, “Kur’ân’ın hükmü ile sünnetin hükmünün mükellefiyet gerektirmedeki eşitliği” şeklindedir.⁴¹⁷ Kâdî İyâz’ın *el-İlmâ*’na gelince, aynı şekilde “bâb”lara ayrılarak usûlü’l-hadîs meselelerinin ele alındığı eserde toplam on dokuz ana başlık vardır. Müellif eserine, “Hadîs ve sünneti öğrenme talebinin, onları anlamının ve ezberlemenin vâcip oluşu” başlığıyla giriş yapmıştır.⁴¹⁸

Konuların senetli olarak işlenmesi husûsuna göre bahsi geçen müelliflerden Ramhürmüzî, Hâkim en-Nisâbûrî ve Hatîb el-Bağdâdî’nin eserlerinde yer alan hadîslerin, sahâbe ve daha sonrakilere ait söz ve uygulamalarının, konulara dair verilen tüm örneklerin senetlerle takdîm edildiği görülmektedir. Bu eserlerden *el-Muhaddisü’l-fâsil*, tam bir rivâyetü’l-hadîs kitabı metoduyla yazılmıştır.⁴¹⁹ Zirâ eserin başından sonuna kadar zikredilen merfû, mevkûf, maktû’ tüm rivâyetler senetli olarak aktarılmıştır. Bununla birlikte eserde müellifin açıklamaları çok az ve yüzeysel kalmıştır. *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs*’te müellif, bilgileri senetli olarak nakletmiş fakat bunun yanı sıra meseleri ele alırken senetlere ya da metinlere yönelik kendi açıklamalarına da yer vermiştir. *El-Kifâye*’de ise, müellifin konulara dair çokça açıklama yaptığı hatta bazı başlıklar altında hiç bir rivâyet zikretmeksizin sadece kendi açıklama ve yorumlarının bulunduğu dikkat çekmektedir.⁴²⁰ Ayrıca eserinde bazen ıstılahlar ve bazı bilgileri senetsiz olarak aktaran müellif, konularla ilgili zıt fikirlere yer verdikten sonra kendi görüş ve tercihlerini ortaya koymuştur.⁴²¹ Bilgilerin genellikle senetlerle sıralandığı bu üç eserde konular açıklanırken az da olsa âyet kullanılmış ve sonra sırasıyla hadîslere, sahâbe kavline ve daha sonrakilerin sözleriyle fiilî uygulamalarına yer verilmiştir. Ancak *el-İlmâ*’da Kâdî İyâz, meselelere dair bilgileri genellikle senetsiz olarak aktarmıştır. Eserde senetli olarak verdiği bilgiler ise konularla alakalı olarak serdettiği hadîslerdir.⁴²² Kitabındaki husûsları îzâh etmek için hadîslerin yanı sıra sahâbenin ve sonrakilerin söz ya da uygulamalarını aktaran müellif, örnekleri kendi ifâdeleriyle zikretmiştir. Kâdî İyâz eserinde yer verdiği farklı âlimlelerin görüşlerini değerlendirerek kendi düşüncesini takdîm etmiştir.

⁴¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, s. 13.

⁴¹⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 6.

⁴¹⁹ İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 218.

⁴²⁰ Örnekler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, s. 52-53; 93-95.

⁴²¹ *El-Kifâye* hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak için bkz. Veli Aba, *Hatîb el-Bağdâdî’nin Hadîs Usûlü Anlayışı* (Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013).

⁴²² Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 129.

2.2.3. Muhtevâları Bakımından

Mütekaddimûn dönemi hadîs usûlü eserleri ile *el-İlmâ*'nın muhtevâlarının incelenmesi eserlerin mukâyese edilmesinde kolaylık sağlayacaktır. Eserlerin mukâyese edilmesi ise, “Zamanla hadîs usûl konularında ve kavramlarında ne gibi değişimler olmuştur?”, “Her bir eseri diğerinden farklı kılan konular nelerdir?”, “Müellifler kendinden önce te’lif edilen hadîs usûlü eserlerinden etkilenmiş midir ya da kendinden sonraki usûl eserine tesîrleri var mıdır?”, “Her te’lif edilen eser hadîs usûlü alanına konu ve ıstılah bakımından neler kazandırmıştır?” gibi soruların cevaplandırılmasını ve anlaşılmasını sağlayacaktır.

Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl* eserinde daha çok isnatla ilgili konulara yer vermiştir. Müellif eserinde öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini nakletmenin, öğrenmenin ve bunu talep etmenin faziletini ele almış, daha sonra hadîs talebinde niyetin önemini vurgulamıştır.⁴²³ Ardından hadîs talebesinin yerine getirmesi gereken vazifelerle birlikte sahip olması gereken vasıfları ve âdâbı zikretmiş ayrıca hadîs meclislerine katılma yaşı meselesini de bu konularla birlikte işlemiştir.⁴²⁴ Sonrasında, âlî ve nâzil isnad hakkında bilgi veren müellif hemen akabinde hadîs talebi için rıhle yapılması meselesini getirmiştir.⁴²⁵ Hem rivâyet hem de dirâyet ehli olmanın faziletine yer verdikten sonra esmâ, künâ, lakap ve nisbe ile müttetik ve müfterik konularını ele almıştır.⁴²⁶ Eserin devamında ilimde soru sormanın öneminden bahsedildikten sonra hadîslerin kitâbeti meselesi üzerinde durulmuş, bu konu altında hadîslerin yazılmasını destekleyen ve men' eden rivâyet ve örnekler sıralandıktan sonra hadîs almada aranan şartlara değinilerek rivâyeti kabul edilenler veya reddedilenlerden bahsedilmiştir.⁴²⁷ Ardından sırasıyla hadîste tahammül metotlarından kırâat, icâzet, münâvele ve vasiyyet konularına yer verilerek edâ sigaları zikredilmiştir.⁴²⁸ Bu kısımda sayılan edâ sigalarında bu yollarla birlikte

⁴²³ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 163-182.

⁴²⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 185.

⁴²⁵ Mütekaddimûn dönemi eserlerinde âlî ve nâzil isnad konusunu ilk olarak Râmhürmüzî ardından Hâkim en-Nisâbûrî ele almıştır. Râmhürmüzî'nin beyânları için bkz. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 214-219.

⁴²⁶ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 235-311.

⁴²⁷ Râmhürmüzî eserinde cerh ve ta'dîl başlığını kullanmamı, bunun yerine “rivâyeti kabul veya reddedilenler” şeklinde ifade ederek cerh ta'dîl konusuna temâs etmiştir. Müteahhürün dönemi usûl müelliflerinden İbnü's-Salâh'da bu konuda Râmhürmüzî gibi yaparak cerh ve ta'dîl meselesini “rivâyeti kabul edilenler ve reddedilenler” başlığıyla değerlendirmiştir. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 312-358; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 104-127.

⁴²⁸ Hadîs tahammül ve edâ yöntemlerinden sadece dördünü zikreden Râmhürmüzî'nin bu konuda aktardıkları ile ilgili bkz. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 363-516.

semâ ve vicâde'ye işaret eden lafızlar da bulunmaktadır. Hadîste lahn ve hataların tashîh edilmesi konusundan sonra, hadîslerin lafız veya mâna ile rivâyeti ve buna taalluk eden meseleler tartışılmıştır.⁴²⁹ Akabinde hadîslerdeki muâraza (çelişki) ve hadîslerin müzâkere edimesine yer verilmiş sonra hadîs rivâyet etmeye karşı ihtiyatlı olma ve çokca hadîs nakletmekten etmekten sakınma gibi bazı rivâyet âdâplarından bahsedilmiştir.⁴³⁰ Muhaddisin hadîs naklederken uyması ve dikkat etmesi gereken durumlardan bir kısmı müstakil olarak ele alınmıştır. Hadîs nakli ile ilgili sayılan bu husûslar arasında, hadîsin ehil olmayana ve kararsız olana aktarılmaması, niyet etmeden ve temizlenmeden hadîs naklinin uygun olmaması, hadîs meclisini sonlandırırken muhaddislerin söylediği sözler bulunmaktadır. Bu meselelerden sonra sırasıyla imlâ⁴³¹, istimlâ⁴³², mescidlerde hadîs meclisi akdedilmesi, intihâb⁴³³, telkîn, kitaptan ve hâfizadan rivâyet konuları açıklanmıştır.⁴³⁴ Sonrasında ise hakk, darb, tahrîc, tekrar eden harflerin durumu, nokta, şekil, konuları bâblara ayırma, birden fazla râviden rivâyet bulunma ve muhtelif beldelerdeki fakih musannif râviler konuları sırayla ele alınarak kitap tamamlanmıştır.

Müttekaddimûn döneminin ikinci hadîs usûlü eseri olan Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin elli iki nev'den müteşekkil *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'ine, ilk olarak âlî ve nâzil isnâd konularıyla başlanmış⁴³⁵, ardından muhaddisle ilgili doğruluk, sebât, usûlünün sıhhati, rihleleri gibi bilinmesi gereken bazı husûslardan bahsedilmiştir. Sonrasında sırasıyla, müsned, mevkûf, mürsel, munkatı', müselsel, mu'an'an, mu'dal, müdrec hadîs konuları ele alınmıştır.⁴³⁶ Akabinde tâbiîn, etbâ-u tâbiîn, büyüklerin küçüklerden rivâyeti ve sahâbenin çocuklarına dair bilgilerin işlendiği eser; cerh ve tadîl, sahîh ve zayıf hadîs, fikhü'l-hadîs, nâsîh ve mensûh, meşhûr, garip ve ferd hadîs, müdellis râviler, ilelü'l-hadîs ve şâzz rivâyet konularıyla devam etmiştir.⁴³⁷ Çelişkili olan ve olmayan haberler, muhaddislerin mezhepleri, hadîslerin

⁴²⁹ Hadîslerin mâna ile rivâyeti hakkında müellifin açıklama ve görüşlerine ulaşmak için bkz. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 517-533.

⁴³⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 544-560.

⁴³¹ İmlâ; hocanın talebeye hadîs yazdırması. Bu şekilde hocadan hadîs alma, hadîs öğreniminin en üstün şekli sayılır. Bkz. Abdullah Aydın, "İmlâ", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 136.

⁴³² İstimlâ; hocanın yazdırdığı hadîsleri yazmak ya da hocanın hadîs yazdırdığı mecliste söylediklerini uzaktakilere nakletmek. Bkz. Abdullah Aydın, "İstimlâ", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 142.

⁴³³ İntihâb; Hocadan alınması arzu edilen hadîslerin önceden seçilmesi. Bkz. Abdullah Aydın, "İntihâb", *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 137.

⁴³⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 601-605.

⁴³⁵ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 116-135.

⁴³⁶ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 135-211.

⁴³⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 212-400.

müzâkere edilmesi, metinlerde ve isnâdlarda bulunan tashîfat, kardeş râviler, muhaddislerin kabîle, nesep, isim, künye, lakap, belde ve yaşlarının bilinmesi gibi meseleler de eserde ele alınmıştır.⁴³⁸ Bunların dışında eserde yer verilen konular şu şekilde sıralanabilir: Hadîs râvîlerinden mevâlîler, akrânın birbirinden rivâyeti, râvilerden müteşâbih (yazılış ya da okunuş bakımından benzer) isim, belde ve kabileyeye sahip olanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gazveleri, hadîsleri ezberleme gâyesiyle bir araya getiren sikâ imâmîlar, ehl-i hadîs'in müzâkere etmek için oluşturduğu bâblar, hadîsleriyle ihticâc edilmeyen râvîler, hadîslerin âlime arz edilmesine ruhsat verenler ve bunu semâ' olarak görenler.

Ma'rifetü'l-ulûmi'l-hadîs'ten sonra Hatîb el-Bağdâdî tarafından te'lîf edilen *el-Kifâye* ise, Kur'ân'ın hükmüyle sünnetin hükmünün mükellefiyet ve amel gerektirmedeki eşitliği konusuyla başlamıştır.⁴³⁹ Daha sonra, sünnetin Kur'ân'ın umûmunu tahsîs ve mücmelini tefsîr etmesi bahsi gelmektedir.⁴⁴⁰ Ardından haber ve kısımlarına⁴⁴¹, haber-i vâhid ile ilgili meselelere; müsned, mürsel, merfû', mevkûf, munkatî', müdelles haberin tanımlarına; cerh ve ta'dîl'in kısımlarında kullanılan sâkî, hüccet, sika, kezzâb, leyyin vb. kavramların açıklamalarına⁴⁴², soru sorma ve araştırmanın gerekliliğine, sahabî ve onlardan sonra gelen kimselerin vasıflarına ve rivâyetlerinin kabulü için gereken şartlara, küçük çocuğun semâsının sahîh olup olmaması hakkında zikredilen görüşlere, semânın hükmüne ve ne zaman sahîh olduğuna, adâlet ve onunla alâkalı hükümlere; âdil, sika, emîn, meçhûl, sefih, kezzâb, bid'at ve hevâ ehli râvîlerle ilgili husûslara; cerh ve ta'dîl'in hükümlerine⁴⁴³, şartlarına, lafızlarına, ihtilat ve tağyîr durumlarından sonra o kişiden semânın terkedilmesi konusuna; çoğunlukla şâzz, garîb ve münker rivâyetleri bulunan veya kesretü'l-galat ve vehm sahibi olan, hadîs semâsında ve rivâyetinde mütesâhil olduğu bilinen, zapt ve dirâyet sahibi olmayan kimselerin hadîsleriyle ihticâcın terk edilmesine, gaflet sahibinden gelen hadîsin reddedilmesine⁴⁴⁴, hadîs öğretimi karşılığında ücret alınmasının kerâhetine yer verilmiştir. Sonrasında rivâyetlerin edâ

⁴³⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 400-577.

⁴³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 13-16.

⁴⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 17-19.

⁴⁴¹ Haber ve kısımları hakkında bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 20-22.

⁴⁴² Cerh ve ta'dîl konusunu diğer eserlerle mukâyese edildiğinde daha geniş inceleyen Hatîb el-Bağdâdî'nin açıklamaları için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 24-25.

⁴⁴³ Daha önce cerh ve ta'dîlin kısımlarını ve bazı lafızları beyân eden müellif arada başka konular zikrettikten sonra cerh ve ta'dîlin hükümlerinden bahsetmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 95-100.

⁴⁴⁴ Müellifin ele aldığı bu konuların hepsi cerh ve ta'dile taalluk etmektedir.

şartları ve hükümleri,⁴⁴⁵ hadîslerin lafzen ve mânen rivâyet edilmesi, rivâyetlerdeki nokta, harf ya da kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi, takdîm-te'hîr veya bazı ziyâde veya eksiltmelerin yapılması hadîslerdeki lahnın değiştirilmesini uygun görmeyenler, metinlerin bâblara ayrılması, sû-u hıfz sahibi ve onun hadîsinin durumu, hadîs kitaplarının mukâbele ve tashîhi, hadîslerdeki hata ve tashifler ve bunların düzeltilmesi, kırâat, semâ, arz, icâzet, münâvele, mükâtebe, vasiyyet, tedlîs ve hükümleri; isim ve nesepleri aynı olan râviler, mürsel hadîs ve onunla amel edilip edilmeyeceği, muttasıl ve mürsel haberlerle ilgili meseleler ve lafızlar, mahfûz, merfû', mevkûf ve münker haberler, haberler arasında görülen teâruz ve haberlerin tercihi, hadîs tahammül ve edâ sigaları gibi konular ele alınmıştır.

Bahsi geçen eserlerin muhtevâlarına ve ele alınan konulara bakıldığı zaman *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'in hadîs usûlü konularının çoğunu ihtivâ etmediği; buna karşılık *el-Kifâye*'nin hadîs usûlünün temel meselelerinin hemen hemen büyük kısmını kapsadığı görülmektedir. Nitekim İbn Hacer'in bu eserler hakkındaki sözleri de buna işâret etmektedir:

Hadîs usûlü alanında tasnîf edilen eserlerden ilkinin Râmhürmüzî *el-Muhaddisü'l-fâsıl* eseriyle yapmıştır. Fakat o, hadîs usûlüne dair tüm konuları eserine almamıştır. Ondan sonra Hâkim en-Nîsâbü'rî bir eser kaleme almıştır. Ancak o, eserini tertip etmemiştir ve düzenlememiştir. Bunlardan sonra Hatîb el-Bağdâdî, rivâyet kâideleri ile ilgili *el-Kifâye*'sini yazmıştır. Hemen hemen tüm hadîs ilimlerine dair bir kitap telif eden Hatîb el-Bağdâdî hakkında Ebû Bekir b. Nukta şöyle söylemiştir: “Her insaf sahibi, Hatîb'den sonra gelen her muhaddisin onun kitaplarına bağlı olduğunu ve dayandığını bilir.” Hatîb'ten sonra bazı kimselerde bu ilimden nasiplerini almışlardır. Bunlar arasında bulunan Kâdî İyâz, *el-İlmâ* eserini kaleme almıştır. O, latîf (güzel ve vecîz) bir kitaptır.⁴⁴⁶

Bu eserlerden *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da, hadîs ve haber türlerinden müsned, mürsel, mevkûf, maktû', müdrec' mu'dal, muttasıl, munkatı', sahîh, hasen, zayıf, mevzû, meşhûr, azîz, garîb gibi hadîs usûlünün temelini teşkil eden meselelere yer verilmemiştir. *Ma'rifetü'l-ulûmi'l-hadîs*'de ise hadîs tahammül ve edâ yollarının

⁴⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 148-155.

⁴⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Nureddîn İtr (thk.), Dımaşk: Matbaatü'd-dabbâh, 1992, s. 38-39.

müstakil olarak ele alınmaması, hadîs talebesinin ve hocasının yerine getirmesi gereken vazifelerden ve sahip olması gereken âdâptan çok bahsetmemiş olması, kendisinden sonraki usûl eserlerinde yer alan muttasıl, mürsel, müdelles gibi terimlerin ve mütekaddimûn dönemine ait diğer iki hadîs usûl eserinde yer alan hadîslerin lafız ve mânayla rivâyeti gibi konuların bulunmadığı dikkat çekmektedir. Fakat Hâkim en-Nîsâbûrî'nin diğer iki eserden farklı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gazvelerine,⁴⁴⁷ âlî ve nâzil isnâd, nâsîh ve mensûh⁴⁴⁸, ilelü'l-hadîs⁴⁴⁹ ve fikhü'l-hadîs⁴⁵⁰ konularına müstakil başlıklar tahsîs ettiği görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'sinde hadîs usûlüne dair pek çok konuya yer vermiştir. Diğer eserlerden farklı olarak mütevâtir ve âhâd haber konusunu⁴⁵¹, muttasıl, müsned, merfû gibi kavramları zikrettiği, cerh ve ta'dîl konusunu çok geniş şekilde ele alarak râviyle alâkalı âdil, sika, emîn, meçhûl, sefih, kezzâb gibi vasıfları tanımladığı söylenebilir.⁴⁵² Bununla birlikte eserde hadîs tahammül ve edâsında uyulması gereken kuralların ve meşhûr ve azîz hadîslerin tariflerinin bulunmadığı, sahîh ve zayıf hadîsin müstakil olarak ele alınmadığı tespit edilen husûslar arasındadır. Ayrıca Hâkim en-Nîsâbûrî'nin eserinde bulunan ilelü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, fikhü'l-hadîs, nâsîh ve mensûh konularına da *el-Kifâye*'de rastlanmamaktadır.

Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ* eseri bahsi geçen üç eserden sonra te'lîf edilmiştir. Fakat buna rağmen temel hadîs usûlü konularının büyük kısmının ve kendinden önceki eserlerdeki usûl konularının çoğunun *el-İlmâ*'da bulunmadığı görülmektedir. *El-İlmâ*'da ele alınan konular arasında, hadîs ve sünen ilimlerini öğrenme, bu ilimlerle meşgûl olanların fazileti ve ilmin öğrenilmesi esnasında hadîs talebesinin sahip olması ve uyması gereken âdâp ve kurallar, hadîs talebesi ve hocası için uygun olan yaş, hadîs tahammül ve edâ yolları, takyîd, zabt, hadîslerin kitâbeti, mukâbele edilmesi, şekil, nokta, tahrîc, hadîslerin sahîh ve zayıf olanını tespît, mahv, şakk, darb, hakk, hadîslerin lafzen ve mânâen rivâyeti, lahn bulunmaktadır.

⁴⁴⁷ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 674-679.

⁴⁴⁸ Nâsîh ve mensûh konusunda müellifin görüşleri için bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 303-309.

⁴⁴⁹ İlelü'l-hadîs'i mütekaddimûn dönemi eserleri içinde ilk defa ele alan müellifin aktardıkları ile ilgili bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 376-393.

⁴⁵⁰ Fıkhü'l-hadîs konusu hakkında bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 257-302.

⁴⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 20-22.

⁴⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 24-27.

2.2.4. *El-İlmâ*'nın Mütেকaddimûn Dönemi Usûl Eserlerinden Farklılaştığı Husûslar

Bir eseri önemli kılan husûsları ve onun yazıldığı alandaki yerini ortaya koymak için aynı türden olan muhtelif eserlerle birlikte değerlendirilmesi eserin mümeyyiz vasfının daha net olarak tespît edilmesini sağlayacaktır. Bu noktadan hareketle *el-İlmâ*'nın kendinden önce kaleme alınan usûl eserleri ile mukâyeseli olarak incelenmesi hadîs usûl edebiyatında durduğu yeri görebilmek adına büyük öneme sahiptir. Bu konuyla ilgili “*el-İlmâ* kendinden önce kaleme alınan hadîs usûlü eserlerinden hangi noktalarda farklılaşmıştır?”, “*el-İlmâ*'nın önceki usûl eserlerinden farklı olarak ele aldığı ve değindiği meseleler nelerdir?”, “*el-İlmâ*'yı mütেকaddimûn dönemi eserlerinden ayıran ve onun mütেকaddimûn eserleri arasında zikredilmemesini gerektiren sebepler nelerdir?”, “*el-İlmâ* ile mütেকaddimûn dönemi usûl eserleri arasında gerçekten belirgin ve onları birbirlerinden farklı dönemlere itecek bir ayırım söz konusu mudur?” gibi sorular akla gelmekte ve bu sorulara verilecek olan cevaplar kanaatimizce *el-İlmâ*'nın hadîs usûlündeki konumunun ve değerinin anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

Kâdî İyâz, *el-İlmâ*'da delil olarak zikrettiği hadîsler dışında verdiği örnekler ve sözleri senetsiz olarak aktarmıştır.⁴⁵³ Bu özelliği sebebiyle *el-İlmâ*, mütেকaddimûn dönemi usûl eserleri arasında sayılmamaktadır. Fakat bu durumun gerçekten *el-İlmâ*'nın kendisinden önceki eserlerden şekil olarak ve te'lîf tarzı bakımından farklı olduğunu gösterip göstermeyeceği tartışmaya açık bir mevzûdur. Zirâ mütেকaddimûn dönemine ait olduğu söylenen eserlerde de bazen bilgilerin senetsiz olarak nakledildiği görülmektedir. Ayrıca *el-İlmâ*'da da hadîsler dışındaki bilgilerden bazılarının senet vasıtasıyla aktarıldığına tesâdüf edilmektedir. O hâlde bu ayırım kesin bir ayırım mıdır? Kanaatimizce kesin olmamakla birlikte eserin geneline bakıldığı zaman *el-İlmâ*'da bilgileri senetsiz olarak zikredilmesinin daha hâkim olması, onu önceki eserlerden şekilsel olarak farklı kıldığı söylenebilir. Dolayısıyla *el-İlmâ* yapı itibâriyle önceki usûl eserlerinden ayrılmaktadır.

El-İlmâ'nın önceki usûl eserlerinden farklı olan yönü sadece şekilsel midir yoksa içerik bakımından da aralarında büyük farklar var mıdır? *El-İlmâ* eseri muhtevâsı tetkik edildiği zaman ele alınan konular bakımından mütেকaddimûn dönemi usûl eserlerinden *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ile aralarındaki benzerliğin daha çok

⁴⁵³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 421-422.

olduğu görülecektir. Zirâ her iki eserde de temel hadîs usûlü meselerinden ziyâde hadîs ilmini öğrenme ile ilgili husûslar, hadîs talebesinin uyması gereken kurallar ve hangi yaşlarda hadîs talebinin ve semâsının uygun olması gibi bu ilim için daha çok giriş mesâbesinde değerlendirilebilecek konular üzerinde durulmuştur. Buna karşılık *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve *el-Kifâye*'de bu mevzûlar müstakil olarak ele alınmamıştır. *El-İlmâ*'da yer alan ve belkide eserin hadîs usûlü eseri kabul edilmesine etken olan en önemli konular arasında “hadîs öğrenme ve öğretme yöntemleri” başlığı zikredilebilir.⁴⁵⁴ Kâdî İyâz bu konuya eserinde müstakil bir bölüm tahsîs ederek tafsilatlı şekilde meseleyi değerlendirmiştir.⁴⁵⁵ Kâdî İyâz bu bölümde, semâ, kırâat, münâvele, mükâtebe, icâzet, i'lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere sekiz çeşit hadîs tahammül ve edâ yöntemine yer vermiştir.⁴⁵⁶ Önceki usûl eseri müelliflerinden Râmhürmüzî, bu metotlardan kırâat, icâzet, münâvele ve vicâdeden bahsederken⁴⁵⁷ Hatîb b el-Bağdâdî, kırâat, semâ, icâzet, vasiyyet, ve arz yöntemlerini müstakil olarak incelemiştir.⁴⁵⁸ Fakat mükâtebe, münâvele ve i'lâm usûllerini başlı başına bir konu olarak işlememiştir. Ancak bunlardan münâvele ve mükâtebeyi icâzetin çeşitleri arasında zikrederken⁴⁵⁹ i'lâm'a hiç değinmemiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî ise hadîs öğrenim ve öğretim metotları konusunu *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* kitabında ele almamıştır. Görüldüğü üzere bahsedilen dört usûl eseri içerisinde hadîs tahammül ve edâ metotlarını en geniş olarak ele alan ve bu yöntemlerin tamamını müstakil olarak işleyen Kâdî İyâz'dır. Ayrıca Kâdî İyâz, icâzet yöntemini altı kısımda inceleyerek daha önce kimsenin açıklamadığı şekilde ayrıntılı olarak kaleme almıştır.⁴⁶⁰ Nitekim eserinde icâzet vecihlerini zikrettikten sonra kendisi de bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “İcâzet çeşitlerini daha önce kimsenin yapmadığı şekilde derinlemesine beyân ettik. Bu konuya dair farklı görüşleri, semâen ve şifâhen gelen haberleri ve delilleri bir araya getirdik.”⁴⁶¹

Önceki usûl eserlerinden farklı olarak *el-İlmâ*'da ele alınan konular arasında, bir hadîste yanlış ya da fazla yazılan kısımların iptal edilme usûlü anlamında

⁴⁵⁴ Kâdî İyâz'ın hadîs öğrenme ve öğretme yöntemleri konusunu uzun tafsîlatlı olarak eserinde değerlendirdiği görülmektedir. Bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68-154.

⁴⁵⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68-154.

⁴⁵⁶ Hadîs tahammül ve edâ yöntemlerinden Kâdî İyâz'ın ele aldığı bu sekiz metot hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68-154.

⁴⁵⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 31-32.

⁴⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 282-308.

⁴⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 290-296.

⁴⁶⁰ Kâdî İyâz'ın icâzet hakkındaki açıklamaları için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 88-106.

⁴⁶¹ Kâdî İyâz'ın bu sözü için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 107.

kullanılan “darb” meselesi de bulunmaktadır.⁴⁶² Kâdî İyâz eserinde, darb ile birlikte hadîslerdeki yanlışlıkların giderilme usûllerinden “şakk, mahv ve hakk” kavramlarına müstakil bir bölüm tahsîs etmiştir.⁴⁶³ Mütেকaddimûn dönemi eserlerinden ise sadece *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da bu yöntemlerden “hakk ve darb” ele alınmış⁴⁶⁴, diğer usûl eserlerinde bu konulardan özel olarak bahsedilmemiştir. Ayrıca Kâdî İyâz, hadîslerin yazımından kaynaklanan problemlerle ve yapılacak hatalarla ilgili meseleleri birkaç bölümde ele almıştır. Hadîslerdeki hataların giderilmesi ile ilgili bu kavramların yanı sıra hadîslerde tahrîc ve ilhâk, tashîh ve temrîz, lahn ve ıslâh konularının her birini müstakil bir başlık altında incelemiştir.⁴⁶⁵ Bu da onun, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinde değişiklik yapılması endişesiyle bu konuda ne kadar titiz ve ihtiyatlı davrandığını göstermektedir. Önceki usûl müellifleri arasında, bu konuları Kâdî İyâz kadar kapsamlı ve tafsîlatlı değerlendiren olmamıştır.

Hadîslerin mâna ile rivâyet edilmesi meselesi Râmhürmüzî, Hatîb el-Bağdâdî ve Kâdî İyâz'ın eserlerinde ele aldıkları konular arasındadır.⁴⁶⁶ Fakat Râmhürmüzî ve Hatîb el-Bağdâdî hadîslerin taşıdığı anlamın bozulmaması ve değiştirilmemesi kaydıyla mâna ile rivâyette bir sakınca görmemişlerdir. Kâdî İyâz ise, hadîslerin mânen rivâyet edilmesi ile ilgili hem kabul edenlerin hem de karşı çıkanların görüşlerine ve bu husustaki ihtilafli meselelere yer verdikten sonra hadîslerin mânen rivâyet edilmesi yerine işitilen lafızlarla nakledilmesinin daha uygun olduğundan bahsetmiştir.⁴⁶⁷ İmâm Mâlik'in de hadîslerin mâna ile rivâyetini kerih gördüğünü, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) dışındakilerin sözlerinin mâna ile aktarılmasına, takdîm, te'hîr, ziyâde ve noksanlık yapılmasına ruhsat verdiğini dile getirmiştir.⁴⁶⁸ Kâdî İyâz, hadîslerin yazımında ortaya çıkabilecek hatalar ve bunların giderilmesi ile ilgili bahisleri ele aldıktan sonra hadîslerin mânen rivâyeti konusunu ele almıştır.⁴⁶⁹

⁴⁶² Darb hakkında müellifin açıklamaları için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170-203.

⁴⁶³ Kendinden önceki usûl eserlerine bakıldığında, hadîslerin yazımından kaynaklanan hatalarının giderilmesi konusunu Kâdî İyâz'ın daha kapsamlı işlediği müşâhede edilmektedir. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170-173.

⁴⁶⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 606.

⁴⁶⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 183-198.

⁴⁶⁶ Hadîslerin mâna ile rivâyeti konusunda usûl müelliflerinin açıklamaları için bkz. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 533-577; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 156-157; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-182.

⁴⁶⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-182.

⁴⁶⁸ İmâm Mâlik'in hadîslerin mânen rivâyet edilmesi ile ilgili tutumu hakkında bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 178-179.

⁴⁶⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-182.

Bu durumdan hareketle, onun mâna rivâyetine karşı menfî tutumunun hadîslerde meydana gelecek hataları önlemek istemesiyle irtibatlandırılması mümkündür.

Muhtevâ bakımından *el-İlmâ'*ın önceki hadîs usûlü eserlerinin mukâyesesi neticesinde yukarıda ifâde edilen farklılıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Esâsen sonra kaleme alınan bir eserin, kendinden önceki eserlere nazaran konu ve kavramlar bakımından daha genişlemesi beklenmektedir. Fakat *el-İlmâ'* için bu durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Zirâ ondan önceki eserlerde hadîs usûlü ile ilgili bazı temel meselelerin ve ıstılahların yer almasına karşın *el-İlmâ'*da bu konu ve kavramlara rastlanmamaktadır. Bundan dolayı eserin her ne kadar bazı husûslarda önceki eserlerden farklı olduğu tespît edilse de, önemli değişikliklerden söz etmek mümkün gözükmemektedir.

Kanaatimize göre Kâdî İyâz'ın eseri ile ilgili ifâde edilmesi gereken ve onu diğer eserlerden farklı kılarak özelleştiren husûs, eserindeki metodu ve konuların ele alınışında takip ettiği sıralamadır. Zirâ o, ilk olarak hadîs talebesinin ihtiyaç duyacağı rehber niteliğindeki bilgileri bir kaç bölümde ele almış ardından hadîs usûlüne dair daha teknik bilgileri işlemiştir. Eserinde ele aldığı bâblar genel ve kapsayıcı olmakla birlikte her bölümün kendinden önceki kısım ile irtibatlı olduğu ve kendinden sonraki konuya da zemin oluşturduğu dikkatleri celb etmektedir. Bundan dolayı onun eserini sistemli ve düzenli bir şekilde tertip ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

2.3. *el-İlmâ'*nın Müteahhirûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserleri İle Mukâyesesi

Hadîs usûl tarihinde müteahhirûn ile, bilgilerin isnâdla aktarılma geleneğinin terk edildiği, müellifin meseleler hakkında kendi görüş ve düşüncülerine geniş alan tahsîs ettiği dönem kastedilmektedir.⁴⁷⁰ Bununla birlikte bu dönem, mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinde ele alınan konulara ilâveten daha önce hiç bahsedilmemiş meselelerin usûle dâhil edildiği, yeni kavram ve tariflerin ortaya konulduğu ve öncekilerden farklı metotların uygulanarak daha sistematik bir yöntem takip edilmeye çalışıldığı süreci ifâde etmektedir. Bu dönemin başlatıcısı olarak, senetli bilgi nakletme özelliğini tamamen terk etmesi ve tüm usûl konularını derleyerek daha

⁴⁷⁰ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 18.

sistematik bir usûl ortaya koyması hasebiyle İbnü's-Salâh kabul edilmektedir.⁴⁷¹ Onun kaleme aldığı *Mukaddimetü İbnü's-Salâh* olarak da bilinen *Ulümü'l-hadîs* eseri, gerek ele aldığı konular ve sistematigi sebebiyle gerekse kendinden sonrakilere tesîrinden dolayı hadîs usûlünde bir dönüm noktası teşkil etmektedir.⁴⁷² İbnü's-Salâh'ın *Ulümü'l-hadîs*'i, kendisinden sonra kaleme alınan eserlere yegâne kaynak olmuştur. Zirâ onun *Mukaddime*'si üzerine çok sayıda ihtisâr, şerh, elfiye yani nazma çekme, ta'lik, hâşiye ve nüket gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁴⁷³

Çalışmamızın bu kısmında *el-İlmâ*, müteahhirûn dönemi usûl eserleri ile mukâyese edilerek aralarındaki irtibât ve etkileşim değerlendirilecektir. Kâdî İyâz'dan sonra yapılan hadîs usûlü çalışmalarının ekseriyetle İbnü's-Salâh üzerinde temerküz etmeleri sebebiyle, *el-İlmâ*'nın müteahhirûn eserleri ile karşılaştırılması daha çok *Ulümü'l-hadîs* merkezli olacaktır. *Mukaddime* dışındaki diğer müteahhirûn devri hadîs usûlü eserlerine ise ihtiyaç duyuldukça ve yeri geldikçe müracaat edilecektir.

2.3.1. Müttekaddimûndan Mütteahhirûna Hadîs Usûlü Konu ve Kavramlarının Gelişim Süreci

Ehl-i hadîse yöneltilen eleştirilere cevap verme ve hadîs ilmini öğrenme sürecinde ihtiyaç duyulan bilgileri bir araya getirme gâyesine ma'tûf olarak kaleme alınan müttekaddimûn dönemi hadîs usûlü eserleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, daha çok hadîs ilminin, onu öğrenmenin ve talep edenin öneminden bahsedildiği, hadîs ilmiyle iştigâl eden kimsenin vazife ve âdâplarına yer verildiği, bununla birlikte hadîs usûlüne dair temel mesele ve ıstılahların bir kısmının ele alındığı görülmektedir. Bu dönem eserlerinden özellikle *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da temel usûl konularının çoğu ve hadîs türleriyle alâkalı kavramlar bulunmamaktadır. Bununla birlikte *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve *el-Kifâye*'de ise, usûlle ilgili temel konulara ve ıstılahlara daha çok tesâdüf edilmektedir. Bu eserlerden sonra kaleme alınan *el-İlmâ*'yı da *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ile aynı kategoride kabul ederek diğer iki esere nazaran temel hadîs usûlü konularına daha az yer verdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu eserler, rivâyet yöntemi tekniğiyle tedvîn edilmiş; ele alınan

⁴⁷¹ Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, c. XVII, s. 131-132; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulümü'l-Hadîs", s. 63.

⁴⁷² Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulümü'l-Hadîs", s. 62-63.

⁴⁷³ İsmail Lütfü Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 224.

konulara dair âlimlerin sözleri isnâdlarıyla birlikte nakledilmiştir.⁴⁷⁴ Her meselenin içeriğine işâret eden birer başlık eklenen bu te'liflerde, konularla ilgili îzâh ve münâkaşaların çok az olduğu, hadîs ilminin kâidelerinden bahsetmeye yönelmeleri sebebiyle ibârelerin düzeninde sıkıntılarının bulunduğu ve pek çok kavramın tarifini vermedikleri dikkat çekmektedir.⁴⁷⁵

Bahsi geçen eserlerden sonra hadîs usûlü sahasında te'lif edilen İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i, hem bilgileri senetsiz aktarması hem de ele aldığı konu ve kavramların daha fazla olması sebebiyle kendinden önceki eserlerden ayrılarak yeni bir dönem kabul edilen müteahhirûnun başlatıcısı addedilmektedir.⁴⁷⁶ Aynı zamanda bu dönemin hadîs usûlündeki en önemli temsilcisi kabul edilen müellif, kendinden önceki usûl kitaplarında dağınık tasnîf edilen konuları belirli bir tertîp içerisinde ve kendi yöntemiyle yeniden değerlendirerek bir araya getirmek sûretiyle eserini teşkil etmiştir.⁴⁷⁷ Bâhusûs kendinden önceki usûl eserlerinden çokca istifâde eden İbnü's-Salâh, Hâkîm en-Nîsâbûrî'nin eserinde konu başlıkları için uyguladığı “nev” sisteminden hareketle meseleleri “nev”ler hâlinde incelemiş; Hatîb el-Bağdâdî'nin dağınık tertîbini yeniden tanzîm etmiş, *el-Kifâye*, *el-Muhaddisu'l-fâsil* ve *el-İlmâ*'dan da nakillerde bulunarak tüm usûl kitaplarında ele alınan konuları, kendisi de ilâveler yapmak sûretiyle eserinde cem' etmiştir.⁴⁷⁸ Her ne kadar *Ulûmu'l-hadîs*, mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinden istifâde edilerek kaleme alınmış olsa da, bir çok konuda onlardan farklılık arz etmektedir. Onun diğer eserlerle mukâyesi yapıldığında en mümeyyiz vasfının ise, tasnifte kullandığı yöntem olduğu müşâhede edilecektir. Şöyle ki müellif, altmış beş nev'den müteşekkil eserinde her konu başlığının altında ilk olarak ıstılâhî lafızların tariflerini verdikten sonra,⁴⁷⁹ konunun mühim faydalarından bahsetmiştir. Daha sonra, o bahse dair rivâyetlerden örnekler getiren müellif, hadîslerin yanı sıra âlimlerin sözlerinden ve önceki usûl

⁴⁷⁴ Mütekaddimûn dönemi eserleri ve özellikleri için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 215-229.

⁴⁷⁵ Nureddin İtr, “Mukaddime”, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 18.

⁴⁷⁶ Bazı müellifler müteahhirûnun başlatıcısı *Ulûmu'l-hadîs*'i kabul ederken bazıları *el-İlmâ*'yı zikretmektedirler. Örneğin İsmail Lütfi Çakan *el-İlmâ*'yı müteahhirûn döneminin ilk eseri olarak ele almıştır. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 221.

⁴⁷⁷ Ömer b. Muhammed Fettûh el-Beykûnî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Şerhu'l-manzûmetü'l-beykuniyye*, Abdullah Sirâcüddîn (thk.), Halep: Mektebetü Dâru'l-Fellâh, 2009, s. 17; Talat Koçyiğit, “İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs”, s. 131.

⁴⁷⁸ M. Ali Sönmez, “İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, s. 59; Talat Koçyiğit, “İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs”, s. 131.

⁴⁷⁹ Müellifin ilk olarak ıstılahların tanımını vermesine örnek olarak eserin ilk nev'ine bakılabilir. Zirâ orada, öncelikle sahîh hadîsin tanımını vermiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 11.

kitaplarından, isnâd zikretmeksizin sadece sözü söyleyenin ismini bildirerek nakillerde bulunmuştur. Fakat müellif bazen, ilk önce kavramın tanımını vermek yerine konuya dair rivâyetleri ya da bir terimin tanımına dair muhtelif sözleri sıralayarak⁴⁸⁰ meseleye giriş yapmış ardından da “قلت” diyerek kendi görüşünü ibrâz etmiş ve âlimlerin sözlerini değerlendirmiştir.⁴⁸¹ Ayrıca fakihlerin ve muhaddislerin, bahsettiği meseleye yaklaşımlarını, o konu hakkındaki görüş ve ihtilâflarını zikretmiş⁴⁸² ve ele alınan mevzûnun câiz olup olmadığına dair hüküm bildirerek ince çıkarımlar yapmıştır. Kavramların daha önce yapılan tanımları varsa, ilk önce onları aktaran müellif, akabinde daha önce hiç yapılmamış ve açıklanmamış bir tarif ortaya koymuştur. Kendinden öncekilerin sözlerini, tanımlarını ya da görüşlerini aktarırken onların ibârelerini tanzîm ederek güzelleştirmiştir. Konuları bu şekilde işleyen İbnü’s-Salâh, hemen her paragrafı “والله أعلم” sözü ile bitirmiştir. Kitabın muhakkiki Nureddîn Itr, bunun sebebini İbnü’s-Salâh’ın tevâzûsuna ve ihtiyatlı olmasına dayandırmıştır.⁴⁸³

Eserini burada tavsîf edilen özellikler üzerine inşâ eden İbnü’s-Salâh, kullandığı metot ve ele aldığı konular itibâriyle takdîr edilmiş fakat eserin tertibindeki insicâmsızlık sebebiyle tenkîde uğramıştır. Meselâ, bir nev’de isnâdla ilgili bir konuyu ele alırken, hemen ardından metinle alâkalı bir konuya geçiş yaptığı veya her iki türden konuya bir arada yer verdiği görülmektedir.⁴⁸⁴ Kitabın tertibindeki sıkıntıyı İbnü’s-Salâh’ın eserini talebelerine imlâ ettirmesine dayandıran İbn Hacer bunu şu sözleriyle beyân etmiştir:

İbnü’s-Salâh, Dımaşk’ta yaşamış ve Eşrefiyye Medresesi’nde hadîs öğretmekle vazîfelendirildiğinde, meşhûr kitabını kaleme almıştır. Ulûmu’l-hadîs’e dair çeşitli konuları düzenleyip her konuyu sırayla

⁴⁸⁰ Örneğin hasen hadîs bahsinde ilk önce çeşitli âlimlerin yaptığı tanımlara yer veren müellif daha sonra kendi görüşünü zikretmiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 29-30; Aynı şekilde müsned bahsinde de ilk önce muhtelif tanımlara yer verilmiştir. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 42-43.

⁴⁸¹ Buna örnek olarak, eserin ikinci nev’i verilebilir. Zirâ bu bölümde “hasen hadîs” konusunu ele alan müellif, ilk olarak kendisinden önce yapılan hasen hadîs tariflerini sıralamış ardından “قلت” diyerek kendisi değerlendirmede bulunmuştur. Bu örnek için bkz. İbnü’s-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadîs*, Nureddîn Itr (thk.), Beyrût/Lübân: Dâru’l-fikri’l-Muâsir; Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1986, s. 29-30.

⁴⁸² Bu durumun örneğine mürsel mevzûsunda rastlamak mümkündür. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 51-56.

⁴⁸³ Nureddin Itr, “Mukaddime”, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 19.

⁴⁸⁴ Nureddin Itr, “Mukaddime”, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 17.

talebelerine imlâ ettirmiştir. İşte bu sebeple, kitabın tertîbi uygun şekilde gerçekleşmedi. İbnü's-Salâh, Hatîb el-Bağdâdî'nin muhtelif tasniflerine i'tinâ göstererek onun eserlerindeki maksatları ve çeşitli konuları bir araya getirmiştir. Ayrıca o eserlerden seçtiği bazı faydalı bilgileri de ona ilâve etmiştir. Böylece, onun kitabında, başka eserlerde dağınık hâlde bulunan mevzûlar toplanmıştır. Bu sebeple, insanlar onun kitabına yönelerek onun yolundan gitmişlerdir. Çok sayıda kişi İbnü's-Salâh'ın eserini nazma çevirmiş, ihtisâr etmiş, üzerine müstedrek yazmış, eserin lehinde veya aleyhinde konuşmuşlardır.⁴⁸⁵

İbnü's-Salâh'ın eserin tertîbindeki bu düzensizliği daha sonra idrâk etmemesi mümkün gözükmemektedir.⁴⁸⁶ İbnü's-Salâh'ın, bu kusuru fark ettiğinde neden düzeltme ve düzenleme yapmadığı ile ilgili *Ulûmu'l-hadîs*'i tahkîk eden Nureddîn Itr' şunları kaydetmiştir:

İbnü's-Salâh, eserini talebelerine imlâ ettirdi. İmlâ esnâsında bir çok kişi kitabı yazdı. Bundan dolayı, eserin tertîbi onun arzuladığı şekilde vâkî' olmadı. Bunu fark ettiğinde, nüshalardaki tertîbi gözettiler. Herkes, bir değişiklik yapmaksızın bu tertîp üzere onu muhâfaza etti. Daha sonra bu talebelerden bir çoğu farklı yerlere gittiler. Eğer İbnü's-Salâh, eserin tertîbini değiştirseydi, o zaman nüshalar arasında farklılıklar ve ihtilaflar söz konusu olacaktı. Bu sebeple, kitabımı ilk hâliyle bıraktı.⁴⁸⁷

Eserin düzensiz tertibine âlimler tarafından dikkat çekilmiş olsa da, İbnü's-Salâh'tan sonra gelen hadîs usûlü müellifleri te'liflerinde bu tertip üzere *Ulûmü'l-hadîs*'i takip etmişlerdir.⁴⁸⁸ Ayrıca tertîbi iyi olmasa da, hadîs usûlü alanında kaleme alınan ilk derli toplu eser olduğu için onun üzerine şerh, ihtisâr, hâşiye, ikmâl, nüket ve nazma çekme gibi çeşitli çalışmalar yapmışlardır.⁴⁸⁹ Üzerine yapılan çalışmalardan en meşhûr ve mütedâvel olanlarını zikretmekle iktifâ edeceğimiz *Ulûmu'l-hadîs*'i, ilk olarak Nevevî (v. 676/1277), *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ*

⁴⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, s. 39-40.

⁴⁸⁶ M. Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar", s. 60.

⁴⁸⁷ Nureddin Itr, "Mukaddime", *Ulûmu'l-hadîs*, s. 17-18.

⁴⁸⁸ Nureddin Itr, "Mukaddime", *Ulûmu'l-hadîs*, s. 18.

⁴⁸⁹ Mukaddimetü İbnü's-Salâh üzerine yapılan çalışmaların tamamı için bkz. Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbetü'l-fiker fî mustalahati ehli'l-eser*, s. 106-110; M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbnü's-Salâh", *DİA*, XXXI, s. 122; İsmail Lütü Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 224.

ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik adıyla ihtisâr etmiştir.⁴⁹⁰ Nevevî daha sonra bu çalışmasını *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* ismiyle yeniden özetlemiştir.⁴⁹¹ İbn Kesîr de *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs* çalışmasıyla eseri kısaltmıştır.⁴⁹² *Et-Takrîb*'i Zeynüddîn el-İrâkî, Burhâneddîn İbrâhim b. Muhammed el-Kabâkîbî, Şemseddîn es-Sehâvî gibi âlimler şerh etmiş fakat Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* adını taşıyan şerhi daha meşhûr olmuştur.⁴⁹³ İbn Hacer el-Askalânî de, eseri yeniden tertîp ederek *Nuhbetü'l-fiker* ismiyle ihtisâr etmiş, ardından bu muhtasar çalışmasını şerhederek kitabına *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* adını vermiştir.⁴⁹⁴ İbn Hacer'in bu iki te'lîfi, *Ulûmu'l-hadîs* gibi üzerine yapılan şerh, ihtisâr veya hâşiye gibi pek çok çalışmaya konu olmuştur.⁴⁹⁵ Zeynüddîn el-İrâkî, *el-Elfiyye* diye bilinen *Tebşiratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehâ* isimli te'lîfinde *Ulûmu'l-hadîs*'i, İbnü's-Salâh'ın tertibine riâyet ederek nazma çevirmiş, hadîs usûlü konularını 1002 beyitte özetlemiştir.⁴⁹⁶ Daha sonra es-Sehâvî, el-İrâkî'nin *Elfiyye*'sini, *Fethü'l-muğîs* adıyla şerh etmiştir.⁴⁹⁷ Yine Zeynüddîn el-İrâkî'nin, *et-Takyîd ve'l-îzâh li-mâ utlika ve uğlika min kitâbi İbni's-Salâh* isminde bir nüket çalışması vardır.⁴⁹⁸

İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i üzerine pek çok çalışma yapılmış olmasıyla birlikte burada sadece en çok tanınanların ismini vermekle iktifâ edildi. Zirâ *Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılan çalışmaların fazla olmasının yanı sıra onun etrâfında gerçekleştirilen bu şerh, hâşiye, ihtisâr, nazm, nüket gibi te'lîfler de pek çok sayıda araştırma ve çalışmaya konu olmuş ve böylece bir tek kitaba dayalı geniş bir hadîs

⁴⁹⁰ Hüseyin Kahraman, "İbnu's-Salâh ve Ulûmu'l-Hadîs'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, sayı: 6, c. 6, s. 341.

⁴⁹¹ Ömer b. Muhammed Fettûh el-Beykûnî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Şerhu'l-manzûmetü'l-beykuniyye*, s. 17; 2009M. Ali Sönmez, "İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar", s. 60; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 64.

⁴⁹² Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 64.

⁴⁹³ Veli Atmaca, "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I) –Tedrîbü'r-Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular-", *Ekev Akademi Dergisi*, 2009, sayı: 41, s. 81; M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, s. 122.

⁴⁹⁴ Ömer b. Muhammed Fettûh el-Beykûnî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Şerhu'l-manzûmetü'l-beykuniyye*, s. 18; Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", s. 133-134.

⁴⁹⁵ İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-Nazar*'ı üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, s. 111-116; M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, s. 122-123; Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", s. 134.

⁴⁹⁶ M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, s. 122; Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", s. 132-133.

⁴⁹⁷ Ömer b. Muhammed Fettûh el-Beykûnî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Şerhu'l-manzûmetü'l-beykuniyye*, s. 18; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 65.

⁴⁹⁸ Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", s. 133.

usûlü edebiyatı teşekkül etmiştir.⁴⁹⁹ Bunların hepsinin ilk referans noktası ve müracaat kaynağı İbnü's-Salâh olarak düşünüldüğünde, *Ulûmu'l-hadîs* üzerine ve onun etkisiyle yapılan çalışmaların sayısını tespît etmek oldukça zor gözükmektedir. Bu çalışmaların genel olarak İbnü's-Salâh'ın eserini belirli bir tertîbe koymak, hadîs usûlü konularının anlaşılıp ezberlenmesini kolaylaştırmak ve bazı meseleleri açıklamak gâyesiyle kaleme alındığı söylenebilir.⁵⁰⁰ Fakat bu çalışmaları, *Ulûmu'l-hadîs*'i bütünüyle takip etmekle ve kendilerine hâs vasıflarının bulunmamasıyla nitelemek yanlış bir değerlendirme olsa gerek.⁵⁰¹ Zirâ onun üzerine ihtisâr ya da şerh yapanlar, eseri aynen almamışlar, hatalı ve noksan olduğunu düşündükleri ve iştirâk etmedikleri meselelerde İbnü's-Salâh'a olan itirâzlarını dile getirerek onu tenkît etmişler ve bununla birlikte kendileri de konulara ziyâdeler yaparak metinleri genişletmişlerdir.⁵⁰²

Müteahhirûn dönemi eserlerinden kısaca bahsettikten sonra bu eserlerin muhtevâları hakkında bilgi vermek, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi hadîs usûlü eserlerin içerik bakımından farklarını ve müteahhirûn dönemi usûl eserlerinde konu ve kavramlarda bir genişleme ve değişme olup olmadığını, mütekaddimûndan farklı olarak hangi konu ve kavramların ilk defa müteahhirûn usûl eserlerinde ele alındığını tespît etmek, iki dönem arasındaki konu ve kavram değişiminin ölçüsünün değerlendirilmesini te'mîn edecektir. Müteahhirûn dönemi eserleri İbnü's-Salâh merkezli olduğu için ilk önce *Ulûmu'l-hadîs*'in muhtevâsı incelenecek, diğer usûl eserleri hakkında ise, neden kaleme alındığı ya da hadîs usûlünün konu ve kavramlarının tekâmülünde ne gibi katkılarının bulunduğu ile ilgili husûslara dikkat çekmekle iktifâ edilecektir.

İbnü's-Salâh, altmış beş nev'i müştemil eserini, daha önceki usûl eserlerinde dağınık hâlde bulunan meseleleri değerlendirip yeni bir tertîp içerisinde bir araya getirerek ve bunun yanı sıra hadîs usûlünde daha önce ele alınmamış, ilk defa kendisinin ortaya koyduğu bazı konu ve kavramları ilâve etmek sûretiyle oluşturmuştur.⁵⁰³ Kendinden önceki usûl eserlerinde geçtiği hâlde İbnü's-Salâh'ın

⁴⁹⁹ Hüseyin Kahraman, "İbnü's-Salâh ve Ulûmu'l-Hadîs'i", s. 341; M. Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar", s. 60.

⁵⁰⁰ Hüseyin Kahraman, "İbnü's-Salâh ve Ulûmu'l-Hadîs'i", s. 341; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 66.

⁵⁰¹ Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 66.

⁵⁰² Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 66.

⁵⁰³ M. Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar", s. 59.

eserinde müstakil bir başlık altında ele alınmayan konular arasında, ilelü'l-hadîs, fikhü'l-hadîs, hadîslerin mâna ile rivâyeti, mütevâtir hadîs, haber-i vâhid, hadîslerin yazımıyla alâkalı hakk, darb, şakk, mahv gibi kavramlar zikredilebilir. Ancak bunlardan mütevâtir meşhûr hadîsin bir türü olarak ele almıştır.⁵⁰⁴ Ayrıca önceki eserlerde ele alınan cerh ve ta'dîl konusunu İbnü's-Salâh, "rivâyeti kabul ve reddedilenlerin vasıfları" başlığıyla işlemiştir.⁵⁰⁵ Bununla birlikte önceki usûl eserlerinde bulunmadığı hâlde İbnü's-Salâh tarafından hadîs usûlü konusu olarak kabul edilen ve eserinde müstakil bir bölüm tahsîs ettiği bazı meseleler de vardır. Bunlar arasında hasen, maktû', maktûb, muallel, muzdarip, müdebbec, mu'lak ve mevzû hadîs, i'tibâr, şâhid, mütâbî, mu'telif ve muhtelif, müttefik ve müfterik, muhtelifü'l-hadîs konuların yer aldığını söylemek mümkündür. İbnü's-Salâh öncekilerden farklı olarak işlediği bu hadîs türlerine ilâveten mütekaddimûn eserlerinde mevcûd olan sahîh, zayıf, müsned, muttasıl, merfû', mevkûf, munkatî', mürsel, mu'dal, mu'an'an, müdelles, şâzz, müdrec, müselsel, meşhûr, garîb, azîz, müselsel, musahhaf hadîs bahislerine ve kavramların tanımlarına yer vermiştir. Buradan hareketle mütekaddimûndan müteahhirûna geçildiğinde hadîs usûlü konu ve kavramlarında genişleme olduğu, daha önce değerlendirilen konulara ilâveten yeni mesele ve ıstılahların ortaya çıktığı müşâhede edilmektedir. Ayrıca, önceki usûl eserlerinde geçen konuların bir çoğunu ihtivâ eden *Ulûmu'l-hadîs*'in, daha önce bir usûl konusu olarak veya müstakil bir bölümde ele alınmamış meseleleri ve az önce bahsedilen hadîs türlerinin tamamını içermesi İbnü's-Salâh'ın hadîs usûlü sahasında ne kadar kapsamlı ve değerli bir te'lîf ortaya koyduğunu izhâr etmektedir.

Ulûmu'l-hadîs'in ilk muhtasarı kabul edilen *İrşâd*'in müellifi Nevevî daha sonra ikinci kez eseri özetleyerek *et-Takrîb ve't-Teysîr* ismini vermiştir.⁵⁰⁶ Kendisinin de ifade ettiği üzere, *Ulûmu'l-hadîs*'te yer alan ibâreleri izâh etme gâyesiyle, anlatılmak istenen asıl meseleyi ihmâl etmemeye özen göstererek eseri ihtisâr etmiştir.⁵⁰⁷ Nevevî bu çalışmasında, İbnü's-Salâh'ın tertîbini birebir takip etmek sûretiyle konularda herhangi bir değişiklik yapmaksızın altmış beş nev'i aynen koruyarak kısaltmıştır. Nevevî'nin *et-Takrîb*'i bir çok şerhe konu olmakla birlikte bunlardan en çok tanınanı Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* isimli

⁵⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 267.

⁵⁰⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 104.

⁵⁰⁶ Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", s. 132-133.

⁵⁰⁷ İmâm Celâlüddîn Abdurrahmân Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Abdurrahman el-Muhammedî (thk.), I. bsk., Beyrût/Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, s. 34.

şerhidir.⁵⁰⁸ Suyûtî, Nevevî'nin muhtasarına şerh yazma sebebini şu sözlerle ifade etmiştir:

Fevâid ve zevâid türünden hadîsleri ve meseleleri hadîs ilmi altında kaydettikçe, talebeler faydalansın diye bunları bir kitapta toplamayı ve tanzîm etmeyi düşündüm. Sonra, Şeyhü'l-İslâm Ebû Zekeriyâ en-Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-teysîr*'inin faydalarının çok ve büyük, değerinin önemli, öğrenciler için bol maddeli bir kitap olduğunu fakat hem eserin hem de müellifinin bu hasletlerine ve yazılmasının üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen hiç kimsenin ona şerh yazmadığını fark ettim. Bunun üzerine, belkide bu Allah Teâlâ'nın dilediği kulları için gizlediği bir lütfudur. Zaten O'nun dilemediği bir şeyin varlık bulması mümkün değildir, dedim. Ardından *et-Takrîb*'e, mânalarını yeterince îzâh eden, lafızlarını ve beyânlarını inceleyerek kaydeden, *et-Takrîb* ile onun aslı olan *Ulûmu'l-hadîs* arasındaki fazlalık veya noksanları ihmâl etmeksizin zikreden, i'tirâzları dikkate alan ve gerekli görüldüğünde onlara cevap veren, başka bir yerde toplu hâlde bulunmayan zevâid ve fevâidi ekleyen, daha önce kimsenin yönelmediği bir şerh kaleme almaya yönelik azmim arttı. Nihâyetinde Allah'a dayanarak ve ondan yardım dileyerek bu işe başladım ve onu "*Tedribü'r-râvî fi şerhi kakrîbi'n-Nevevî*" olarak isimlendirdim. Bu şerhi, husûsî olarak *et-Takrîb*'in şerhi, umûmî olarak da İbnü's-Salâh'ın ve bu ilmin diğer kitaplarının muhtasarı olarak yazdım.⁵⁰⁹

Eseri şerh etme gâyesini bu şekilde beyân eden Suyûtî, ardından "fevâid" başlığıyla hadîs ilminin tariflerini, türlerini, konusunu, gâyesini, hadîs usûlü literatürü hakkında ve muhaddislere dair bazı bilgileri ihtivâ eden bir mukaddime kaleme aldıktan sonra eserin şerhine başlamıştır.⁵¹⁰ Daha sonra Suyûtî, İbnü's-Salâh'ın tertîbini aynen muhâfaza eden Nevevî'nin muhtasarını aynı konu sıralamasına riâyet etmek sûretiyle şerh etmiş, fakat altmış beş nev'i tamamladıktan sonra kendisi de ilâveler yaparak ve değerlendirmelerini idâme ettirerek doksan üç nev' ile eseri hitâma erdirmiştir.⁵¹¹ Suyûtî'nin İbnü's-Salâh'ın ele aldığı konular dışında, mütevâtir, müstefiz, mahfûz, ma'rûf, metrûk ve muharref hadîs konuları

⁵⁰⁸ Veli Atmaca, "Tecdîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I) –Tedribü'r-Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular-", s. 41.

⁵⁰⁹ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, s. 16.

⁵¹⁰ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, s. 16-32.

⁵¹¹ Suyûtî'nin şerhe eklediği konular için bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, s. 555-574.

başta olmak üzere çeşitli bazı meseleleri müstakil bir nev' olarak işlemiştir.⁵¹² İbnü's-Salâh Suyûtî'nin müstakil bir başlıkta değerlendirdiği meselelerin bir kısmına eserinin çeşitli yerlerinde işâret etmiş olsa da husûsî bir usûl konusu olarak ele almamıştır.⁵¹³ Suyûtî, konuları açıklarken İbnü's-Salâh'a olan eleştirilerini ve onun noksan bıraktığı meseleleri açıkça ifâde etmiş ve kendi dönemine kadarki usûlü'l-hadîs müktesebâtından istifâde ederek çeşitli âlimlerin değerlendirmelerine yer vermiştir.

Ulûmu'l-hadîs üzerine çalışma yapanlardan biri de İbn Hacer el-Askalânî'dir. İbnü's-Salâh'ın eserindeki tertîbinin insicâmsız olduğunu söyleyen İbn Hacer, kendisinden talep edilmesi üzerine, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* ismini verdiği çalışmasında *Ulûmu'l-hadîs*'i ilk defa kendisinin uyguladığı bir tertiple ve kendi yöntemiyle kısaca ihtisâr ettiğini ifâde etmiştir.⁵¹⁴ Maksudı sadece metni telhîs etmek olmayan müellif bu muhtasara, güzel ve nadir bazı bilgiler ile faydalı ilâveler eklemiştir.⁵¹⁵ Daha sonra kendisinden bu muhtasar üzerine, hadîs ilmini öğrenmeye yeni başlayanlara kapalı gelen meseleleri açıklamak üzere bir şerh yazması istenen İbn Hacer, bu talebe de cevap vererek *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker* adını verdiği şerhi kaleme almıştır.⁵¹⁶ Metin olarak yazdığı *Nuhbetü'l-fiker* ile şerhi *Nüzhetü'n-nazar*'ı mezc ederek tek bir kitap gibi teşkîl eden İbn Hacer, bu çalışmalarında *Ulûmu'l-hadîs*'ten bazı noktalarda ayrılmaktadır. Şöyle ki İbn Hacer, daha önce kimsenin ortaya koymadığı yeni ve kapsamlı bir metotla⁵¹⁷ hadîs usûlü konularını takdîm etmiş, mustalahu'l-hadîsle ilgili bahislerde yer almayan bazı meseleleri ve hadîs kısımlarını bu ilme dâhil etmiştir.⁵¹⁸ Bununla birlikte, hadîs türlerinin birbirleriyle irtibâtlarını kurmuş, ihtilâflı meseleleri incelemiş, yeni konu

⁵¹² Suyûtî'nin İbnü's-Salâh'tan farklı olarak müstakil bir usûl konusu kabul ettiği başlıklar için bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, s. 55-574.

⁵¹³ Örneğin İbnü's-Salâh, bu kavramlardan mütevâtiri, meşhûr hadîsin bir türü olarak zikretmiştir. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 267.

⁵¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, s. 40.

⁵¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 40.

⁵¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 40.

⁵¹⁷ İbn Hacer'in ilk defa kendisinin uyguladığını ifâde ettiği yöntem, sebr ve taksîm metodudur. Sebr seçmek, taksîm ise aslında illet olabilecek uygun vasıfları belirlemek demektir. Bu bir fıkıh usûlü terimidir. İbn Hacer'in uyguladığı sebr ve taksîm ile kastedilen, konuların tariflerinde âlimlerin görüşlerini bir araya getirerek bunları inceleyip uygun olanı tercih etmektir. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Gökçe, *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadîs Usûlü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s. 28.

⁵¹⁸ Nureddîn İtr, "Mukaddime", *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, s. 21-23.

ve istilahlar ilâve etmiş ve bazı kavramlara yeni mânalar yüklemiştir.⁵¹⁹ Konuları ele alırken, terimlerin tariflerini yapmış, onları misallendirmiş, çeşitli meselelerle ilgili te'lîf edilen eserlerden bahsetmiş, farklı görüşlere yer vererek ardından kendi tercihini ibrâz etmiştir. İbnü's-Salâh'ın *Mukaddimesi*'nde bulunmayan veya İbnü's-Salâh'ın müstakil bir nev' olarak ele almadığı fakat İbn Hacer'in bu çalışmalarında yer verdiği bâhisler arasında, mütevâtir, müstefiz, merdûd, metrûk, mahfûz ve ma'rûf hadîs, ferd-i mutlak, ferd-i nisbî, sahîh li-zâtihi, hasen li-zâtihi, muhkemü'l-hadîs, müşkilü'l-hadîs gibi konu ve kavramlar zikredilebilir.

Bu kısımda müteahhirûn dönemi hadîs usûl eserlerinin İbnü's-Salâh merkezli olması hasebiyle, *Ulûmu'l-hadîs* ve onun üzerine yapılan önemli bir kaç çalışmadan hareketle mütekaddimûndan farklı olarak bu dönemde ele alınan konular tespît edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca *Ulûmu'l-hadîs* yörüngesinde kaleme alınan usûl eserlerinden hareketle müteahhirûn döneminde usûl konularının eserler arasında ne gibi değişimler sergilediği incelenmiştir. Bu minvâlde yol almak sûretiyle, hadîs usûlünün konu ve kavramlarında vukû bulan genişleme ve gelişmelere genel olarak işâret etmekle iktifâ edilmiştir. Çalışmanın maksadını aşmaması için, konuların işlenişi veya içeriklerindeki değişimden ziyâde konu ve kavramlar yönüyle farklılaşan husûslar dikkate alınmıştır.

2.3.2. *El-İlmâ'nın Müteahhirûn Dönemi Usûl Eserlerine Etkisi*

Hadîs usûl literatüründeki her eserin bir değeri ve ona münhasır nitelikleri bulunmakla birlikte, o alana dair kendinden sonra te'lîf edilen kitapları etkilediği yönler ile usûl ilminin teşekkül ve tekâmülüne katkılarının var olduğunu söylemek mümkündür. Zirâ hadîs usûlü eserleri, ya müellifin eserinde kullandığı yöntem ve konuları ele alış tarzı bakımından veya eserde bulunan konu ve kavramlar açısından sonradan gelen usûl eseri müelliflerince bir şekilde değerlendirmeye tâbi' tutularak etkisinin usûl tarihi boyunca idâme ettirmişlerdir. Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'sı*, bu bağlamda incelendiğinde daha önce açıkladığımız üzere, onu önceki eserlerden farklı kılan noktaların mevcût olmasıyla birlikte, kendinden sonraki usûl eserlerine etkisinin bulunduğu da tespît edilmiştir. *El-İlmâ'nın* sonraki eserlere ne şekilde te'sir ettiğini ortaya koyarken, müteahhirûn döneminin en önemli ve etkili eseri olması ve de kendinden sonraki usûl eserlerinin bir çoğunun onun üzerine yapılan çalışmalar

⁵¹⁹ Nureddîn İtr, "Mukaddime", *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, s. 21-23.

şeklinde sürmesinden dolayı daha çok *Ulûmu'l-hadîs* üzerinde durulacak; gerekli görüldüğü takdirde diğer te'liflere müracaat edilecektir.

El-İlmâ, usûl konularının bir kısmını ele almış olmasına rağmen, yer verdiği konular ve meseleleri anlatım biçimi ile kendinden sonraki usûl eserlerini etkilemiştir. Nitekim Kâdî İyâz'ı taklit ettiğini açıkça ifâde eden İbnü's-Salâh, ondan bir çok alıntı yapmıştır.⁵²⁰ Bazen doğrudan Kâdî İyâz'ın ismini zikretmek sûretiyle iktibâs ederken, çoğu zaman Kâdî İyâz'ın adını sarîh bir şekilde söylemeden ve ona herhangi bir telmihte bulunmadan ondan istifâde etmiştir.⁵²¹ Dolayısıyla İbnü's-Salâh etrâfında te'lif edilen tüm çalışmalar *el-İlmâ*'dan yararlanmışlardır.⁵²² İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'inde Kâdî İyâz'ın isminin on üç yerde geçtiğini, bunun yanı sıra *Ulûmu'l-hadîs*'i tahkîk eden Nureddîn İtr'in esere eklediği dipnotlardan hareketle on üç yerde de adı geçmediği hâlde *el-İlmâ*'dan alıntıların bulunduğunu tespît ettik. Acaba İbnü's-Salâh hangi meselelerde ve hangi bağlamda Kâdî İyâz'dan istifâde etmiştir?

İbnü's-Salâh *Ulûmu'l-hadîs*'te, hadîs semâsı ve tahammülünün keyfiyetini açıkladığı yirmi dördüncü bâbda hadîs semâsına başlamanın uygun olduğu yaşla ilgili muhtelif âlimlerin görüşlerini sıraladıktan sonra⁵²³ Kâdî İyâz'ın bu konuda söylemiş olduğu sözleri aktarmıştır.⁵²⁴ Nitekim Kâdî İyâz hadîs öğrenme talebinde bulunan kişinin yaşı meselesine müstakil bir bölüm tahsîs ettiği *el-İlmâ*'da, âlimlerin semâyâya başlamak için belirledikleri en alt yaş sınırının beş olduğunu zikrederek bu duruma örnek teşkîl eden Mahmûd b. Rebî' hakkında Buhârî'de geçen bir hadîsi nakletmiştir.⁵²⁵ İbnü's-Salâh'ta bu bâhisle alâkalı diğer âlimlerin görüşlerinden sonra Kâdî İyâz'ın ifâdelerine yer vermiş ve beş yaşın semâ için uygun olduğu noktasında Kâdî İyâz'a katıldığını fakat bazı şartların bulunması gerektiğini söylemiştir.⁵²⁶

⁵²⁰ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 29.

⁵²¹ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 29; Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230.

⁵²² Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230; Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 29.

⁵²³ Hadîs semâsına başlama yaşı ile ilgili çeşitli âlimlerin görüşleri için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 128-129.

⁵²⁴ İbnü's-Salâh'ın hadîs semâ yaşı hakkında Kâdî İyâz'ın açıklamalarına yer verdiği kısım ile ilgili bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 130.

⁵²⁵ Kâdî İyâz'ın hadîs öğreniminin erken ne zaman başlayabileceğine dair görüşü ve Buhârî'den getirdiği örnek için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 62.

⁵²⁶ Hadîs semâsına başlama yaşı hakkında İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüş için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 130.

İbnü's-Salâh, Kâdî İyâz'ı takip ederek hadîs tahammül ve edâ yollarını semâ, kıraât, münâvele, mükâtebe, icâzet, i'lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere sekiz kısımda ele almıştır.⁵²⁷ Bunlardan semâ konusunda İbnü's-Salâh, semânın tarifini ve kısımlarını söyledikten hemen sonra Kâdî İyâz'ın hadîsi semâ eden kimsenin حدثنا, وأخبرنا, وأنبأنا, وسمعت فلانا يقول, و قال لنا فلان, وذكر لنا فلان olduğuna ve muhaddislerin icmâ'ının bulunduğunu dair sözünü aktarmış ve ardından bu konunun dikkatle incelenmesi gerektiğini ifâde ederek Kâdî İyâz'ın zikrettiği lafızların kullanımının takyîd edilebileceğine işâret etmiştir.⁵²⁸ İbnü's-Salâh, Kâdî İyâz'ın altı vechinden bahsettiği icâzetin yedi türünü saymış, bunlardan bir kimsenin işitmediğinin icâzetini verebilmesi konu edinen altıncı türünde Kâdî İyâz'ın bu türden icâzetin sahîh olduğuna dair getirdiği örneği aktarmış,⁵²⁹ akabinde ona itirâzda bulunarak böyle bir şeyin mümkün olamayacağını gerekçeleriyle ifâde etmiştir.⁵³⁰ Hadîs öğrenim ve öğretim metotlarından vasiyyet bahsinde Kâdî İyâz, vasiyyetle rivâyetin, izin ve arzla beraber olan münâvele ve i'lâma benzemesi sebebiyle tecvîz edildiğini beyân etmiştir.⁵³¹ Ancak İbnü's-Salâh, bunun uzak bir te'vîl olduğunu, bu tür vasiyyetin münâvele ve i'lâma teşbîhinin sahîh olmadığını söylemiştir.⁵³² Nevevî 'de bu teşbîhin galat olduğunu dile getirmiştir.⁵³³ Fakat bu konuda Şâfî muhaddis İbn-i Ebi'd-Dem (v. 583-642) Kâdî İyâz'ı İbnü's-Salâh'a ve Nevevî'ye karşı müdâfa ederek şöyle söylemiştir: "Vasiyyet ihtilâfsız olarak vicâdeden üstündür. Vicâde ise, İmâm Şâfî ile başka âlimlere göre ma'mûlün-bih olduğundan vasiyyetle rivâyetin de ma'mûlün-bih olması evlâdır."⁵³⁴

Kâdî İyâz'a göre, şerh, hatalara dikkat çekme, rivâyetlerdeki ihtilâf, başka bir nüsha gibi bir eserin aslından olmayan bilgilerin hâşiyelerde tahrîc edilmesi karışıklığa yol açabilir ve eserin aslından zannedilebilir.⁵³⁵ Bu gerekçeyle asıldan olmayanın hâşiyede tahrîcinin doğru olmadığını düşünen Kâdî İyâz, ancak tahrîc

⁵²⁷ İbnü's-Salâh'ın hadîs tahammül ve edâ yolları hakkındaki açıklamaları için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 128-180.

⁵²⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 135; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 132-133.

⁵²⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 106.

⁵³⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 161.

⁵³¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 115.

⁵³² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 151-164.

⁵³³ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, s. 304-305.

⁵³⁴ Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Lâtîfî'z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ahmed Nâim (terc.), V. bsk., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979, c. I, s. 445; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, s. 304-305.

⁵³⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 164.

edilmek istenen lafza bir işâret koyarak belirtilirse o zaman söz konusu tahrîcin mümkün olabileceğini ifâde etmiştir.⁵³⁶ İbnü's-Salâh ise böyle bir tahrîcin eserin aslıyla karışmayacağını söyleyerek Kâdî İyâz'a bu noktada itirâz etmiştir.⁵³⁷

Hadîslerde yapılan yanlışlığın kazımak sûretiyle giderilmesi anlamında kullanılan hakk⁵³⁸ konusunu ele alırken Kâdî İyâz, âlimlerin herhangi bir yanlış kazıyarak silinmesin diye semâ meclisine bıçak getirilmesini kerîh gördüklerini ifâde etmiştir.⁵³⁹ Bunun sebebinin de kazınan kısmın başka bir rivâyette sahîh olma ihtimâli olmasını veya başka bir hocadan kazınan kısım ile birlikte o rivâyetin işitilmesi durumunda metne kazınan kısmın ilâvesine ihtiyâç duyulacağını zikretmiştir.⁵⁴⁰ Kâdî İyâz'ın hakk ile alâkalı bu beyânlarını eserine alan İbnü's-Salâh, darbın keyfiyeti ile ilgili ihtilâfa temâs ederek, Kâdî İyâz ve Râmhürmüzî başta olmak üzere çeşitli âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.⁵⁴¹ Daha sonra Kâdî İyâz'ın bu konuyu güzel ve tafsîlatlı bir fasılla açıkladığını ifâde eden İbnü's-Salâh, bu meseleye yaklaşımında ona iştirâk ederek *el-İlmâ'*dan kaydettiği kısmı şu ifâdelerle aktarmıştır:

Kâdî İyâz, satırın başında bir harfin tekrar etmesi durumunda satırın baş kısmını siyah ve çirkin görüntüden korumak için ikinci harfin darb edilmesinin uygun olduğunu düşünmüştür. Şayet satır sonunda ise satır sonunu korumak adına ilk harf darb edilir. Satırların baş ve son kısımlarını temiz bırakmak evlâdır...⁵⁴²

Rivâyette lahn ya da tahrîf bulunduğu zaman ne yapılması gerektiği konusunda ihtilâfın vâki' olduğunu söyleyen İbnü's-Salâh, eserinde bu meseleyi ve farklı görüşleri açıkladığı kısmı *el-İlmâ'*dan iktibâs etmiştir.⁵⁴³ Bunun yanı sıra İbnü's-Salâh, isim ve neseplerde mü'telif ve muhtelif konularını anlatırken bu kısımdaki bazı meselelerde Kâdî İyâz'ı taklîd ettiğini söylemiştir.⁵⁴⁴

⁵³⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 164.

⁵³⁷ İbnü's-Salâh'ın bahsedilen tahrîc hakkındaki görüşünün detayları için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 196.

⁵³⁸ Abdullah Aydın, "Hakk", *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, s. 109.

⁵³⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170.

⁵⁴⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170.

⁵⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 199-200.

⁵⁴² İbnü's-Salâh'ın Kâdî İyâz'dan aktardığı bu kısmın tamamı için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 201; Kâdî İyâz'ın darble ilgili bahsedilen görüşleri için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 173.

⁵⁴³ *Ulûmu'l-hadîs*'te rivâyetteki lahn ya da tahrîf konusunda Kâdî İyâz'dan iktibâs ettiği kısım için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 219-222; *el-İlmâ'* da bu konunun anlatıldığı bölüm için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 185-188.

⁵⁴⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s.

Kâdî İyâz, yazıdan kaynaklanan hataların önüne geçmek ve hadîsin doğru naklini sağlamak amacıyla hadislerin mânen rivâyet edilmesine karşı çıkmıştır.⁵⁴⁵ İbn Hacer hadîslerin mâna ile rivâyetini kabul ve reddedenlerin varlığından bahsederek, hadîslerin üzerinde tasarrufta bulunmaksızın kendi lafızlarıyla rivâyet edilmesinin daha evlâ olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁶ Münâvî’de, *Nüzhetü’n-Nazar* üzerine yazdığı şerhte İbn Hacer ve Kâdî İyâz’ın mâna rivâyeti konusundaki açıklamalarını ifade edip değerlendirdikten sonra, İbnü’s-Salâh’ın da buna karşı çıktığını ve Irâkî’nin mâna rivâyeti konusundaki tutumunun “lafızların delâletini ve maksadını bilmeyen kimseler için hadîsleri işittikleri lafız yerine mânayla rivâyet etmelerinin câiz olmadığı” şeklinde olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁷

Bir muhaddisin hangi yaşa eriştiğinde hadîs semâ ettirmesinin ve rivâyet etmeye başlamasının uygun olduğu konusunda hadîs âlimleri arasında ihtilâflı görüşler vardır. Nitekim Râmhürmüzî, bir kimsenin ulaştığında hadîs nakletmesinin uygun olduğu yaş sınırı için elli yaşını tamamlaması gerektiğini söylemiş, bunun nedeni olarak da bu yaşa erişildiğinde orta yaşlılık döneminin sona erdiğini ve olgunlaşma çağının başladığını göstermiştir.⁵⁴⁸ Bununla birlikte Râmhürmüzî, istikrâr ve kemâl yaşı olması hasebiyle kırk yaşında da hadîs nakledilmesinin bir sakıncası olmayacağını zirâ Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nebîliğin de bu yaşta verildiğini dile getirmiştir.⁵⁴⁹ Kâdî İyâz bu konuda Râmhürmüzî’ye karşı çıkarak, kırk ya da elli yaşına ulaşmadan vefât edipte, hayatta oldukları dönemde hadîs ve ilimden sayılamayacak neşirler yapan bir çok âlimin mevcût olduğundan bahsetmiştir.⁵⁵⁰ Ömer b. Abdülâzîz, Saîd b. Cübeyr ve İbrâhim en-Nehâî gibi âlimleri kırk ya da elli yaşına erişmeden vefât edenlere ve dolayısıyla bu yaştan önce hadîs rivâyetiyle meşgûl olanlara örnek gösteren Kâdî İyâz, Mâlik b. Enes’in yirmi küsur yaşlarında iken insanlara ilim öğrettiğini; Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî’den de gençlik

⁵⁴⁵ Kâdî İyâz’ın hadîslerin mâna ile rivâyet edilmesi hakkındaki beyânları için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 174-182; Mâna rivâyeti ile ilgili farklı değerlendirmeler için bkz. Zeynü’d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtîfi’z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, s. 454-468.

⁵⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tavzîhi nuhbetü’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser*, s. 97-98.

⁵⁴⁷ Münâvî’nin mâna rivâyeti hakkında açıklamaları için bkz. Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *el-Yevâkîr ve’-d-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbetü’l-Fiker*, Ebû Abdillâh Rubey’ b. Muhammed es-Suûdî (thk.), Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, ty., s. 435-444.

⁵⁴⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl Beyne’r-râvî ve’l-vâî*, s. 352-353.

⁵⁴⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl Beyne’r-râvî ve’l-vâî*, s. 352-353.

⁵⁵⁰ Herevî, hadîs nakledebilmek için ulaşılması gereken yaş ile ilgili Kâdî İyâz, Râmhürmüzî ve İbnü’s-Salâh’ın görüşlerini aktararak değerlendirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbetü’l-fiker fî mustalahâti ehli’l-eser*, s. 781; Kâdî İyâz’ın hadîs rivâyet yaşı hakkındaki açıklamaları için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 200-204.

dönemlerinde ilim öğrenme talebinde bulunulduğunu beyân etmiştir.⁵⁵¹ Bu mesele ile ilgili ihtilâflara temâs ederek hem Râmhürmüzî hem de Kâdî İyâz'ın görüşlerini değerlendiren İbnü's-Salâh bu konuda, Kâdî İyâz'a itirâz da bulunmuş, Râmhürmüzî'nin söylediklerinde bir garipliğin olmadığını, onun bahsettiği yaşlardan önce hadîs rivâyetine başlayanların ilimde yetenek sahibi olmadan aceleci davrandıklarını, Kâdî İyâz'ın örnek olarak saydığı âlimlerin ise erken yaşlarda ilme kâbiliyetleri bulunan müstesnâ kimseler olduğunu söyleyerek Râmhürmüzî'yi desteklemiştir.⁵⁵²

Yukarıda beyân edilen misâllerden hareketle İbnü's-Salâh'ın, hadîs usûlü konularının bir kısmında Kâdî İyâz'ın görüşlerini destekleyerek onu takip ettiği, bazen de ona itirâz ederek farklı görüş ortaya attığı müşâhede edilmektedir. Müteahhirûn döneminin en önemli usûl müellifi olan İbnü's-Salâh'ın Kâdî İyâz'dan etkilenmesi, *Ulûmu'l-hadîs* çerçevesinde kaleme alınan her eserin de, *el-İlmâ*'dan bir şekilde istifâde etmiş olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Mütেকaddimûn dönemi usûl eserleri kemiyet bakımından daha az olduğu için *el-İlmâ*, önemli görülen üç eserle mukâyeseli olarak incelenmiş fakat müteahhirûn dönemine gelindiğinde usûl eserlerinin tamamı yerine İbnü's-Salâh özelinde *el-İlmâ*'nın tesîri değerlendirilmiştir. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın, *Ulûmu'l-hadîs*'inde doğrudan Kâdî İyâz'ın ismini vermek sûretiyle nakilde bulunduğu meseleler üzerinde durulmuş, ona işâret etmeksizin izinden gittiği husûslar tek tek ele alınmamıştır. Zirâ *Ulûmu'l-hadîs*'in tamamında Kâdî İyâz'dan yapılan iktibâsları tespît etmek oldukça zor görünmektedir.

Netice itibâriyle, çalışmanın tamamından yola çıkarak Kâdî İyâz'ın hadîs usûl tarihinin teşekkül ve tekâmül sürecinde önemli bir yeri hâiz olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kendinden önceki usûl eserlerinden faydalanmış olmakla birlikte bazı noktalarda farklılaşan ve bazı meseleleri ilk defa işleyen Kâdî İyâz, kendinden sonraki usûl eserlerine de katkı sağlamıştır. Fakat *el-İlmâ* bir bütün olarak mütekaddimûn ve müteahhirûn müellefâtıyla mukâyese edildiğinde, Kâdî İyâz'ın meseleleri beyân etme ve konuları sıralayışındaki metodun sadece ona münhasır olduğu ve tertîbindeki başarısı bâriz şekilde fark edilmektedir. Bununla birlikte Kâdî İyâz'ın hem mütekaddimûn hem de müteahhirûn dönemine tam olarak dâhil edilemeyeceği de tespît edilmiştir. Hadîs usûlü eserleri müelliflerinin neredeyse

⁵⁵¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 200-204.

⁵⁵² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 237-238.

hepsinin Şâfiî olduğu dikkati celb eden bir husûstur. Râmhürmüzî'nin kesin olarak Şâfiî olduğu iddia edilmese de, ondan sonra gelen Hâkim en-Nîsâbûrî, Hatîb el-Bağdâdî, İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkî, Sehâvî, İbn Hacer ve Suyûtî gibi önemli hadîs usûl eseri müelliflerinin Şâfiî mezhebine mensûp oldukları bilinmektedir.⁵⁵³ Kâdî İyâz ise, sayılan isimlerden farklı olarak Mâlikîdir. Kâdî İyâz'ın her iki dönemden ayrışması ve kendine özgü bir metodunun bulunmasının Mâlikî olmasıyla irtibâtlı olup olmadığı da araştırılması gereken bir husûstur. Fakat kanaatimizce usûl eseri kaleme alan muhaddislerin mezheb mensûbiyetlerinin hadîs usûlüne te'sîri, husûsî olarak üzerinde durularak müstakil çalışma gerektiren bir mevzûdur.

---

⁵⁵³ M. Hayri Kırbaşoğlu, "İmam Şâfiî'nin Risâle'sinin Hadîs İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, 1997, c. X, sayı: 1-2-3, s. 93-94.

SONUÇ

Mağrib'in önde gelen muhaddislerinden olan Kâdî İyâz, Sebte ve Endülüs çevrelerinde ilim tahsîl ederek muhtelif ilimlerde çok sayıda eser kaleme almıştır. Hadîşçilik yönüyle temâyüz eden muhaddisin eserleri arasında en meşhûr olanı, Hz. Peygamber hakkında yazmış olduğu *eş-Şifâ*'sıdır. Onun hadîs usûlü sahasında müstakil olarak te'lîf ettiği tek eseri *el-İlmâ*'dır. Kâdî İyâz, Mağrib'te kaleme alınan ilk hadîs usûlü eseri kabul edilen *el-İlmâ*'yı, "kendisinden rivâyeti bilme ve semâ'yı kayıt altına alma husûslarına yönelik bir kitap te'lîf etmesini" isteyenlere bu konuları beyân etme gâyesiyle yazmıştır. On dokuz ana konudan müteşekkil eserinde müellif, âyet, hadîs, sonrakilerin söz ve uygulamalarından örnekler getirerek konuları îzâh etmiş, ardından meseleye dair kendi açıklama ve değerlendirmelerine yer vermiştir.

Hadîs tarihi, muhtelif ölçütler nazar-ı i'tibâra alınmak sûretiyle farklı şekillerde dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Hadîs edebiyatında hadîs tarihi için yapılan dönemlendirmelerden biri de mütekaddimûn-müteahhirûn şeklindeki ayrımdır. Fakat bu dönemlendirme, üzerinde durulması ve tartışılması gereken bir mevzûdur. Zirâ, mütekaddimûn ile müteahhirûn, İslâm düşünce ve ilimler tarihinde bir dönüşümün öncesi ile sonrasını ifâde eden kavramlardır. Dolayısıyla mütekaddimûn-müteahhirûn dönemlendirmesinden söz edebilmek için meydana gelen bazı değişimlerin tespît edilmesi gerekmektedir. Husûsîyetle hadîs usûlü tarihinde, "mütekaddimûn" ile bilgilerin isnâdla aktarıldığı dönem, "müteahhirûn" dönemiyle ise ma'lûmatın isnâd terkedilmek sûretiyle nakledildiği dönem kastedilmektedir. Ancak hadîs usûlü tarihinde böyle bir dönemlendirmenin yapılabilmeyeceği, şayet yapılacaksa *el-İlmâ*', bu dönemlendirmenin neresinde yer alacağı meselesinin üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle *El-İlmâ*', mütekaddimûn dönemi usûlü eserleriyle mukâyese edildiğinde, muhtevâ yönüyle aralarında bazı benzerliklerin bulunduğu müşâhede edilmektedir. Fakat bu benzerliğin yanı sıra, Kâdî İyâz'ın konuların ele alınışında izlediği sıralamadan yola çıkarak mütekaddimûn eserlerinde mevcût olmayan bir sistemle ve tertiple eserini kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıca *El-İlmâ*', temel usûlü meselelerinin çoğunu ele almamasına rağmen, yer verdiği konular ve meseleleri anlatım biçimi ile kendinden sonraki usûlü eserlerini etkilemiştir. Nitekim

müteahhirûn âlimlerinden İbnü's-Salâh, Kâdî İyâz'dan iktibâslar yaparak onu taklit ettiğini açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla müteahhirûn dönemi eserlerinin çoğunlukla İbnü's-Salâh merkezli olması dikkate alındığında, *el-İlmâ*'nın onlar üzerinde de etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibâriyle, bu dönemler içerisinde zikredilen usûl eserlerinin şekil ve muhtevâları incelendiğinde bilgilerin senetli ya da senetsiz nakledilmesi özelliğinden hareketle şekilsel açıdan mütekaddimûn-müteahhirûn ayrımının yapılabileceği anlaşılmıştır. Fakat eserler muhtevâsı açısından değerlendirildiğinde bu şekilde bir dönemlendirmeyi gerekli kılabacak büyük dönüşümlerden söz etmek mümkün değildir. Şu hâlde Kâdî İyâz ve eseri *el-İlmâ*'nın hangi dönem içerisinde değerlendirilmesi konusuna gelince vurgulanmalıdır ki hadîs usûlü alanında rivâyet yöntemini terk ederek bilgileri senetsiz aktaran ilk âlim Kâdî İyâz'dır. Bu özelliği sebebiyle onun müteahhirûn dönemine dâhil edenler bulunmaktadır. Fakat *el-İlmâ*'da nâdiren mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinde olduğu gibi bilgilerin senetli olarak işlenmesi onu müteahhirûndan ayırmaktadır. Burada belirtmelidir ki, mütekaddimûn ve müteahhirûn terimleriyle, iki dönemi ayıran muayyen bir zaman diliminden ziyâde uzun bir geçiş süreci kastedilmektedir. Bundan dolayı her iki dönem eserlerine farklı açılardan benzerliği bulunan *el-İlmâ*'nın mütekaddimûndan müteahhirûna geçiş sürecinin bir ürünü olarak değerlendirmenin daha uygun olduğu müşâhede edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aba, Veli; *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usûlü Anlayışı* (Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013).
- _____ ; “Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı:4 c. II, ss. 233-249.
- Alkan, Ercan; *İbn Arabî'nin Hal'u'n-Na'leyn Şerhi: Tahkik ve Değerlendirme* (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014).
- Altıkulaç, Tayyar; “Ebû Alî es-Sadeî”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, X, s. 93.
- Altundağ, Şinâsi; “Murâbitlar”, *İslam Ansiklopedisi*, VIII, ss. 580-586.
- _____ ; “Muvahhidler”, *İA*, VIII, ss. 765-773.
- Apaydın, H. Yûnus; “İbn Hazm”, *DİA*, XX, ss. 39-52.
- Arslan, Ali; “Kâdî İyâz ve Endülüs'te Hadis İlmi”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2016, sayı: 2, ss. 269-280.
- Atmaca, Veli; “Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I) –Tedrîbü'r-Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alman Konular)”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2009, sayı: 41.
- Aydınlı, Abdullah; *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- _____ ; *Hadîs Tesbit Yöntemi –Hadîs Usûlü-*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Aytekin, Arif; “İbn Tûmert”, *DİA*, XX, ss. 425-427.
- Azimli, Mehmet; “İbn Rüşd Çağında Endülüs”, *Doğu-Batı İlişisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, c. I, Sivas: 2009, ss. 81-87.
- Baltacı, Ahmet; “Ebû Bekir İbnü'l-Arabî”, *DİA*, XX, ss. 488-491.
- Bedir, Murteza; “Mütekaddimûn ve Müteahhirûn”, *DİA*, XXXII, s. 186-187.
- Burkibe, Es-Saîd; “İyâz ve Mekânetuhu'l-İlmiyye”, *Nedvetü'l-İmâm Mâlik, İmâmu Dâri'l-Hicre- Devratu'l-Kâdî İyâz*, Rabat, 1982, c. VIII, sayı.7, ss. 12-27.
- Câsim, Leys Suûd; “İbn Abdülber en-Nemerî”, *DİA*, XIX, ss. 269-272.
- Ceran, İsmail; “Sebte”, *DİA*, XXXVI, ss. 258-260.
- Çakan, İsmail Lütfi; *Anahatlarıyla Hadîs Bilgisi-Tarihi-Dindeki Yeri ve Okuma-Okutma Yöntemi*, V. bsk., İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- _____ ; *Hadîs Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri*, XVI. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi Diyânet Vakfı Yayınları, 2015.
- _____ ; *Hadîs Usûlü*, XII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- _____ ; *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadîs İlmi)*, VIII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Çelebi, İlyas; “İbn Kasî, Ebü'l-Kâsım”, *DİA*, XX, ss. 106-108.

- Çınar, Mustafa; *Endülüs'te Mulûku't-tavâ'if Dönemi Edebî Çevresi*, (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002).
- Dabbî, *Buğyetü'r-Mültemis fî Târîh-i Ricâli'-Endelüs*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), I. bsk., Kâhire: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye/ Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-Lübânî, 1410/1989.
- Demirli, Ekrem; "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvurun İlim Olma Mücadelesi", *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2016, c. II, sayı: 4, ss. 1-29.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İyâz, *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz*, Muhammed b. Şerîfe (thk.), Matbaatu Fedâle- el-Muhammediyye, II. Bsk., el-Memleketü'l-Mağribiyye, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şunûni'l-İslâmiyye, 1982.
- Ekinci, Muşerref; *Yûsuf b. Taşfîn Döneminde Murâbitlar Devleti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997).
- el-Beykûnî, Ömer b. Muhammed Fettûh ed-Dımaşkî eş-Şâfî; *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykuniyye*, Abdullah Sirâcüddîn (thk.), Halep: Mektebetü Dâru'l-Fellâh, 2009.
- el-Hatîb, İsmâîl; "Sebte Medînetü'l-Kâdî İyâz", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik, İmâmu Dâri'l-Hicre- Devratu'l-Kâdî İyâz*, Rabat, 1982, sayı: 7, ss. 110-113.
- el-Herevî, Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî; *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, Abdulfettah Ebû Gudde (tkd.), Muhammed Nizâr Temîm & Heysem Nizâr Temîm, Beyrût/Lübân: Şirketü Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Tevzî'u Dâru'l-Kalem li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1994.
- el-Huseysin, Abdulhâdî Ahmed; "Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi", çev. Murat Gökalp, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2005, c. X, sayı:1, ss. 107-138.
- el-A'zamî, M. Mustafa; *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, Hulûsi Yavuz (çev.), III. bsk., İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- el-Melîbârî, Hamza b. Abdullah; *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar* (çev. Ayhan Ak & Muhittin Düzenli), I. bsk., İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf; *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Ebû Abdillâh Rubey' b. Muhammed es-Suûdî (thk.), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, t.y.
- el-Verrâkilî, Hasan; *Ebü'l-Fazl el-Kâdî İyâz es-Sebtî –Sebtü Bibliyucafi-*, Beyrût/Lübân: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994
- Fierro, Isabel; "Hadis'in Endülüs'e Girişi", Murat Gökalp (çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. XLVII, sayı:2, ss. 237-258.
- er-Râmhürmüzî, Kâdî el-Hasen b. Abdirrahmân; *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Muhammed Accâc el-Hatîb (thk.), III. bsk., Beyrût: Dâru'l-fikr, 1404/1984.
- es-Subhî, Sâlih; *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, M. Yaşar Kandemir (çev.), XII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- es-Suyûtî, İmâm Celâlüddîn Abdurrahmân Ebî Bekir; *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Abdurrahman el-Muhammedî (thk.), I. bsk., Beyrût/Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2009.

- ez-Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîf; *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ahmed Nâim (terc.), V. bsk., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979, c. I.
- Fikîr, Ahmed; "Min A'lâmi'l-Medreseti'l-Hadîsiyyeti bi'l-Mağrib: el-Kâdî İyâz", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik, İmâmu Dâri'l-Hicre- Devratu'l-Kâdî İyâz*, Rabat, 1982, sayı: 1, ss. 207-252.
- Gökalp, Murat; *Kâdî İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- Gökçe, İbrahim; *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadîs Usûlü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).
- Görgün, Tahsin; "İbn Habîb es-Sülemî", *DİA*, XIX, ss. 510-513.
- Görmez, Mehmet; "Ulûmü'l-hadîs", *DİA*, XLII, ss. 130-132.
- Güşen, Seyit Ali; "Endülüs'te Yazılan Sahabe Biyografilerinde Son Halka: Ru'aynî ve Câmî'i", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, sayı: 34, ss. 7-44.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh; *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve Kemiyetü Ecnâsihi*, Ahmed b. Fâris es-Selûm (thk.), Riyâd: Mektebetü'l-Meârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1431/2010.
- Halîfe, Hâmid Muhammed; *Yûsuf b. Taşfîn –Mühidü'l-Mağrib ve Kâidü'l-Murâbitîn ve Münküzü'l-Endelüs mine's-Salîbiyyîn*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem/ Beyrût: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1434/2003.
- Harekat, İbrahim; "Fas: Tarih", *DİA*, XII, ss. 188-190.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Muhammed b. Alî b. Sâbit; *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Beyrût/Lübân: Mektebetü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Humeydî, *Cüzvetü'l-Muktebes fî Târîhi Ulemâi'l-Endelüs*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî/ Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1410/1989, c. I.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî Tavzihi Nuhbetü'l-fiker fî Mustalahi Ehli'l-eser*, Nureddîn Itr (thk.), Dımaşk: Matbaatü'd-dabbâh, 1992.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (haz.), VIII. bsk., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- İbnü Beşkevâl, *es-Sıla*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî/ Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1410/1989.
- İbnü'l-Ebâr; *el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî Ebî Alî Huseyn b. Muhammed*, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî/Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1410/1989.
- _____ ; *el-Muktedab min Kitâbi Tuhfetü'l-Kâdim*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî/ Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1410/1989.
- İbnü'l-Faradî, Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed; *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, İbrâhîm el-Ebyârî (thk.), II. Bsk, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1989.
- İbnü's-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, Nureddîn Itr (thk.), Beyrût/Lübân: Dâru'l-fikri'l-Muâsir; Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.

- Iyâz, Kâdî; *el-Ğunye: Fihristü Şüyûhi'l-Kâdî Iyâz: Fihristü Şüyûhi'l-Kâdî Iyâz*, Mâhir Züheyr Cerrâr, (thk.) I. bsk., Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- _____ ; *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ*, Es-Seyyid Ahmed Sakr (thk.), I. bsk., Kâhire: Dârü't-türâs, Tûnus: el-Mektebetü'l-atîka, 1389/1970.
- _____ ; *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafâ (s.a.v.)*, Abdüs's-Selâm Muhammed Emîn (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- _____ ; *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafâ (s.a.v.)*, M. Yaşar Kandemir (çev.), II. Bsk., İstanbul: Tahlil Yayınları, 2012.
- _____ ; *İkmâlü'l-mu'lim bi Fevâidi Müslim*, Yahyâ İsmâîl (thk.), I. bsk. Dâru'l-vefâ, 1998.
- _____ ; *Meşârikü'l-envâr alâ Sihâhi'l-âsâr*, Tûnus: el-Mektebetü'l-'atîka/ Kâhire: Dârü't-türâs, ty.
- _____ ; *Tertîbü'l-medârik ve Takrîbü'l-mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, Ribât: el-Memleketü'l-mağribiyye, ty.
- Kahraman, Hüseyin; "İbnu's-Salâh ve Ulûmu'l-Hadîs'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, sayı: 6, c. 6., ss. 335-341.
- Kandemir, M. Yaşar; "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, ss. 541-542.
- _____ ; "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII, ss. 114-123.
- _____ ; "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, ss. 134-138.
- _____ ; "Gassânî", *DİA*, XIII, s. 396.
- _____ ; "Hâkim en-Nisâbü'rî", *DİA*, XV, ss. 190-193.
- _____ ; "İbn Vaddâh", *DİA*, XX, ss. 435-436.
- Kaya, Eyyüp Said; "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, ss. 519-535.
- Kesgin, Salih; "Hadîs Usûl Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî İyâz'ın el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-rivâye ve Takyîdi's-semâ' Adlı Eseri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 39, ss. 61-81.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs Hasenî; *er-Risâletü'l-müstatrafe li Beyânî Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrafe*, V. bsk., Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri; "İmâm Şâfiî'nin Risâlesi'nin Hadîs İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, 1997, c. X., sayı: 1-2-3, ss. 87-99.
- _____ ; *Hadîs Literatürü*, Yusuf Özbek (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Koçyiğit, Talat; *Hadîs Tarihi*, VII. bsk., Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2011.
- _____ ; "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, c. XVII, ss. 117-135.
- Köten, Akif; "Kâdî İyâz Hayatı Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1998, c. 7, sayı:7, ss. 269- 278.
- Kurt, Ali Vasfi; *Endülüs'de Hadîs ve İbn Arabî*, İnsan Yayınları, İstanbul: 1998.
- Makkârî, Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Ezhâru'r-Riyâz fî Ahbâri 'Iyâz*, Kâhire: 1939.
- Naim, Ahmet; *Hadîs Usûlü*, I. bsk., İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.

- Özdemir, Mehmet; *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- _____ ; *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- _____ ; “Endülüs’ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar”, *Endülüs’ten İspanya’ya*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, ss. 25-48.
- _____ ; “İbn Rüşd’ün Yaşadığı On İkinci Yüzyılda Endülüs”, *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd’ü Yeniden Düşünmek*, Sivas, 2009, c. I, ss. 89-110.
- _____ ; “Endülüs”, *DİA*, XI, ss. 211-225.
- _____ ; “Muvahhidler”, *DİA*, XXXI, ss. 410-412.
- _____ ; “Mülûkü’t-Tavâif”, *DİA*, XXXI, ss. 553-554.
- Özel, Ahmet; “Bâcî”, *DİA*, IV, ss. 414-415.
- Özşenel, Mehmet; “Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnu’s-Salâh ve Eseri Ulûmü’l-Hadîs”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 15, ss. 55-68.
- Öztoprak, Mustafa; *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği*, Ankara: Şimal Ajans (Gece Kitaplığı), 2015.
- Polat, Selâhattin; *Hadîs Araştırmaları –Tarih, Usûl, Tenkîd, Yorum-*, IV. bsk., İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- _____ ; “İbn Rüşd Zamanına Kadar Endülüs’te Hadis İlmi”, *İbn Rüşd Kongresi Tebliğleri*, Kayseri, 1993, ss. 163-186.
- Raisuddin, Abû Nayeem Md.; “Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276/816/889) ve Endülüs’teki Hadîs Çalışmalarına Katkısı”, Murat Gökâl (çev.), *Dîni Araştırmalar*, c. VII, ss. 323-329.
- Sönmez, M. Ali; “İbnu’s-Salâh’ın Mukaddimes’inden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı:1, ss. 51-60.
- Şevvât, el-Huseyn b. Muhammed, *el-Kâdî İyâz Âlimu’l-Mağrib ve İmâmu Ehl-i’l-Hadîs fi Vaktihî*, I. bsk., Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1999.
- Şeyban, Lütfi; *Reconquista -Endülüs’te Müslüman-Hristiyan İlişkileri-*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Tartı, Nevzat; *Muhtasar Hadîs İlimleri ve Usûlü*, II. bsk., Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Turâbî, el-Beşîr Ali Hamd, *el-Kâdî İyâz ve Cuhûduhu fi İlmeyi’l-Hadîs Rivâyeten ve Dirâyeten*, I. Bsk., Beyrût/Lübân: Dâru İbni Hazm, 1997.
- Ulu, Arif; “Hadîs Rivâyetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi –İbn Sîrîn’in İsnâdla ilgili İfâdelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme-”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, sayı: 1, c. XII, ss. 119-166.
- Ünal, Yavuz; *Hadîsin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, II. bsk., İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Watt, W. Montgomery & Cachia, Pierre; *Endülüs Tarihi* (çev. Ersin Adıgüzel & Qiyas Şükürov), İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Ahmet; *Kâdî İyâz’ın Kitâbü’ş-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı’da Şifâhânlık Geleneği* (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015)

Yiğit, İsmail; “Murâbitlar”, *DİA*, XXXI, ss. 152-155.

Yücel, Ahmet; *Hadîs Usûlü*, III. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi Diyânet Vakfı Yayınları, 2011.

_____ ; *Hadîs Tarihi*, VII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

_____ ; *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi –Hicrî İlk Üç Asır-*, II. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

_____ ; “İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı Ortam”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı:12, ss. 53-67.

ÖZGEÇMİŞ

Zülal Kılıç 1992’de Kırıkkale’de doğdu. 2010 yılında Kırıkkale Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde eğitimini tamamlamasının ardından, 2015’te Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesin’nden mezun oldu. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı. Yüksek lisansa başladığı dönemde TÜBİTAK tarafından verilen başarı bursunu almayı hak kazanmıştır.

Şubat 2016’da Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı’na araştırma görevlisi olarak atandı. Hâlen buradaki görevine devam etmektedir. Yabancı dili Arapçadır. Evli ve bir çocuk annesidir.

e-mail: zulal.kilic@kocaeli.edu.tr